

**ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980 SONRASI TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ VE ÖZEL
OLANIN POLİTİKLEŞMESİ**

BEGÜM ŞEYMA ÇEŞNİGİL

TEMMUZ, 2019

**ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1980 SONRASI TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ VE ÖZEL
OLANIN POLİTİKLEŞMESİ**

BEGÜM ŞEYMA ÇEŞNİGİL

TEMMUZ, 2019

Tez Başlığı: 1980 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi Ve Özel Olanın Politikleşmesi

Tezi Hazırlayan: Begüm Şeyma ÇEŞNİGİL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

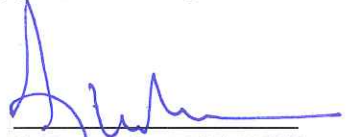

Prof. Dr. Mehmet YAZICI
Enstitü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans derecesi elde etmek için gerekli koşulları sağladığımı onaylarım.

Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Başkanı

Bu tez, tarafımdan incelenmiş olup yüksek lisans tezi olarak uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Aykut KANSU
Tez Danışmanı

Tez Jüri Tarihi: 16.07.2019

Tez Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Aykut KANSU (Çankaya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Selda Tuncer (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Didem EKİNCİ (Çankaya Üniversitesi)

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, tez çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları bilimsel etik kurallar gözeterek ifade ettiğimi ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Adı, Soyadı: Begüm Şeyma ÇEŞNİGİL

İmza: *Begüm*

Tarih: 16.07.2019

ÖZET

1980 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi ve Özel Olanın Politikleşmesi

ÇEŞNİGİL, Begüm Şeyma

Yüksek Lisans Tezi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı

Tez Yönetici: Prof. Dr. Aykut Kansu

Temmuz 2019, 136 Sayfa

Bu tez çalışması Türkiye’de kadın hareketinin 1980’lerle birlikte yükselişe geçtiği ve Türkiye’de özellikle 1980 sonrası feminist hareketin kat ettiği yolla önemli adımlar atılmış olduğu fikrinden hareket etmektedir. Birinci bölümde, araştırmanın kapsamı ve çerçevesi doğrultusunda dönemin alt yapısının temel dinamikleri hakkında karakteristik özellikte bilgiler yer almış, bu dinamiklerin bağımsız bir kadın hareketinin ortaya çıkması ve gelişimi için elverişli bir ortam hazırlayıp hazırlamadığına bakılmıştır. Siyasal, kültürel ve toplumsal değişimler göz önünde bulundurularak, 1980 sonrası Türkiye’de basında yaşanan değişimler paralelinde feminist yayıncılığın gelişimi ve kadın hareketine katkısı ele alınmıştır. İkinci bölümde, Türkiye’de 1980 sonrası kadın hareketi, politik ortamın sağladığı olanaklar ve dönemin kadın hareketinin sahip olduğu farklı bilinci ve devinimi en iyi şekilde ifade eden “Özel Olan Politiktir” sloganı göz önüne alınarak incelenmiş, söz konusu döneme ait olan kadın hareketinin Türkiye’de kadın hareketinin tarihsel süreci içindeki önemli konumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1980’lerde başlayan bir sürecin 1990’lara yansımaları ve yarattığı etkiler ele alınmıştır. 1980’lerdeki mücadelelerini sürdüren kadınlar kalıcılaşma yoluna giderek kurumsallaşma açısından önemli adımlar atmışlardır. 1980’lerdeki mücadeleler ve oluşturulan feminist politika önerileri, 1990’larda politik düzleme taşınmış ve pek çok alanda gerçekleştirilen yasal düzenlemeler doğrultusunda önemli kazanımlar sağlanmıştır. 1980’lerin feminist mücadeleleri sonraki dönemlerin yaşanan

tartışmaları ve gelişmeleri için temel olmuştur. Çalışmanın temel amacı, 1980 sonrası Türkiye’de “Özel Olan Politikdir” sloganı ile hareket eden kadın hareketinin bir değerlendirmesini yaparak yarattığı etkileri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de kadın hareketi, feminizm, “özel olan politiktir”, özel olanın politikleşmesi

ABSTRACT

The Women's Movement After 1980 in Turkey and Politisation of What is Private

ÇEŞNİGİL, Begüm Şeyma

Master Thesis,

Graduate School of Social Sciences, Political Science Department

Advisor: Prof. Dr. Aykut Kansu

July 2019, 136 pages

This dissertation study is with reference to the idea that the women's movement in Turkey began to rise in 1980s and significant steps have been taken through the way the feminist movement has covered particularly after 1980 in Turkey. In the first chapter; it takes place information of characteristic nature about the basic dynamics of the infrastructure of the period in line with the scope and framework of the study, and it has been examined whether such dynamics have prepared or not a proper medium for an independent women's movement could emerge and developed. By taking into account the political, cultural and social changes, it has been dealt with the development of the feminist publishing and its contribution to the women's movement in parallel with the changes experienced in the press in Turkey after 1980. In the second chapter, the women's movement after 1980 in Turkey, has been examined by taking into account the slogan of "The Personal Political" which expresses in the best way the distinct awareness and action which the women's movement of the period possessed and the means the political medium has provided, and it has been sent efforts to reveal the significant position of the women's movement of the said period within the historical process of the women's movement in Turkey. And, in the third chapter, it has been scrutinized the reflection of this process which began in 1980s to 1990s and the impacts it has created. Women who kept on their struggles of 1980s, has taken significant steps in terms of institutionalization by making them, their said struggles, permanent. The

struggles of 1980s and the feminist policy proposals generated, have been taken into a political arena in 1990s and significant gains have been acquired in line with the legal regulations accomplished in many areas. The feminist struggles of 1980s, have constituted the foundation of the debates and developments experienced in the subsequent periods. The fundamental objective of the study is, to reveal the impacts it has created the women's movement acting by the slogan of "The personal is political" in Turkey after 1980s by making an assessment of it.

Key Words: Women's movement in Turkey, feminism, "The personal is political", politisation of what is private

ÖNSÖZ

Türkiye’de kadın hareketi Osmanlı Döneminde başlamış olsa da, hareketin toplumsal anlamda olgunluğa ve görünürlüğe kavuşması daha çok 1980 döneminden sonra mümkün olmuştur. Türkiye’ nin kadın hareketi tarihini araştırırken, Türkiye’de kadın hareketinin yükselişe geçişinin temellerinin askeri darbenin olduğu bir ortamda atılmış olması noktası bende büyük bir merak uyandırdı ve bu tez çalışmasına başladım. Ayrıca, bu tez çalışmasıyla birlikte bugünkü kazanımlarda büyük etkileri olduğuna inandığım 1980 sonrası kadın hareketi içinde yer almış kadınların emeklerini ortaya koymak istedim.

Tez çalışmam sürecinde yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren ve danışmanlığıyla onurlandıran tez danışmanım Prof. Dr. Aykut Kansu olmak üzere, vakit ayırarak tez jürimde bulunma nezaketini gösteren değerli hocalarım Doç. Dr. Fatma Didem Ekinci ve Dr. Öğr. Üyesi Selda Tuncer’e, kadın çalışmalarına ilgi duymamı sağlayan değerli hocam Alev Özkazanç’a, araştırma sürecimde bana zaman ayırarak sahip olduğu engin bilgi hazinesiyle bakış açımı genişleten, kaynak taramamda yardımcı olup kıymetli önerilerde bulunan Funda Şenol Cantek hocama, “Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu” söyleşisi sonrasında beni kırmayarak sorularımı yanıtlayan Aksu Bora’ya, lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince bana kazandırdıklarıyla bu sürece gelmeme büyük katkısı olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Hasan Bahadır Türk’e, ayrıca eğitimim süresince bana katkı sunan bölümümüzün bütün kıymetli hocalarına, katkılarından ve desteğinden dolayı değerli arkadaşım Gülçin Sağır’a teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatımla ilgili her kararında yanımda duran, maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen, beni hep cesaretlendiren sevgili aileme minnettarım. Son olarak, bu uzun ve zor soluklu süreçte sabır ve anlayış göstererek yanımda olan değerli nişanlím Onur Şölen'e teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL BULUNMADIĞINA DAİR BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

1980 SONRASI BASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’ DE FEMİNİZM OLANAKLARI

1.1. 1980 Sonrası Politik Ortam ve 1980’lerin Kültürel İklimi	5
1.2. 1980 Sonrası Türk Basını.....	9
1.2.1. Basım Yayın Tekniklerindeki İlerlemeler	13
1.2.2. 1980’li Yıllarda Türk Basınının Yapısı ve Ticarileşme.....	16
1.3. Türkiye’de Kadın Hareketlerinin İvme Kazanması ve Feminist Yayıncılığın Gelişimi.....	18
1.3.1. <i>Feminist Dergisi</i>	22
1.3.2. <i>Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi</i>	24

BÖLÜM II

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETİ VE ÖZEL OLANIN POLİTİKLEŞMESİ

1.1. 1980’lerde Türkiye’de Kadın Hareketi	28
1.1.1. 1980 Sonrası Politik Ortamın Sağladığı Olanakların Feministler Üzerindeki Etkisi.....	42
1.1.2. Özel Olanın Politikleşmesi	47
2.2. Döneme İlişkin Ayırt Edici Temel Kadın Etkinlikleri.....	50
2.2.1. 1980 Sonrasının İlk Kitlesele Eylemi Olarak Kadınlar Dilekçesi.....	50
2.2.2. Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü.....	54
2.2.3. Perşembe Grubu.....	61

BÖLÜM III

1980 SONRASI YÜKSELEN KADININ HAREKETİNİN YARATTIĞI ETKİLER

3.1. 1990’larda Kadın Hareketinde Kurumsallaşma	68
3.2. Kadın Hareketinin Kamu Politikalarına Etkisi	81
3.3. Yasal Kazanımlar	86
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	104
EKLER	115
EK 1: <i>Feminist Dergisi</i> Sayı:1 8 Mart 1987.....	115
EK 2: “Cinsel Tacize Hayır” Kampanyası Çağrı Metini, <i>Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi</i> , Sayı:9	116
EK 3: “Dayağa Karşı Dayanışmaya”, <i>Feminist Dergisi</i> , Sayı 2.	118
EK 4 : “Kadınlar Vardır” Söz ve Müzik Filiz K., <i>Feminist Dergisi</i> , Sayı:2.....	119
EK 5: Bağır Herkes Duysun, 1988.....	120
Ek 6: <i>Nokta Dergisi</i> “Hassas Nokta İncirlik”	121
EK 7: <i>Nokta Dergisi</i> Protestosu Çağrı Metini, <i>Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi</i> , Sayı 1	122
EK 8: Feminist Hafta Sonu Çağrı Mektubu.....	123

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye’de Basına Yapılan Yaptırımlar 12 Eylül 1980 -12 Mart 1984... 11

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.	23 Nisan 1982: Türkiye'de feminizm ilk kez kürsüden seslendi.....	31
Resim 2.	2 Kasım 1989 Kadıköy- Kabataş Vapuru Mor İğne Satışı	35
Resim 3.	Madde 438'e Karşı Protesto	36
Resim 4.	Feminist Kadınlar “438’e Hayır” kampanyası kapsamında “İffetli Kadın Sertifikası” hazırlayıp dağıtmışlardır.	37
Resim 5.	"438'e Hayır" Kampanyası kapsamında 18 Şubat 1990'da gerçekleştirilen yürüyüş	37
Resim 6.	Geçici Modern Kadın Müzesi: Kadın Anıtı	39
Resim 7.	Geçici Modern Kadın Müzesi: Pazar Günü Kadının Düşünsel Faaliyeti	39
Resim 8.	4 Nisan 1987 İstanbul Sultanahmet Adliyesi	55
Resim 9.	17 Mayıs 1987 “Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü”	57
Resim 10.	17 Mayıs 1987 Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası'nın Öne Çıkan Sloganları	57
Resim 11.	Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşünün Basına Yansımaları, Cumhuriyet Gazetesi	58
Resim 12.	Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşünün Basına Yansımaları, Milliyet Gazetesi	58
Resim 13.	4 Ekim 1987 Kariye Müzesi Bahçesi: Kadın Şenliği.....	59

GİRİŞ

Kadın hareketini temel olarak, kadınların karşı karşıya kaldıkları ezilme ve eşitsizlikler üzerinde odaklanan, kadınların ezilişine son vermeyi ya da kadınların kurtuluşunu sağlamayı amaçlayan kadınların özne olarak başlattıkları ve yürüttükleri hareketlerin tümü olarak adlandırabiliriz.¹ Avrupa’da *Aydınlanma* düşüncesiyle birlikte tartışılmaya başlanan kadın hareketinin temelini kadınların kamusal alanda var olma mücadelesi oluşturmaktadır. Bu dönemin yükselen kavramları olan eşitlik ve özgürlük, kadınların kendilerine yüklenmiş olan toplumsal rollere ve yaşam biçimlerine baş kaldırmaları neticesinde *feminizm* olarak ifade bulan bir ideolojik boyuta taşınmıştır. Aristoteles’in dünyayı yönetenler ve yönetilenler olacak şekilde ikiye ayırdığı *Politika* adlı eserinde, kadınlar doğal olarak ikinci kategoride gösterilmiştir. Kadınlar zekâ ve ahlak açısından erkeklerden aşağı düzeydedirler. Aristoteles’e göre, erkek doğadan üstün, kadın ise aşağı ve uyruk olması sebebiyle bir eşitlik ilkesi uğruna doğaya karşı çıkmak hem birey hem de toplum çıkarları açısından uygunsuz olacaktır. Böylece, mantık kuralları doğrultusunda işleyen bir alan olan kamusal alanı erkekler ile özdeşleştirirken, kadınları özel alan içinde tutacak bir şekilde konumlandırmıştır. Doğaları gereği kamusal alanın gerektirdiği yetkinliklerinden yoksun oldukları ileri sürülen kadınlar vatandaşlık haklarından da mahrum bırakılmışlardır. Bu minvalde, kamusal alan/özel alan ayrımı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirerek kamusal alana sahip olan erkeğin, özel alana hapsedilmiş olan kadın üzerinde tahakküm kurmasına yol açmaktadır. Bu eril değerlerin süreklilik kazanacak bir şekilde yeniden üretimi bir hegemonya meydana getirmektedir. Bu noktada feminizm, kamusal alan/özel alan ayrımını reddederek var olan hegemonik düzeni değiştirmeyi amaçlamaktadır.

¹ Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der: Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.339.

Sanayi devrimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması ile yaşanan büyük siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümler, kadınların toplumdaki rollerini siyasal, ekonomik, kültürel olmak üzere pek çok açıdan sorgulamalarına yol açmıştır. Feminizm, toplumsal ve siyasal bir hareket olmakla birlikte aynı zamanda bir farkındalık biçimidir. Bu bağlamda feminist bilinç kadınların ezilen bir grubun üyesi olduklarını ve bu sebeple haksızlığa uğramış oldukları bilincine erişmelerini ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal ve kültürel bir olgu olduğunu anlamalarını içirmektedir.² On sekizinci Yüzyıl'da Batı'da doğan bu hareket, cinsler arasındaki eşitliği kadın haklarının genişletilmesi yolu ile sağlamaya çalışmış ve kadınları bilinçlendirerek kendi örgütlerini oluşturmaya teşvik etmiştir.

Türkiye'de kadın hareketinin tarihsel süreci ele alındığında kadınların Osmanlı toplumundan günümüze kadar kendilerine dayatılmış olan toplumsal rolleri sorgulayarak, söz konusu olan bu rolleri ve gelenekçi tutumları değiştirmek için değişik biçimlerde mücadele verdikleri görülmektedir.³ Bu tez çalışmasındaki temel varsayım, Türkiye'de kadın hareketinin 1980'lerle birlikte yükselişe geçtiği ve Türkiye'de özellikle 1980 sonrası feminist hareketin kat ettiği yolla önemli adımlar atılmış olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur. Çalışmanın temel amacı ise, bu varsayım doğrultusunda 1980 sonrası Türkiye'de "Özel Olan Politiktir" sloganı ile hareket eden kadın hareketinin bir değerlendirmesini yaparak yarattığı etkileri ortaya koymaktır. Dönem olarak 1980'ler ve sonrası temel alınmış, dönemin politik ortamı ve kültürel iklimi incelenmiştir.

Sivil toplum olgusunun gelişimi ile basın arasında karşılıklı işlevsel ilişkiler mevcuttur. Her çeşit bilgi akımının, sivil toplumu oluşturan organizmayı besleyip daha ileriye taşıdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, 1980 sonrası kadın hareketinin yükselişini incelerken basın, dönemin ele alınması gereken unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmakta ve çalışmanın birinci bölümünde, 1980 sonrası basında yaşanan değişimler doğrultusunda Türkiye'de feminizm olanakları incelenmektedir. Bu bölümde, kadın hareketinin, dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel değişimleriyle ilişkisi kurulurken aynı zamanda bu değişimlerin basında yarattığı etkiler üzerinden feminizm olanakları ele alınacaktır. Bu doğrultuda,

² Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 88.

³ Aylin Moralıoğlu, "80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, s.291.

basında yaşanan bu değişimler ve feminist yayıncılığın gelişimi arasındaki ilişki incelenecektir. Feminizm adına ilk kıpırdanmaların yayın faaliyetleri alanında gerçekleşmiş olması ve feminist yayıncılığın kadın hareketlerine olan katkısı göz önünde bulundurulduğunda, feminist yayıncılığın gelişimi ve 1980 sonrası kadın hareketinin yükselişi birbiriyle ilintili bulunmuştur. Bu minvalde, 1980 sonrası basın sektöründe yaşanan değişimler doğrultusunda feminist yayıncılığın gelişimi ele alınmış ve *Feminist ve Kaktüs* dergilerinin kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Birinci bölümde yer verilen gelişmeler ışığında ikinci bölümde de Türkiye’de 1980 sonrası kadın hareketi, dönemin politik ortamı ve dönemin kadın hareketinin sahip olduğu farklı bilinci ve devinimi en iyi şekilde ifade eden “Özel Olan Politiktir” sloganı göz önüne alınarak incelenmiş, söz konusu döneme ait olan kadın hareketinin Türkiye’de kadın hareketinin tarihsel süreci içindeki önemli konumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. 1980 sonrası kadın hareketinin gelişimini ve yükselişini ortaya koymak amacıyla “Döneme İlişkin Ayırt Edici Temel Kadın Etkinlikleri” başlığı altında üç önemli kadın etkinliğine ayrı ayrı yer verilmiştir. “Kadınlar Dilekçesi”, “Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü” ve “Perşembe Grubu” olarak ele alınan bu etkinliklerin Türkiye’de kadın hareketinin gelişim süreci için ne ifade ettikleri araştırılmıştır. “Kadınlar Dilekçesi” hem 1980 sonrası ilk kitlesel eylemi olması hem de Ankaralı ve İstanbullu kadınların düzenlediği ilk ortak kampanya olması sebebi ile dönemin ayırt edici kadın etkinliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu kampanyanın, feminizme bir ad ve hatta bir ideoloji olarak kısmen meşruiyet sağlamış olması düşüncesi sebebiyle önem atfedilmiş bir yanı vardır. “Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü” darbe sonrası gerçekleştirilen ilk izinli yürüyüş olması ve büyük bir ses getirerek hareketin kamuoyu nezdinde meşruluğunu bir kez daha arttırmasına imkân sağlamış olması açısından dönemin önemli bir diğer kadın etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin ilk yürüyüşü özel alan politikası üzerinden gerçekleştirilmiş, kadınlar ataerkil yapıdaki en hassas noktayı ele alarak sorgulamaya başlamış, özel alanın, kapalı tutulan evlerin kapıları açılmış, bastırılan söze dökülerek şiddete karşı çıkmıştır. Bu yürüyüşle birlikte Türkiye’de kadınlar ilk kez gerçek anlamda kendileri için yürümüş, her şeyi kendileri yapıp düzenlemişlerdir. “Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası” sonrasında Türkiye’de kadın hareketi için yeni bir dönemin başladığı kabul edilmiştir. “Perşembe Grubu” 1980 sonrası kadın hareketinin önemli

bir parçası olmasına rağmen hakkında yazılmış çok az bilgi bulunmaktadır. Aksu Bora'ya atıfla “Perşembe Grubu” kadri, değeri bilinmemiş bir kadın etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebep ile bu çalışmanın “Döneme İlişkin Ayırt Edici Temel Kadın Etkinlikleri” başlığı altında ele alınmış ve Türkiye Kadın Hareketi tarihindeki önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1980’lerde başlayan bir sürecin 1990’lara yansımaları ve yarattığı etkiler ele alınmıştır. 1980’lerdeki mücadelelerini sürdüren kadınlar kalıcılaşmaya yönelmiş ve kurumsallaşma açısından önemli kazanımlar sağlamışlardır. 1980’lerdeki mücadeleler ve oluşturulan feminist politika önerileri, 1990’larda politik düzleme taşınmıştır. 1980’lerdeki mücadelenin politik düzleme taşındığı 1990’larda pek çok alanda yasal düzenlemelerle kazanımları kalıcılaştırma yoluna gidilmiş ve bu düzenlemelerin uygulamadaki takibi sürdürülmüştür.

Bu çalışma kapsamında “Türkiye’de kadın hareketinin en aktif ve görünür olduğu dönem 1980 sonrası mıdır?”, “12 Eylül darbesi ile kadın hareketi arasında nasıl bir ilişki vardır?”, “1980 darbesi kadın hareketinin gelişiminde ve yükselişinde bir etken olmuş mudur?” soruları araştırma soruları olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Funda Şenol Cantek ile bire bir görüşme gerçekleştirilirken, Aksu Bora ile de “Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu” söyleşisi sırasında görüşme imkânı sağlanmış ve dönemin ayrıntıları dinlenmiştir.

BÖLÜM I

1980 SONRASI BASINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE' DE FEMİNİZM OLANAKLARI

1.1. 1980 Sonrası Politik Ortam ve 1980'lerin Kültürel İklimi

1980 askeri darbesi sonrasında Kasım 1983'de gerçekleşen ilk genel seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi seçimi kazanmış, seçimler tam bir serbesti içinde gerçekleşmemiş olsa da seçimle birlikte iktidarın el değiştirmiş olması görece 'demokrasiye geçiş' olarak nitelendirilmiştir.⁴ Sivil idareye geçilmiş olması, yeni rejimin demokratik açıdan yapısı ve insan haklarına saygısı gibi konular üstündeki tartışmaları sonlandıramamıştır.⁵ Seçimlerin, kurulmuş olan yeni siyasi partilerin kurucuları ve milletvekili adaylarına karşı gerçekleştirilen vetolar ve kısıtlamalarla demokrasi açısından gölgelendirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu duruma ek olarak, Milli Güvenlik Konseyi'nin 1982 Anayasası geçici dördüncü maddesi uyarınca eski politikacıların siyasal faaliyetlerine beş yıl ile on yıla kadar yasak getirmiş olduğunu belirtmek gerekir. 1983 Kasım seçimlerinin gerçekleştirilmesi ve sonuçlandırılmasına rağmen, askeri yönetim sıkıyönetim sürecini dört ay daha uzatmış, Milli Güvenlik Konseyine ait politikaların tartışılmasını ve eski siyasi liderlerin siyasal beyanat vermelerini yasaklayıcı kanunları yürürlüğe koymuştur.⁶1983'ün sonlarına gelindiğinde Türkiye hala sıkıyönetim ile yönetilmekte, askeri mahkemelerde toplu yargılamalar sürmekte ve hapisane koşulları ile işkence konuları üzerindeki iddialar devam etmekteydi. Bu minvalde şunu söylemek mümkündür ki, şeklen sivil yönetime geçiş söz konusu olsa da demokrasi ve insan hakları sorunları sonlanmamıştır.

Genel hatları yukarıda bahsedilmiş olan böyle bir politik ortam çerçevesinde 1980'lerde yükselişe geçen kadın hareketini daha iyi anlayıp yorumlayabilmemiz için öncelikli olarak dönemin kültürel ikliminin incelenmesi gerektiği kanısındayım. Öncelikli

⁴ Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, Everest Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2013.

⁵ İhsan Dagi, "Democratic Transition in Turkey: The Impact of European Diplomacy", *Middle Eastern Studies*, Vol.32, No.2, 1996, s.124-141.

⁶ *Keesing's Contemporary Archives*, June 1984, s.32925.; Feroz Ahmad, "The Transition to Democracy in Turkey", *Third World Quarterly*, Vol.7, April 1985, s.213-214.

olarak şunu belirtmekte fayda var, 1980'lerde yaşanan kültürel değişim nereden bakılıp nasıl yorumladığı ve beklentinin ne olduğuna bağlı olarak farklı yüzleriyle karşımıza çıkar. Fakat genel olarak bahsi geçen dönem yüzeysel hatları ile incelendiği zaman birbirinin tam tersi olan iki temel özelliğinin dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Nurdan Gürbilek'in ifadesi ile 1980'ler bir yanda baskı, yasak ve devlet şiddeti içeren bir dönem olarak karşımıza çıkarken, bir yandan da toplumun daha az tanışık olduğu ilk bakışta kendisini bir kurumsuzluk olarak sunan, yasaklayıcı değil aksine oluşturucu, kışkırtıcı ve içerici bir iktidarın etkili olduğu yıllardı.⁷ Bu birbirine tezat iki durum ilk başta bakıldığında 80'lerin ilk yarısını kapsayan darbe, baskı, şiddet ve ikinci yarısı olarak da görece özgürleşme, daha sivil bir iktidar yapılanması olarak algılanıp yorumlanabilir. Fakat daha dikkatli incelendiğinde görülecektir ki, bu birbirine tezat iki özellik hiçbir zaman tek başına konumlanmamış, birbirinin yerini almamış, hep birbirine ihtiyaç duyan biçimler olarak yer almışlardır. Aralarındaki döngüsel durum şu şekilde izah edilebilir, birincisinin bastırıldığını ikincisi kışkırtıp dönüştürmeye çalışmış, onun kışkırttığını da diğeri bastırmaya çalışmıştır. 1980'ler için bu iki farklı durumun, iki farklı söylemin, iki farklı iktidar olma biçiminin çakıştığını söylemek mümkündür. Devletin yasaklayıcı söylemi ile daha modern, özgürleştirici, daha sivil bir söylem adeta çakışmıştır. Aslında bu çakışma, 1980'lerin kültürel ikliminin temel hatlarını belirleyen ve bu baskı dönemini diğer baskı dönemlerinden ayıran başat faktördür. 80'ler dönemi içerisinde pek çok alanda çelişkilerin hâkim olması da bu durum ile açıklanabilir. Bu çalışmada incelenecek olan 1980'lerdeki kadın hareketi de bu çelişkilerin baskın olarak yer aldığı alanlardan biridir. Kadınların kendilerine ait bir dil geliştirmek için en çok çabaladıkları dönem 1980'ler olmakla birlikte kadınlık dediğimiz bölge de yine en çok bu dönemde söz siyaseti tarafından kuşatılmış, adlandırılmaya çalışılmış, yeni bir alan olarak gündemde yerini almıştır.

Türkiye'de ilk kez 1980'lerle birlikte Kemalist yüksek kültürün dışında bir alt kültür patlaması yaşanmış, seçkinciliğin bastırıldığı her şeyin geri dönüşümü yaşanmış, farklı kimlikler kendilerini ifade etme imkânı bulmuştur. Bunların en önemlilerinden biri, bu çalışmanın konusunu oluşturan feminist kadınlardır. 1980'ler özgürlüklerin en çok kısıtlandığı dönem olmasına rağmen insanlar aynı zamanda kurumların dışında olma serbestliğini hissederek neredeyse ilk kez bu kadar serbest hissedebilmişlerdir. Baskının üst düzeyde olduğu bir dönemde, iç dökme, dile getirme, anlatma, ifşa arzuları ilk kez bu

⁷ Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, Sekizinci Basım, 2016, İstanbul, s.13

denli yaşanmış ve basın bunun yollarını, imkanlarını ilk kez bu denli cömertçe insanlara sunmuştur. 80'ler insanlara, o güne kadar ödün verdiği, bastırıldığı, ertelediği pek çok şeyi vaat etmiştir. Darbe sonrası basın üzerinde yaratılan sansür, çelişkili bir şekilde özgürleşmeye yol açmış ve bu minvalde basında meydana gelen apolitikleşme özel hayatın kamusallaşmasına olanak sağlamıştır. 1980 darbesinin kamusal alanı kontrol altına alması sonucunda gazeteciler daha risksiz bir bölgeye yönelmiş, özel alan basının konusu olurken aslında siyasi tartışmaların üstü kapatılmak istenmiş ve bu doğrultuda özgürleşme, bireyselleşme ve tüketim toplumu öne çıkmıştır.

Nurdan Gürbilek perspektifinden, Türkiye'de 1980'lerin kültürel iklimi incelendiğinde karşımıza birbirine zıt iki kavram çıkmaktadır. Bunlardan ilki "sözün bastırılması", ikincisi ise "söz patlama" sıdır.⁸ Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür, 80'lerin ortasına gelindiğinde neredeyse adeta baskı döneminden çıkıldığı yarılsamasını doğuracak yaygınlıkta bir söz, imge ve görüntü patlaması yaşanmıştır. Dönemin Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı politikaları, kültürü birbirine geçmeyecek şekilde ikiye ayırmıştır. Bir taraf da merkezi iktidar tarafından bastırılan, yasaklanan, söz hakkı olmayan hayatlar; diğer taraf da ise bu döneme kadar benzeri yaşanmamış, daha merkezsiz, kendiliğinden gözlemlenen bir söz patlaması mevcuttur. Bu patlama, birbirini etkileyen ama birbirine indirgenemeyecek birçok unsurun kesişmesiyle oluşmuş; kültür daha önce görülmedik boyutlarda piyasaya tabi olmuş, reklamcılık kısa sürede sınırsız sayıda imgeyi dolaşıma sokmuş, çok satan haber dergilerinin yayın hayatına girmesiyle yeni bir kamuoyu, yeni bir haber dili oluşmuştur. Bu noktada Gürbilek, söz konusu karşıtlığı besleyen en önemli unsurlardan birinin reklamcılık sektörü ve bu bağlamda piyasa olduğunu öne sürmektedir. Bu minvalde reklamcılık; basın, televizyon ve billboard'larla birlikte her yeri çevreleyen büyük bir vitrin oluşturmuştur. Reklamın dili, sözü sadece görüntünün, imgenin hizmetine sunmamış aynı zamanda tüm kültürü, bir malın pazarlanmasında kullanılabilecek bir ham madde haline getirmiştir. Bu dil, aynı zamanda geçmişini de bir seyir ve tüketim nesnesi olarak sunarak Türkiye'de ilk kez popüler bir tarih anlayışın kurulmasına yol açmıştır. Gürbilek, imgelerin tarihsel yükünden arındırıldığını ve geçmişin bir alıntıdan ibaret kıldığını belirterek, tüketim odaklı düşünce biçiminin

⁸ *İbid.* s.21.

baskın duruma gelmesi ile ülke çapında ısrarlı bir güncellik ve yenilik arayışının meydana geldiğini söylemektedir.⁹

Yaşanan değişimlere paralel olarak Türkiye’de bu döneme değin mahrem olarak kabul edilmiş, adı konulmamış pek çok alan ilk kez 1980’lerde kamuoyunun gündemine gelmiş, kamusal bir söz düzeni kapsamında konuşulup, ayrıştırılmıştır. Cinsellik ilk kez bu denli bir iştahla söze dökülmüş ve cinsel eğilimler sınıflandırılmıştır.¹⁰ Özel hayat alanı ilk kez bir kamu meselesi şeklinde kışkırtan ve kuşatan bir söz düzeni içinde tasvir edilmiştir. Şunu söylemek mümkün gibi gözüküyor ki, 1980’lerde gözlemlenen bahsi geçen bu durum, özel hayatın daha ziyade bir özgürleşme ve bireyselleşme söylemi kapsamında müdahil olan bir otoriteden bağımsız bir şekilde söze dökülmesidir. Bu noktada mihenk taşı olarak, ısrarla bilmek isteyen kurumsal bir otoriteden ziyade, kendilerine yeni haber alanları oluşturmaya çalışan gazete ve dergilerin sorularını büyük bir açlıkla yanıtlayan, iç dökmek isteyen, bu durumda özgürleşmenin ve bireyselleşmenin imkanını bulan gönüllü anlatıcılar olmuştur. “Özel hayat” olarak ayrı bir alanın tanımlanabilmesi için önce adlandırılması ve onunla ilgili bir kamuoyu oluşması gerekiyordu.¹¹ 80’lerle birlikte bu gerçekleşmiş ve “özel hayat” 1980’lerin Türkçeye kazandırdığı en önemli sözcüklerden biri olarak konumlanmıştır.

Çizilen çerçeve ekseninde 1980’lerde sosyoloji çalışmalarında da yapısal ve sayısal değişikliklerin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. 1980’lerin ilk yıllarından itibaren sosyolojinin hem sayısal hem de ele alınan akademik konular açısından önemli değişimler yaşadığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan “kadın” ı temel alan konularda büyük bir atış meydana gelmiş, feminizm, kadınlık durumu ve kimliği 1980’lerin yükselişe geçen araştırma alanları olmuştur. Bu değişimler Türkiye’nin siyasal yaşamında gerçekleşen değişimlere paralel olarak yaşanmıştır. Bu noktada belirtmekte fayda vardır ki, siyaset sosyolojisi sosyolojinin bir alt dalı olacak şekilde yer almasına rağmen, Türkiye’de sosyolojinin daha çok siyasal olaylar tarafından şekillenmesi söz konusu olmuştur.¹² Kültürel ve siyasal iklim açısından oldukça önemli değişimlerin yaşandığı 80’ler sosyolojisinde yer alan ve kullanılan kavramlar ağırlıklı olarak şu şekilde karşımıza çıkmaktadır; küreselleşme, sivilleşme(sivil toplum), yerelleşme, toplumsal

⁹ Ahmet Duran Aslan, “Bir Gösteriş Toplumu Eleştirisi: Vitrinde Yaşamak- 1980’lerin Kültürel İklimi-“, *Söylem Filoloji Dergisi*, Sayı:1, Haziran 2018, s.87-89

¹⁰ Bknz: *Eşcinseller, Biseksüeller, Transeksüeller, Zıtcinseller*.

¹¹ *İbid.*, s. 22-23.

¹² Ayşegül Demir, “1980’lerde Türkiye’de Sosyolojinin Görünümü Şerif Mardin ve Nilüfer Göle”, in *Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, Editör: Prof. Dr. Hale Okçay, Duvar Yayınları,2015, s.8.

cinsiyet araştırmaları, çok kültürlülük, postmodernizm.¹³ Bunlar arasında sivilleşme tartışmaları, 1980 askeri darbe yönetiminin geri çekilerek yerine sivil yönetimin gelmesiyle birlikte sivilleşme yönündeki taleplerin artması sonucu öne çıkmıştır. Bu noktada, bu çalışmada ele alınacak olan, 1980 sonrası kadın hareketinin darbe sonrası sivilleşme sürecine katkısı dikkate değer bir önem taşımaktadır.

Politik ve kültürel iklim değişikliklerinin yaşandığı 1980'ler, pek çok görüş tarafından kabul görülen "apolitik" bir dönem olarak değil aksine yeni bir politik anlayışın gelişmekte olduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir.¹⁴

1.2. 1980 Sonrası Türk Basını

Basın genel olarak, gazete, dergi ve benzeri, geniş kullanıma açık olan süreli yayınları kapsayan bir kavramdır. Bilhassa gazetelerin geçmişine baktığımız zaman, yazının oluşumunun gerçekleştiği yıllara kadar uzadığını görsek de, modern anlamıyla basın dediğimiz kavram, ağdaş yaşamdaki yerini esas olarak ancak basımevlerinin gelişmesi ile bulmuştur. Bu doğrultuda altı çizilmesi gereken nokta şudur ki, basımevi en geniş izahı ile sivil toplumu kapsayıcı gelişmelerin ve ekonomik, teknolojik sıçramaların bir ürünüdür. Batı toplumsal düzenlerinde, sivil toplum ortamına yönelişle birlikte basımevlerinin ortaya çıkışı gerçekleşmiştir. Sivil toplum olgusunun gelişimi ile basın arasında karşılıklı işlevsel ilişkiler mevcuttur. Sivil toplum, bünyesinde var olan değişik gler ve sosyal kesimler içerisinde devamlı olarak bir çatışma, çözümlenme ve tekrar çatışma dinamiğine dayanmaktadır. Her çeşit bilgi akışının, sivil toplumu oluşturan organizmayı besleyip daha ileriye taşıyabildiğini söylemek mümkündür.¹⁵ Bu minvalde, 80 sonrası kadın hareketinin yükselişini ve önemini kavrayabilmek için basın dönemin incelenmesi gereken başat unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'ler dönemi ele alındığında, 1980 darbesinin bütün kurumları olduğu gibi basın sektörünü de kaçınılmaz bir şekilde etkilediği görülmektedir. Basınla ilgili önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuş; basına yönelik baskı, sansür, toplatma, kapatma kararları birbirini takip etmiştir. Büyük basın kuruluşları darbe akabinde yönetime el koyanları alkışlayarak, darbeyi çok yerinde bir hareket olarak değerlendirmiş olsalar da,

¹³ şermin Tekinalp, "Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük", *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 2005, s.79.

¹⁴ Nilüfer Göle, *Melez Desenter*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s.37-38.

¹⁵ Ali Gevgilili, "Türkiye Basını" in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Editörler: Murat Belge vd İletifim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 1999, s.202-228.

çok sürmeden 12 Eylül darbesinin 12 Mart'ın bir devamı olduğu anlaşılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından, Milli Güvenlik Konseyinin 2 Haziran 1981 tarihli kararı ile basına yeni yasaklar getirilmiştir. Bu karardaki hükümlere göre,

“Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak, sıkıyönetim komutanlarının koydukları yasakların ve aldıkları kararların her hangi bir şekilde tartışılması, kamu davası açılmaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, demek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı, ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak, Açılan kamu davalarında verilecek mahkumiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar, ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak” yasaklanmıştır.¹⁶

12 Eylül darbesini eleştiren pek çok gazeteci sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmış ve hapse mahkûm edilmişlerdir. Darbenin hemen peşinden açılmış olan davalarla 400 gazeteci için toplam olarak 4 bin yıl hapis cezası istenmiş ve gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. 12 Eylül darbesi 31 gazetecinin cezaevine girdiği, 300 gazetecinin saldırıya maruz kaldığı, 3 gazetecinin de öldürüldüğü bir dönem olarak basın tarihine geçmiştir. Tüm bunlara ek olarak, gazeteler 300 gün yayın yapamamış, 13 büyük gazete için 303 dava açılmış ve 39 ton gazete/dergi imha edilmiştir.¹⁷ Bazı gazete ve dergilerin süresiz kapatılmış olduğu dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak *Arayış* dergisi ve *Demokrat*, *Hergün*, *Aydınlık* gazeteleri süresiz olarak kapatılmıştır.¹⁸ Diğer kapatılan gazeteler ise şu şekildedir: *Milli Gazete* dört defa toplam 72 gün, *Cumhuriyet* dört defa toplam 41 gün, *Tercüman* üç defa toplam 29 gün, *Hürriyet* iki defa toplam 7 gün, *Günaydın* iki defa toplam 10 gün, *Milliyet* bir defa 10 gün, *Güneş* bir defa 10 gün, *Tan* bir defa 9 gün.¹⁹ Adı geçen gazetelerin yönetici ve yazarları sıkıyönetim mahkemelerince açılan davalar ile yargılanıp, aralarından pek çoğu tutuklanmış ve hatta bazıları da mahkum edilmişlerdir. Örneğin; *Tercüman*, Nazlı Ilıcak tarafından yazılan yazılar sebebiyle 3 defa kapatılmış, Nazlı Ilıcak ise 25 Ağustos 1981 tarihli yazısı nedeniyle 3 ay hapis cezası almıştır.²⁰ 24 Ocak 1983'te de sıkıyönetim Nadir Nadi'nin 12 Eylül'ü eleştiren bir baş yazısı sebebi ile 19 Şubat 1983'e kadar *Cumhuriyet*'i kapatmıştır. 12 Eylül'ün Dil ve Tarih kurumlarını kapatmasına çok sinirlenen Nadir Nadi 27 Mayıs'ı eleştiren bir baş yazısını yeniden basmış ve suçlu bulunmuştu.²¹ 12 Eylül 1980 ve 12

¹⁶ Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2001, s.136.

¹⁷ Miñhat Atabay, *Türk Basın Tarihi (1981'Den Günümüze Türk Basın Tarihi ve Gazeteciler)*, Paradigma Akademi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2015, s.167.

¹⁸ *İbid.*

¹⁹ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.335.

²⁰ Atabay, 2015, *op. cit.* s.168.

²¹ Hasan Cemal, *Cumhuriyet'i Çok Sevmişim*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s.81.

Mart 1984 arasını kapsayan dönemde basın üzerindeki baskının meşrulaştırıldığı süreç aşağıda yer alan tabloda izlenmektedir;

Tablo 1: Türkiye’de Basına Yaptırılan Yaptırımlar
12 Eylül 1980 -12 Mart 1984

BASINA YAPILAN UYGULAMALAR		
Gazete /Dergi	Yayın Durdurma/Toplam Sayı	Soruşturma, Kovuşturma ve Dava Toplam Sayısı ile Mahkûmiyet Kararlarının Gazetelere Göre Dağılımı
Milli Gazete	dört kez /72 gün	4 kez / 2 yıl 6 ay
Cumhuriyet Gazetesi	dört kez /47 gün	28 kez / 1 yıl 7 ay
Tercüman Gazetesi	iki kez/29 gün	27 kez / 1 yıl
Günaydın Gazetesi	iki kez/17 gün	
Güneş Gazetesi	10 gün	
Milliyet Gazetesi	10 gün	11/ 6 ay
Tan Gazetesi	9 gün	
Hürriyet Gazetesi	iki kez/13 gün	14
Dünya Gazetesi		4/ 6 ay
Arayış Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	2
Yeni Sözcü Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	
Yıldız Magazin	1 gün	
Türkiye’de Yarın Gazetesi	1 gün	
Evrn. Dostluk Sanat Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	
Sesimiz Düşün Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	
Gırgır Mizah Dergisi	30 gün	
Yeni Nesil Dergisi	1 sayısı	
Maya Dergisi	1 sayısı	
Gemlik Körfez Gazetesi	Süresiz olarak kapatıldı	
Nokta Dergisi	3 gün	2
Yazko – Somut Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	
Muğla İlk Adımlar Gazetesi	47 gün	
Akşam Gazetesi		3
Aydınlık Gazetesi	Süresiz olarak kapatıldı	27 yıl 6 ay
Bursa’nın Sesi Gazetesi	10 gün	
Türkiye Gazetesi	1 gün	
Son Havadis Gazetesi		3
Hergün Gazetesi	Süresiz olarak kapatıldı	2 kez / 20 yıl 6 ay
Hayat Dergisi		2
Yankı Dergisi	Süresiz olarak kapatıldı	1
Demokrat Gazetesi	Süresiz olarak kapatıldı	1 / 1 yıl
Politika Gazetesi		1
Adalet Gazetesi		1
Asayiş Gazetesi		2
Diğer Yayın Organları		75

22

²² Hüreyye Özdemir, *12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sansür/ Oto- Sansür Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Mart 2018, s.39.

Basın üzerinde söz konusu olan bu baskı ve denetim paralelinde, Türkiye’de 1980’lerin ilk yarısında çıkmış olan gazetelere göz gezdirdiğimizde önem arz eden bir nokta dikkat çekmektedir: 12 Eylül’ün hemen sonrasında darbenin meşrulaştırılmasını amaç gütmüş “anarşi ve terör” haberlerini saymazsak kamuyu alakadar eden bir şeyler olmuyor gibidir. Bu bağlamda *Hürriyet* gazetesi incelendiği zaman görülüyor ki, gazetenin neredeyse tamamı aile içi şiddete, cinayetlere yer vermektedir. (Karısını öldürenler, çocuklarını öldürenler, kardeşlerini öldürenler...) Yansıtılan ve işlenen tüm bu karelerde o esnada varlık gösteren baskının, gündelik hayatın başat bir aktörü olarak konumlanmış devlet şiddetinin izlerini bulmak pek mümkün değildir. Şiddetin tam olarak devletin tekelinde bulunduğu bir zaman ve durumda, adeta özel hayatın bir olgusuymuş gibi ayrıştığı, sadece aile içi bir olaymış gibi adlandırıldığı gözlemlenmektedir.²³

Bu durumun ilk sebebi olarak basın üzerindeki sansürü ve yukarıda bahsedilmiş olan gazete yöneticileri ve yazarları üzerindeki caydırıcı cezaları göstermek mümkündür. Bu doğrultuda gazetecilerin daha riskiz ve neredeyse kurgusal veya şişirilmiş olan haberlere doğru bir yönelişi söz konusu olmuştur. Tam bu noktada, bugünden geriye bakıldığı zaman Nurdan Gürbilek, bu yönelişle alakalı olarak 1980’lerin ikinci yarısına damga vuracak olan bir başka eğilimin ip uçlarına dikkat çekmektedir. Nurdan Gürbilek, 1980’lerin ilk bakışta birbiriyle çelişen iki gelişmeye sahne olduğunu hatırlatır.²⁴ Bu birbiriyle çelişen iki gelişme; bir taraftan basın üzerindeki baskı ve denetimin artması, bir taraftan da basın üzerindeki sermaye birikiminin o döneme kadar görülmedik bir ölçüde artmasıdır. Yeni gazeteler çıkmış, haftalık haber dergileri basılmaya başlamış, giderek daha adlandırılmış bir okura (kadınlara, erkeklere, gençlere, ev kadınlarına, çalışan kadınlara, iş adamlarına, başarılı erkeklere, genç profesyonellere vb.) yönelik dergiler yayın hayatına girmeye başlamıştır. Nurdan Gürbilek’ e atıfla, haber konuları üzerinde en fazla kısıtlamanın yaşanmış olduğu bir dönemin, gazete ve dergi sayısı ile çeşitlerinin en fazla artmış olduğu dönemle aynı dönem olması başta bir çelişki olarak gözükse de, bazı

²³ Gürbilek, 2016, *op. cit.*, s.53

²⁴ *Ibid.*, s.53.

alanlardaki daralmaların başka alanlarda bir genişlemeye tekabül edebileceğini söylemek mümkündür.²⁵ Basındaki bu yeniliğin, pazar arayışının başarılı sonuçlanmasının sebebi ise, o döneme kadar tanımlanıp, adlandırılmamış, az kurcalanmış bölgelere doğru yönelmesi, yeni haber alanları oluşturması ve bunu tüketime sunmasıdır. İşte tam olarak bu nokta da, özel hayat dediğimiz kavram bu bölgelerden biri olarak kamuoyunun gündemine girmiş, gazete ve dergiler onun etrafını çevirdiği, ona dair hazları kışkırttıkları, onu içeren beklentiler oluşturdukları ve ona müdahale edebildikleri doğrultuda yeni bir haber kaynağı yaratmış olmuşturlar. Fakat 80'lerin ilk yarısında başka konular hakkında yazılmadığı için ele alınıp gazete sayfalarını dolduran “aile faciası” haberleri ile daha sonra ortaya çıkmış olan “özel hayat” gazeteciliğini birbirinden ayırmak gerekiyor. İlki, Türk basınında aslında klasikleşmiş diyebileceğimiz bir haber verme tarzının, kişilerin özel hayatlarının iç yüzünü sansasyonel bir şekilde sergilemeye yönelik bir gazeteciliğin ürünüken, 80'lere asıl damga vurmuş olan “özel hayat” gazeteciliği; özel hayatın pozitif önermelerle tanımlanmasını, insanların yüksek sesle konuşmaya teşvik edilmesini, yeni hayat modellerinin üretilmesini, özetle özel hayatın temsil edilebilir bir alan haline gelmesini hedeflemektedir. Kısacası, önceleri mahrem olarak kabul edilen, bu sebeple de kamuoyunda gündeme geldiğinde sansasyon yaratarak skandal konusu olmaktan kurtulamayan özel hayat, ilk kez 1980'lerde kamuoyunda açıkça konuşulur bir alana dönüşmüş, bir itiraf ve iç dökme durumu meydana gelmiştir. Kadın hareketi de tam olarak bu noktada ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere “Özel olan politiktir” söylemi ile çıkış yaparak dönemdeki yerini almış ve yükselişe geçmeye başlamıştır.

1.2.1. Basım Yayın Tekniklerindeki İlerlemeler

İkinci dünya savaşından itibaren 1970'li yılları da kapsayan ekonomik büyüme dönemiyle birlikte üretim ve birikim sistemi tıkanmaya başlamış, bu bağlamda 1970'lerden sonra üretim sisteminde yeniden yapılanma ihtiyacı meydana gelmiştir. Yeniden yapılanma süreci tıkanmanın önünü açabilmek için ihtiyaç duyulan dönüşümleri, teknolojik yenilik ve yenilenen ürünlerin piyasaya sürülmesini, özetle üretimin karlılığını artıracak yeni düzenlenmeleri kapsamaktadır. Bu minvalde, üretim yapısında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmış, üretim

²⁵ *Ibid.*, s.54.

ağlarının ve küresel boyuttaki ilişkilerin önemli bir hale gelmiş olduğu bu yeni süreç ve koşullarda rekabet edebilmek farklı bir üretim örgütlenmesini gerekli kılmıştır.²⁶ Bu sebeple, firmalar arası ve firmalar içi bazı stratejiler geliştirilmiştir. Bu stratejiler, işgücü süreçlerinin değiştirilmesi ve yeni teknolojilerin kullanılması olarak belirlenmiştir. Yeni teknolojilerin kullanılması, sermaye ve iş gücü oranında gözle görülür bir ölçüde artışa yol açtığı için önem arz etmektedir. Bu yolla, üretim sürecindeki iş gücü verimliliğinin artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de yeni teknoloji kullanımı kapsamında dönüşümün yaşandığı sektörlerden biri de basım ve yayın sektörüdür. Ağrıklı olarak 1980’ li yıllarla birlikte, basım ve yayın alanında ofset teknolojisi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, bilgisayar destekli tasarım ve imalat sistemlerine geçiş yaşanmış ve böylece yeniden yapılanma sürecine geçilmiştir. Basım ve yayın sektöründeki bu yapılanma süreciyle birlikte ürün kalitesi ve üretim hızında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Tipo makinelerinin yerini büyük hacimli ofset makineleri almış ve çok üniteli baskıyı bünyesinde bulunduran firmaların oranı artış göstermiştir.²⁷ Meydana gelen bu teknolojik gelişmelerle birlikte bilginin aktarımı, depolanması, çoğaltılması mümkün olmuş, baskı hızında artışlar yaşanmış, baskı hazırlık süreci yüksek ölçüde azalmıştır. Hızlı kuruyan mürekkepler sayesinde üretimin son aşaması hızlanmış, elektronik ve bilgisayar ortamına geçiş ile baskı kontrol işlemleri oldukça gelişmiş, baskının büyüklük oranı azalmış ve ürün kalitesi dikkate değer bir şekilde artmıştır. Yaşanan tüm bu teknolojik gelişmelerle birlikte ürün maliyeti, niteliği ve verimliliği değişmiştir. 1980 sonrası ekonomik politikalarda yaşanan değişim ve dönüşümler, Tipo tekniğini geride bırakacak yeni teknoloji satışı gerçekleştiren firmaların Türkiye pazarına giriş yapması, televizyon gibi medya kollarının hızlı gelişim göstermesi ile renkli baskıya olan talebin artması yeni bir teknolojiye geçişi tetikleyen önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, değişen ekonomik politikalar doğrultusunda firmaların üretim hızını ve niteliğini artırarak genişleyen pazardan pay alma kaygısı gütmesi ve gazetelere sağlanan teşvikler ayrıca önemli olan etkenler arasında dikkat çekmektedir.²⁸ Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki,

²⁶ Adam Tickell and Jamie A. Peck, “Accumulation, Regulation and The Geographies of Post-Fordism: Missing Link in Regulationist Research”, *Progress in Human Geography*, 16, 2, 1992, pp.190-218.

²⁷ Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Matbaa Basım ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.

²⁸ Fatma Erdoğanaras, “Basım ve Yayın Sektöründe Yeni Teknolojilere Dayalı Yeniden Yapılanma Süreci: İstanbul Örneği”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, No 1, 2004, ss. 29-36.

aslında ofset baskıya geçiş basın ve yayın sektörü tarafından 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmış fakat pahalı olması açısından yaygın bir kullanım alanı yakalayamamıştır. 1980'lere geldiğimizde ise dönemin şartları itibariyle ofset teknolojiye geçişin neredeyse tam olarak gerçekleştiğini gözlemliyoruz. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi ofset baskıya geçişi 20 Haziran 1983'te gerçekleştirmiştir. Dönemin Genel Yayın Müdürü Hasan Cemal *Cumhuriyet* gazetesinin ofset baskıya geçiş nedenleri şu şekilde sıralamaktadır:

“Cumhuriyet’in ofsete geçiş zorunluluğu artık ertelenemez bir duruma gelmişti. Birincisi, basımımıza egemen olan sistem ofsetti. Örneğin, gazetelerimizin Anadolu baskısı için sayfa nakli artık faks yoluyla yapılıyordu. Dolayısıyla Cumhuriyet, bu sayfa naklindeki hızla yarışamıyordu artık. Dağıtım örgütleri bizi sıkıştırıp duruyorlardı. Zorunlu olarak öteki gazetelerden daha erken sayfa yapıyorduk, birçok haberi atlamak pahasına.

İkincisi, bütün basın ofsete geçtiği için, tipo sisteme göre kalifiye eleman da yetişmez olmuştu artık. Dizgi operatörü bulamıyorduk, baskı ustası bulamıyorduk. Sonra bu sistemin gerektirdiği kaliteli malzemeyi bulmak da olanaksızlaşmıştı... Makineleri yenilemek olanağı yoktu, çünkü artık tipo makineler üretilmiyordu. Parça bulmak bile zordu. Bu yüzden de, Cumhuriyet’in baskı kalitesi geçmiş yıllarla oranlanamayacak derecede bozulmuştu. Baskı kalitesinin bozulması da, ister istemez okurumuzu yitirmemize neden oluyordu....”²⁹

Cumhuriyet gazetesi örneğini incelediğimizde, gazetenin tipo baskıdan ofset baskıya geçişinin büyük bir kâğıt tasarrufu kazandırdığını gözlemliyoruz. Tipo baskıda 68 santim basılan gazete, ofset baskıya geçiş yaptıktan sonra üst ve alt kısımdan alınan boşluklar ile 56 santime inmiş ve 7 santimlik bir kâğıt kazancı elde etmiştir.³⁰

Yeni bir teknolojiye geçişi tetikleyen durumlar neticesinde basım ve yayında yaşanan bu kaçınılmaz değişimler maliyetlerde artışlara sebep olmuştur. Artış gösteren maliyetler ekonomik sorunlara neden olurken basımı tekelleşme ve büyük sermayeye yönelme sorunsalı ile karşı karşıya bırakmıştır.

²⁹ Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.167.

³⁰ *İbid.* s.168.

1.2.2. 1980'li Yıllarda Türk Basınının Yapısı ve Ticarileşme

1980'ler dönemi ele alındığında, 1980 darbesinin bütün kurumları olduğu gibi basın sektörünü de kaçınılmaz bir şekilde etkilediği görülmektedir. Türk basınındaki en önemli gelişmelerden biri olarak, 1980'ler öncesinde temelleri atılmış olmasına rağmen sonradan hız kazanmış olan basın dışı sermayenin sektöre giriş yapması ve tekelleşmesi karşımıza çıkmaktadır. Türk basını 1970'li yıllarla birlikte televizyonun kısa sürede Anadolu'ya yayılması ile büyük sorunlarla karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Giderek yaygınlaşan televizyon günlük basının okur kazanmasına engel olmaya başlamış, özel ilanlarında neredeyse yarısını kendi bünyesine çekmiştir. Olanakları yetersiz olan küçük gazeteler sarsılırken, büyük basına modern elektronik yöntemlerden faydalanan ofset baskı sistemi egemen olmuştur. Bu bağlamda, 1980'lere geldiğimizde sermaye yoğunlaşması ve tekelleşme en üst düzeylere ulaşmıştır.³¹ Giderek artan maliyetler ve televizyonun genel ilan gelirlerinin hemen hemen yarısına sahip çıkmaya başlamasının sonucunda yaşanan ekonomik darboğazlar, basını tekelleşme ve büyük sermayeye yönelme eğilimleriyle karşı karşıya bırakmıştır. 1931'den 1983'e kadar yazılı yayın organlarının büyük bir kısmı devlet desteği ile, işitsel ve görsel iletişim organları ise devlet tekeli bünyesinde çalışmalarını gerçekleştirmekteydi. Fakat 1983 ile birlikte gelişen serbest pazar ekonomisi ve liberal etkiler bağlamında basın yayın organlarının önemli bir çoğunluğu tekelci sermayenin eline geçmiş ve bunun sonucu olarak basındaki patron imgesi bir değişim yaşamıştır.³²

Türkiye'de tekelleşmenin görünürlük kazanması ve basın dışı sermayenin sektöre girmeye başlamasına katkıda bulunan en dikkate değer olay, Kıbrıslı iş adamı Asil Nadir'in *Günaydın* gazetesi ile bağlı kuruluşlarını Haldun Simavi'den 1988 yılında satın almış olmasıdır. *Günaydın* ve *Tan* ile birlikte *Ulus*, *Sakarya*, *Yeni Meram* gazeteleri de Asil Nadir'in olmuştur. Nadir aynı yıl, *Güneş* gazetesini yayınlayan *Güçlü* gazetecilik, Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.'nin bağlı olduğu *Gün Holding*'i de satın almıştır. 1989 yılının başlarına geldiğimizde ise *Gelişim* yayınlarını da bünyesine kattığını görmekteyiz. Bu bağlamda Asil Nadir'in sahibi olduğu yayınlar geniş bir yelpazeye yayılmıştır: *Nokta*, *Ekonomik Panorama*,

³¹ Gevgilili, 1999, *op. cit.* s. 227.

³² Erdem Taşdemir, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı", *Journal of Selcuk Communication*, Sayı: 4, Ocak 2005, s.174.

*Gelişim Spor, Bando, Ev Kadını, Kadınca, Erkekçe, Marie-Claire, Mimarlık, Turist-Pasport, Beyaz Dizi, Hıbrı.*³³ Asil Nadir'in basın sektörü dışından biri olarak basın sektörüne giriş yapması başka basın kuruluşlarını da buna benzer bir arayışa yönlendirmiştir. Bu bağlamda, *Sabah* gazetesinin bağlı olduğu *Medya Holding*'in yüzde 10'unun 1991 yılında 9 milyon dolar karşılığında Çukurova grubunun sahibi Mehmet Emin Karamahmet'e satıldığını görmekteyiz.³⁴ Bunları takiben, 1979 yılında *Milliyet* gazetesine hisseder olmuş olan Aydın Doğan gazetesinin sahibi olmuş ve 1994 yılında da *Hürriyet* gazetesini satın almıştır.³⁵ İlerleyen dönemlerde ise Uzan grubun *Star* gazetesine birlikte basın sektörüne girdiğini ve kuruluşun daha sonra devlet kontrolüne geçtiğini görüyoruz. Basın dünyasında gerçekleşen söz konusu değişimin nedeni ekonomik gücün ağırlığı ile ilişkilendirilmiştir. Basın kuruluşlarının holdinglere bağlı olması durumuyla birlikte 1980 sonrasında basın dışı olaylara basının alet edilmesi gibi bir durum oluşmuştur.

1980'lerde dünyada da yaşanan değişim ve dönüşümler sonucunda Türkiye'ye de yansıyan ekonomik gelişmeler ve liberal ekonomik politikalarla birlikte reklamcılık sektöründe bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu duruma paralel olarak, büyük şirketlerin aynı zamanda büyük reklam verenlere dönüşmüş olduğunu söylemek yerinde ve doğru olacaktır. Söz konusu olan bu reklam sektöründeki büyüme medyanın finansmanını da sağlamıştır. Bu durum özel televizyonların gelişimine de yansımış, katkıda bulunmuştur.

1980'li yıllar Türkiye'de medya alanında hızlı gelişmelere sahne olan yıllardır. Bu dönemle birlikte, kanalların çeşitlendiğini, radyo ve gazete sayılarında artış yaşandığını görmekteyiz. *TRT*, 1 Temmuz 1983'te renkli yayına geçiş yapmıştır. Bunun akabinde, 6 Ekim 1986'da kültür yayınları içerikli olmayı amaçlayan *TRT-2* ve Ekim 1989'da eğitim ve spor yayınları ağırlıklı olan *TRT-3*, 2 Ekim 1989'da *GAP TV*, 28 Şubat 1990'da *TRT-INT* yayın hayatına girmiştir. 1980'li yıllar hem programların içeriğinin değiştiği hem de daha geniş bir alanda izleyici kitlesine ulaşıldığı yıllar olmuştur. Türkiye'de özel televizyon ile ilgili çalışmalar 1980'li yılların başına kadar uzanmakla birlikte, *TRT* tekelinin kırılması 1990'lı yılların başına denk gelmektedir. 1990'lı yılların başında *TRT*'nin yayın tekeli kırılmış ve ilk

³³ Hıfzı Topuz, *Basında Tekelleşmeler*, TÜSES ve İLAD Ortak Yayını, İstanbul, 1989, s.76

³⁴ Metin Münir, *Sabah Olayları*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1993, s.188

³⁵ Faruk Arhan, Temel Demirer, Umur Hozatlı, Özgür Orhangazi, Sibel Özbudun, *Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak*, Öteki Yayınevi, 1988, Ankara, s.121.

özel televizyon olarak *Star-1* yayın hayatına giriş yapmıştır. *Star-1* cüretkâr yayınlarıyla dikkat çekmiş, haber bültenleri ve programlarda atılgan ve cesur bir dil kullanılmış, eğlence ve diğer yayın programlarında ise TRT'nin çizdiği muhafazakâr çizgiden çok farklı bir boyuta geçilmiştir.³⁶

1980'li yıllardan itibaren reklam alanın büyümesi, tirajdaki artış, kalitenin iyileştirilmesi ve daha çok okuyucuya ulaşılabilme şansının ortaya çıkışı ile medyadan para kazanmanın yolu açılmıştır. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde artık basın kuruluşlarının, tüketici ve müşteri odaklı çalışmaya başladıklarını görmekteyiz. Kitle gazeteciliği anlayışının ön plana çıkmış olduğu bu dönemde, gazetelerde haber merkezlerinin yanında reklam ve pazarlama departmanları da ağırlıklı olarak yer almaya başlamıştır. 1984 yılında yapılan bir araştırmaya göre gazetelerin yüzde 23.29'u reklamlardan oluşmaktaydı.³⁷ Bu doğrultuda Türk basınında ticari gazeteciliğe yönelen Simavi kardeşler olmuş, *Hürriyet* ve *Günaydın* gruplarını oluşturarak oldukça büyük kazanımlar sağlamışlardır. Bu gruplara *Milliyet*'in eski sahibi Karacan ailesi ile *Tercüman*'ın sahibi Ilıcak aileleri de katılmıştır.

1.3. Türkiye'de Kadın Hareketlerinin İvme Kazanması ve Feminist Yayıncılığın Gelişimi

1980 sonrası basında aslında büyük bir canlanmanın yaşandığını gözlemliyoruz. Darbe sonrası basın üzerinde yaratılan baskı ve denetim neticesinde yaşanan apolitikleşme, yaşanan bu baskıyla çelişkili olarak aslında bir özgürleşmeye yol açmış ve özel hayatın kamusallaşmasına olanak sağlamıştır. 1980 darbesinin kamusal alanı kontrol altına alması gazetecileri daha risksiz bir bölgeye yöneltmiş ve bu minvalde özgürleşme, bireyselleşme ve tüketim toplumu öne çıkmıştır. Bu yönelime sebep olan bir diğer etken ise basın üzerindeki sermayenin bu döneme kadar görülmemiş şekilde yaşanan artışıdır. 1980 sonrasında basım ve yayın sektöründe gerçekleşen yeni teknoloji değişimiyle birlikte artan ürün maliyeti, niteliği ve verimliliği basın dışı sermayeyi harekete geçirmiştir. Büyüyen pastadan pay almak isteyen basın dışı sermaye, gazetelerin yeni teknolojiye geçişi sonucunda

³⁶ Bülent Çaplı, Can Dündar, *2000'lere Doğru TV*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1375-1380.

³⁷ Uygur Kocabaşoğlu, "Türk Basını 84", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 76, No 19, Cilt 5, Ekim 1984, s.60.

ekonomik darboğaz yaşamasından kaynaklanan büyük sermaye arayışıyla birlikte de sektöre giriş yapmıştır. Yaşanan bu değişimler sonucunda basın sektöründe bir çeşitlilik ve canlanma yaşanmış, yeni gazeteler, haftalık haber dergileri yayın hayatına girmeye başlamıştır. Bu noktada, kadın dergiciliği de yaşanan bu değişimden payını almış, 1980’li yıllarda kadın dergilerinin sayısında artış yaşanırken, biçim ve içerik açısından farklılıklar yaşamıştır.³⁸ 1980 öncesinde kadın dergilerinde, çoğunlukla baskı altında tutulan ve seslerini duyurması gereken kitleler olarak işlenen ve toplumsal yaşama katılma gereklilikleri vurgulanan kadınlar, 1980 sonrası yayınlanan kadın dergilerinde ise özel ve bireysel sorunlar ekseninde ele alınmaya başlanmış ve kadın cinselliği üzerinde özellikle durulmuştur.³⁹ Şirin Tekeli, söz konusu olan bu popüler dergilerde bireyciliğin kamusal bir manifestosu olarak görülen kişisel konulardan söz edilmesinin hem olumlu hem de olumsuz bir durum yarattığını söylemektedir. Örneğin, popüler bir dergi olan *Kadınca*’ da kadının cinsel haz hakkının savunulması ilerici bir tutumu göstermesine rağmen “cinsel özgürlüğü kazanabilmenin koşulları ve cinsel özgürlüğün tek başına yeterli olup olmadığı konusunda” eleştirel bir feminist bakış açısına sahip olmaması nedeniyle yetersizdi.⁴⁰ Mevcut olan yetersizliklere rağmen bu dergilerin, feminist gündemi izlemek, yaygınlaştırmak ve bazen de oluşturmak gibi önemli roller üstlendiği görülmektedir. Feminist hareketin gündemini takip ettiklerine dair feminist kadınlarla gerçekleştirdikleri röportajlar, feminist derneklerin ve grupların toplumda ve siyasal kurumlar düzeyinde yürüttükleri faaliyetleri değerlendirildikleri yazılar, feminist hareketin gündeminin önemli konuları olan kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüze neredeyse ayrı bir gündem konusu olacak şekilde sıkça ve farklı boyutlarıyla ele alarak yer verilmeleri kadın hareketinin gelişimine sağladıkları katkılar açısından dikkate değerdir.⁴¹ Feministler tarafından bazı hususlarda eleştiri almış olsalar da

³⁸ 1980’ler döneminde yayın hayatına girmiş olan önemli kadın dergilerine örnek olarak; *Demokrat Kadın, Kadınca Örgü, Tat, Kadın Dünyası, Yeni Moda, Sizin İçin, Genç Kadın, Bella, Ev Kadını, Kadın Dünyası, Moda Magazin, Kadın ve Aile, Mektup, Örgü, Bayan, Benissimo, Feminist, Kapris, Bihter, Bizim Aile, Çağdaş Kadın, Hey Girl, Kaktüs, Marie Claire, Oya, Rapsodi, Türk Kadını, Anne, Prenses, Sesimiz*, Bknz. Fatma Özen, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri*, Kendi Yayını, 1990, İstanbul, s. 29-49., Aşlı Yapar, *Türkiye ve Fransa’da Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2000, İstanbul, s.40-47.

³⁹ Serap Güzelcan Şenol, “Türkiye’de 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Feminist Yayıncılığın Oluşum Süreci: *Pazartesi Dergisi Deneyimi*”, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s.87.

⁴⁰ Şirin Tekeli, “Feminizm Nedir, Ne Değildir?”, *Kadınca*, Sayı:65, 1984, s.81.

⁴¹ Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, *Türkiye’nin Modernleşmesinde Kadınlar: 1939’dan Günümüze*, İmge Kitapevi, Ankara, 2017, s.201, Bknz. “Dünya Kadınları Elele”, *Elele*, Ekim 1985, Oya Özdilek Halvaşi, Filiz Koçali, “78’den 88’e Türkiye’nin Gündeminde Kadın Var”, *Kadınca*, Sayı:121, 1988,

özellikle Duygu Asena'nın genel yayın yönetmenliğinde yayınlanan *Kim ve Kadınca* dergilerinin Türkiye'deki feminist yayıncılığın önünün açılmasında önemli bir etken olduğunu ve o güne kadar tartışılmayan bir çok konuya sayfalarında yer vererek kadınları kendi yayınlarını oluşturma konusunda cesaretlendirmiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu dergilerde benimsenen ve yaygınlaştırılmaya çalışılan, kadın özgürlüğüne dair eşitlikçi bir bakış açıydı. Bu doğrultuda *Kadınca* dergisi'nin genel yayın yönetmeni Duygu Asena tarafından yazılan *Kadının Adı Yok* isimli roman, hem derginin, hem de dergiyle birlikte kitapta da ele alınan eşitlikçi feminist konuların popülerleşmesi ve tartışılması hususunda bir patlama etkisi yaratmıştı.⁴²

Türkiye'de feminist yayıncılığın temelleri Osmanlı dönemi ve akabinde Cumhuriyet döneminde atılmaya başlamış olsa da, ikinci dalga kadın hareketlerinin meydana geldiği 1980'lerde gelişmeye başlamıştır. Feminist yayıncılığın gelişiminin temelleri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında kadınlar arasındaki iletişimi artırma ve bilinç uyandırma ihtiyacı doğrultusunda kadınların evlerde küçük gruplar halinde toplanarak gerçekleştirdikleri bilinç yükseltme toplantılarında atılmıştır. Kadınlar bu bir araya geldikleri toplantılarda konuştukları konuları ve vardıkları sonuçları diğer kadınlarla da paylaşmak amacıyla kendi yayınlarını çıkarma girişiminde bulunmuş ve feminist yayıncılık sürecine girmişlerdir. Feminist kadınların böyle bir yayına ihtiyaç duymalarının temel sebebi ana akım medyada kadının ve kadın hareketlerinin temsil ediliş şekline tepki göstermek ve kendilerini birinci ağızdan ifade etmek istemeleridir. Türkiye'de 1980'lerle gelişim göstermeye başlayan feminist yayıncılık, kadın hareketi içinde yer alan kadınlar arasında iletişim kurup bilgi akışını sağlayarak, kadınların sorunlarını feminist bir bakış açısıyla ele alıp tartışarak ve feminizm adına bir kamuoyu oluşturmaya çalışarak kadın hareketinin gelişim sürecine önemli bir katkı sağlamıştır.

1980'ler yaşananların hızla söze döküldüğü, o döneme kadar adı konmamış, "birey", "kuşak", "cinsellik" gibi adlandırılmalarla tarif edilen birçok alanın ilk defa açıkça konuşulduğu, söz patlamasının nesnesi haline geldiği bir dönemdir. Nurdan

Seda Güler, "Dayağa Hayır", *Kadınca*, Sayı:65, 1984, Gülden Özdenanlı, "Artık Sığınmaevleri Var", *Elele*, Eylül 1991.

⁴² Romanda her şeye rağmen kendi ayakları üstünde durmaya ve bir kadın olarak cinsellik de dâhil olmak üzere bağımsız bir tavır sergileyerek kendi hayatını yaşamaya çalışan kentli, orta sınıftan bir kadın anlatılmaktadır. Roman 1987 yılında Atif Yılmaz tarafından filme uyarlanmış ve başrolünde Hale Soygazi yer almıştır. Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.197.

Gürbilek, bu dönemde meydana gelmiş olan bu söz siyasetini Foucault'nun kavramıyla bir kuşatma, bir "söyleme kışkırtma" olarak tanımlamıştır.⁴³ Bu doğrultuda, 80'ler özel olanla kamusal alan arasındaki sınırların erimesine ve hatta yer değiştirmesine sahne olmuştur. Gürbilek'e atıfla, ilginin kamusal olandan özel olana kaymasının zorunlu bir tarafı vardır. Her baskı dönemi normalde insanları içe kapanmaya; eve, kişiselliğe, kabuğa çekilmeye iter. Fakat 80'ler bu noktada diğer baskı dönemlerinden ayrılarak, bir patlamaya şahit olmuş, yakın zamana kadar mahrem olarak kabul edilen her şey dışa açılmış, habere dönüşmüş, bir kamuoyu meselesi halini almış, özneliğin dili ile kamunun dili iç içe geçmiştir.⁴⁴ "Özel hayat" kavramı 80'lerin Türkçe'ye kazandırdığı en önemli sözcüklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın ayrı bir alan olarak tanımlanabilmesi için kamusal alanda adlandırılması ve onunla ilgili bir kamuoyu oluşturulması gerekmektedir. Bu minvalde, kamusal ve özel alan arasındaki farklılıkları ilk sorgulayan toplumsal hareket feminizm olmuştur. Kadınlar kendilerini gerçekleştirebilmek için büyük engeller teşkil eden aile içi şiddet, kürtaj, taciz, tecavüz gibi konuları kamuoyuna taşıyarak dile getirmeye başlamışlar ve kendi aralarında örgütlenebilmek için kampanyalar düzenlemişler, yayınlar çıkartmışlardır. Var olan medya dışında kendilerini ifade edebilecekleri bir alan oluşturma amacı güden feminist yayıncılık, ticaret kaygıdan uzak, kadınları yazmaya teşvik eden, kullandıkları dil ve ele aldıkları konularla diğer yayınlardan ayrılan bir yayın türüdür.

Feminist yayıncılıkta ilk kıpırdanmalar çalışmanın ikinci bölümünde daha detaylı ele alınacak olan Yazar ve Çevirmenler Kooperatifi'nin (YAZKO) kadın konusunda bir dizi yayın gerçekleştirmeye girişmesiyle başlamıştır. YAZKO'nun Batılı feminist eserleri Türkçe'ye çevirmeye başlamasıyla Türkiye'de feminizm tartışmaları da yükselmeye başlamıştır. 4 Şubat 1983'te ise YAZKO'nun çıkarttığı *Somut* dergisinde feministlerin yazdığı bir kadın sayfası oluşturulmuştur. Feminist kadınlar bu sayfada hem kürtaj, kadın günü, kadın ve reklam, halk kültüründe kadın, kadının geleneksel konumu gibi konuları sorgulamaya açmış, hem de hemcinslerini yazmaya teşvik etmişlerdir.⁴⁵ *Somut* dergisindeki bu sayfa, 6 ay süren kısa bir yayın hayatı geçirmiş olsa da feminist kadınların en çok takip ettiği yayın olmuş ve birçok

⁴³ Gürbilek, 2016, *op. cit.* ss.40-41.

⁴⁴ *İbid.*, s.55.

⁴⁵ Ömer Çaha, *Sivil Kadın/ Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, 1996, Ankara, s.145.

tartışma bu sayfadaki tartışma noktalarından filizlenmiştir.⁴⁶ Ayrıca *Somut* dergisi deneyimi, kadınların kendilerine ait bir yayına olan ihtiyaçlarının anlaşılmasını sağlamıştır.

1980'lerde toplu eylemlerle birlikte hareketlilik ve çeşitlilik sağlayan kadın hareketi ivme kazanmaya başlamış ve 8 Mart 1987'de Türkiye'de bağımsız feminist yayıncılığın ilk örneği olan *Feminist* dergisi çıkarılmaya başlamıştır. Derginin çıkarılış amacı, "Bir süredir kendi ezilmişliğimiz üzerine düşünmekteydik ama bu dergi bize kendi özelimizden söz etme cesareti verdi. Bilirsiniz biz feministler özel olanın politik olduğunu düşünüyoruz...Biz her konuda ortak düşünüp düşünmediğimizi henüz bilmiyoruz daha konuşmadığımız o kadar çok şey var ki.." ⁴⁷ olarak açıklanmıştır. 1 Mayıs 1988'de ise *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisi yayın hayatına girmiştir. Dergi, Kadın Çevresi ve Dayığa Karşı Dayanışma Kampanyası için çalışmış olan kadınlar tarafından çıkarılmıştır. ⁴⁸

1.3.1. *Feminist* Dergisi

Feminist dergisi 1987 yılından 1990' a kadar üç yıl boyunca belirsiz aralıklarla 7 sayı olarak yayınlamıştır. Derginin yazı işleri müdürlüğünü Handan Koç üstlenirken, Ayşe Düzkan, Stella Ovadia, Filiz Koçali gibi bugün artık tanınmış feministlerin yazıları yayımlanmakla birlikte daha birçok kadının yazısı yer almıştır. Bu kadınlar soy isimlerini kullanmayarak sadece isimleri ile yazmakta ve bu yolla da sadece kendileri olarak var olmak istediklerini göstermeye çalışmaktaydılar. Dergi ayrıca dışarıdan gelen yazılara da yer vermiştir. Derginin ismi için Cariyeniz, Oklava, Cadı, Elimizin Hamuru, Feministo, Aybaşı gibi çeşitli öneriler getirilse de aslında bir yıl boyunca düşünülmüş olan "Feminist" isminde karar kılınmıştır.⁴⁹ Derginin adına "Feminist" olarak karar verilmesinin sebebi feminizm kavramına meşruluk kazandırmak istenmesidir. Derginin ilk sayısının kapağında kadınların kendi el yazıları ile yazdıkları "Avazım çıktığı kadar sustuktan sonra konuşmak ne

⁴⁶ Nilüfer Timisi ve Meltem Ağduk Gevrek, "1980'ler Türkiye'sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi", içinde *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Derleyenler: Aksu Bora vd. İletişim, Üçüncü Baskı İstanbul,2009, s.15.

⁴⁷ *Feminist Dergisi*, Sayı:1, 8 Mart 1987, s.34.

⁴⁸ Aylin Moraloğlu, "80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:99, Mart-Nisan 2012, ss.291-297.

⁴⁹ "Bu Dergi Çıkarırken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler", *Feminist Dergisi*, 8 Mart 1987, Sayı:1, s.3.

güzelmiş”, “Antifeministlere çok bozuluyorum” gibi çeşitli mesajlar yer almaktadır.⁵⁰ İlk feminist yayınevi Kadınlar Çevresi Yayıncılık A.Ş tarafından yayımlanan derginin ilk sayısı 8 Mart Dünya Kadınlar Gününde yayımlanmıştır. Kısa süreli bir yayın olmasına karşın ikinci dalga feminizmin ilke edindiği “özel olan politiktir” sloganın gerektirdiği şekilde kadınların görüş ve düşüncelerinin yanında yaşadıklarına, tanıklıklarına da yer vermesi açısından ele alınması gereken bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. *Feminist* dergisi, öncelikli olarak cinsellik olmak üzere kadınları alakadar eden hemen hemen her konuyu popülerite kaygısı gütmeyen ele alan ilk dergi olması açısından dikkate değer bir önem taşımaktadır.

1987 yılı, başörtüsü yasağının gündeme oturduğu döneme denk gelmesine rağmen derginin ilk sayısında bu konuya asla değinilmeyeceği hatta bir ara derginin başına “bu dergide irtica konusu yok” diye bir ibare koymayı düşündüklerini belirtmişlerdir çünkü grupta yer alanlardan bazıları dergi çıkmadan önce “bu dergide ya türban olur, ya ben diyerek” net bir şekilde fikirlerini ortaya koymuştur.⁵¹ *Feminist* dergisi, kendilerini ezen grup olarak erkekleri ve ataerkil toplum yapısını göstermekte, kadınlarla alakalı tüm konularda patriyarki kavramına yer vermektedir. Kadınların cinselliği ve kendi bedenleri üzerindeki söz hakkına sahip olabilmeye sorunlarını da patriyarki kavramı üzerinden ele alan dergi, ilk sayısında derginin amblemi olarak vajina görseli koymayı düşündüklerini ama teknik ve görsel zorluklar nedeniyle bu fikirden vazgeçildiği belirtilmiştir. Handan Koçun düşünülen bu amblem hakkındaki açıklamaları dikkate değerdir:

“Derginin önsözünde, ‘İsmin yerine amblem olarak vajina çizilmesini önerdik, ama vazgeçtik sonra’ diye yazma cesareti göstermiştik. Çünkü bizler için, kadınların cinsel organının varlığı, bunun bize zevk veren, vermeyen yönleri; sağlığımızla, biçimiyle ilgili konular; başımıza getirebileceği ve bizden götürebileceği şeyler meselesiydi. Bunların konuşulması yasak olamazdı; bu engellenmenin politik bir anlamı vardı.”⁵²

“Hayatın her alanında yer almak istiyoruz” sloganı ile yazan kadınlar kadının yerinin özel alan olarak belirtilen aile ile sınırlı kalması fikrine her fırsatta karşı çıkarak kamusal alanda yer alma isteğine yer vermişlerdir. Kadının yerinin özel alan olan aile ile sınırlı olması gerekliliği içeren düşünceye dergide şu şekilde yer verilmiştir;

⁵⁰ Ek-1’de dergi kapağı örneği bulunmaktadır.

⁵¹ *Ibid.*, s.3.

⁵² Handan Koç, “Feminist Dergisi Deneyimi”, *Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri: Özgürlüğü Ararken*, Amargi, 2005, İstanbul, s.105.

“Cinsiyetçi sistemin temel direği; -açıktır ki- iki cinsin birer üyesini çeşitli kurallara göre bir araya getiren ve içinde bulunduğumuz toplumda bu bir araya gelişin tek meşru ve yasal biçimi olan evlilik ile kurulan ailedir. İçine doğduğumuz andan başlayarak ailenin hiyerarşik bir yapı olduğunu biliriz. Yasa ile de belirlendiği gibi, baba ailenin reisidir. Onun altında kadın ve en altta da çocuklar vardır. Aile, kadının “ana”, “kan” ve “kız” kimliklerini birlikte yaşamasını sağlayan tek kurumdur. Önemlidir, çünkü kadına tam ve tüm bir yaşam sunmaktadır. Başka hiçbir üretici ya da yaratıcı faaliyette bulunmaksızın sadece kız-karı-ana olarak bir yaşamı “dolu dolu” yaşamak, aile içinde mümkündür.”⁵³

Fakat kadınlar artık kendilerine verilen anne olma, eş olma rollerinin dışında başka roller de istemekte, hayatın her alanında yer alarak görünür olmak istemektedirler. *Feminist* dergisi de tüm bu süreci gözlemleyebilmek için iyi bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Derginin hem kadın hareketinin içinden çıkmış olması hem de kadın sorununu farklı bir boyut ile ele alması feminist yayıncılık açısından dikkate değer bir önem taşımaktadır. Dergi o zamana kadar kadın ve kadın cinselliğine karşı oluşmuş bütün tutumlara karşı apaçık bir tavır sergileyerek dönemin çok konuşulan konularından biri haline gelmiş cinsellik konusuna farklı bir boyut kazandırmıştır.

1.3.2. Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi

Feminist dergisinin yayımlanmasından sonra, “Dayağa Karşı Kampanya”nın neticesinde yazılan *Bağır Herkes Duysun* isimli kitabın hazırlanmasında yer alan sekiz kadından beşinin, fikir olarak aynı paydada buluşması sonucunda bir dergi çıkarma düşüncesi gelişmiştir. Dergi çıkarmaya karar verdikten sonra bir okuma süreci sonucunda *Kaktüs*'e karar vermişler ve kendilerini sosyal feminist olarak tanımlamışlardır. “Kaktüs” adının neden seçildiği dergide açıklanırken kaktüsün kadınlar için kullanılan bir metafor olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir; “ev tipi küçük olabilir ama sokakta da yaşamını sürdürebilir. Çeşitli türleri vardır. Çiçek açar ama dikenleri de vardır”.⁵⁴

Sosyalist feminist kadınlar tarafından 1 Mayıs 1988 tarihi itibarı ile düzensiz aralıklarla 12 sayı olarak yayınlanan *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisi, 1980 sonrası ivme kazanmış olan kadın hareketleri doğrultusunda çıkan ikinci önemli yayın olarak dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Derginin ilk sayısında çıkarılma amacı şu şekilde dile getirilmektedir:

⁵³ Handan Koç, *Feminist Dergisi- Tüm Sayılar Tıpkıbasım*, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵⁴ Gülnur Savran, “Kaktüs Dergisi Deneyimi”, *Özgürlüğü Ararken*, Amargi, 2005, İstanbul, s.121.

“İlk önce kadın olduğumuz için. Kadın sorunlarının daha sıkça tartışıldığı, toplumdaki erkek egemenliğinin sorgulanmaya başladığı, dahası, bu, sorgulamanın cinsiyetçi bir sisteme karşı mücadelenin ipuçlarını gündeme getirdiği bir dönemdeyiz. Dergimiz, toplumda kadın olmaktan doğan sorunları için mücadele etmek isteyen kadınların çıkardığı bir dergi olacak.

Bu noktaya nerelerden geldiğimizi anlatmak istiyoruz. Kadınların 1980 sonrasında gündeme gelen örgütlenme girişimlerine çeşitli anlarda omuz vermiş ya da daha sıkça bu girişimlere çaba sarf etmiş kadınlar (Somut, Kadın Çevresi oluşumu ve etkinlikleri gibi). Yine de, bu oluşumu belirleyen ana süreç, özellikle 1987 yılında Bağımsız Kadın Hareketinden yana olan tek tek kadınlar ve çeşitli kadın gruplarının, feministlerin yürüttüğü Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası içinde gelişti. Bu dergiyi çıkaran bizler, kampanya öncesinde gündeme gelen Bağımsız Kadın Hareketi’nden yana tüm kadınlar, kadın grupları ve feministlerin çıkaracağı ortak bir derginin olabilirliği ve ilkeleri için çaba sarf ettik. Bu tartışma süreci ortak bir yayını yaratamadıysa da, yukarıda sözünü ettiğimiz tartışmalara taraf olarak kadınların da yer aldığı bir kampanyayı ortaklaşa yürütebildik.

Kadın mücadelesinin ortak paydalarda birliğine dair önemli bir deney yaşadık. Kampanyanın belli bir aşamaya geldiği bu dönemde, bizlerin ayrı bir dergi gereksinimimiz nasıl açıklanabilir? Neden Sosyalist Feminist Kaktüs çıkıyor?

Ortak dergi çıkarma tartışmasından bu yana bir buçuk yıl geçti. Bu süre içinde feminizmi, bağımsız kadın mücadelesini farklı algılayanlar, dernek ve dergileri aracılığıyla kadın politikalarının genel ve özgün yanlarını gündeme getirdiler, getiriyorlar. Bizler de sosyalist feminist kadınlar olarak bu süreçte, Kadınların Kurtuluş Hareketi’ni ve ‘Feminizmi’ nasıl yaşamak istediğimizi daha net olarak gördük. Ayrım çizgileri daha netleşti. Çeşitli ‘feminizmler’ ve ‘bağımsız kadın mücadelesinin’ bir bileşkesi olarak gördüğümüz Kadınların Kurtuluş Hareketi’nin neresinde olduğumuzu, nasıl bir bağımsız kadın politikası hedeflediğimizi sizlerle tartışmanın ve geliştirmenin bir aracı olacak Kaktüs.”⁵⁵

Sahibinin Canan Bayraktutan olduğu *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisinin yazı işleri müdürlüğünde Kevser Çoruh, yayın kurulu görevlerinde ise Banu Peker, Gülnur Savran, Nalan Akdeniz, Nesrin Tura ve Sedef Öztürk bulunmaktadır.

Kaktüs dergisini *Feminist* dergiden ayıran en büyük fark, *Kaktüs* dergisinin özellikle başta sosyalist ve solcu kadınlara seslenmek istemesidir. Bu sosyalist feminist kadınlar, feminizmin politik bir güç haline gelmesinin ancak bu şekilde gerçekleşeceğini düşünerek, dergide ağırlıklı olarak dip nota, kaynakçaya sahip olan teorik metinlere yer vermişlerdir. Dergi kampanyalar ile kamuoyunun gündeminde yer almış şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularla ilgili yer verdiği teorik yazılarıyla bütün kampanyalar sürecini beslemiştir.⁵⁶ *Kaktüs* dergisi de *Feminist* dergiye benzer şekilde politika anlayışlarının, erkek egemenliğinin, örgütlenme biçimlerinin, cinsel rollerin ve kimliklerin tartışıldığı bir yayın olmuştur.

Kaktüs dergisi bir taraftan sosyalist kadınlara feminizmi anlatmaya çalışırken bir taraftan da feministlere sosyalist feminizmi anlatmayı amaçlamıştır. *Kaktüs*

⁵⁵ *Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi*, Sayı:1, 1 Mayıs 1988, ss.5-6.

⁵⁶ Gülnur Savran, “Kaktüs Dergisi Deneyimi”, in *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der: Devrim Çakır, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, 2005, s. 129.

dergisinin ilk sayısında yer alan “Biz Sosyalist Feministiz” yazısında neden sosyalist feminist olduklarına dair şu şekilde cevap vermişler:

“...Sosyalizm her türden toplumsal ezilmeye ve sömürüye karşı çıkan bir ideoloji ve toplumsal proje olarak, feminizme açıktır. Her türden toplumsal eşitsizliğin yok edildiği bir toplum projesi, cinsler arası eşitsizliğin de yok edilmesini gündeme getirir. Elbette bu, sosyalizmin kendiliğinden bu eşitsizliği ortadan kaldıracağı anlamına gelmez ama buna açık olduğunu gösterir. Kısacası biz, sadece feminizmin sosyalizmsiz olamayacağını değil, sosyalizmin de feminizm olmadan tam olarak gerçekleşemeyeceğini düşünüyoruz.

...Kendimizi sosyalist feminist olarak tanımlayışımızın diğer boyutu feminizme bakışımızla ilgili. Feminizmin toplumsal projesi yok; somut kurumlarda yaşanan yaygın iktidar ilişkilerini sorguluyor ama siyasa iktidarı hedeflemiyor. Kadınların kurtuluşunu bir iktidar değişikliğinden ve toplumsal projeden bağımsız düşünmediğimiz ölçüde, hem böyle bir projesi olan, hem de feminizme açık bir sosyalizmi savunuyoruz...”⁵⁷

Dergide yer alan yazılarda farklı kadınlık durumları ele alınarak, evlilik, boşanma, kadın sağlığı gibi kadınlarla alakalı olan birçok konuda sosyalist feminist bir tutum çizilmesi hedeflenmiştir. Kadının maruz kaldığı şiddet tüm yönleriyle irdelenerek taciz, tecavüz, psikolojik olarak ayrıştırılarak işlenmiş ve özel olanın politik olduğuna her sayıda dikkat çekilmiştir.

Kaktüs dergisinde işlenen temel kavram kapitalizmdir. Kadının ezilmişliğini ve mevcut durumunu ataerkil sisteme bağlayan radikal feministlerden farklı olarak, bu ezilmişliğin sebebinin ekonomik boyutlardan kaynaklandığını savunan sosyalist feministler, sık sık özel- kamusal alan ayrımına da dikkat çekmektedirler. Özel alan içine hapsedilmiş olan kadınlar ev işi, çocuk doğurma ve çocuk bakımı gibi işlerde yeniden üretimle görevlendirilirken kamusal alanın dışında tutulmaktadır. Çıkış noktasını bu doğrultuda belirleyen *Kaktüs* dergisi, kadınların özgürleşmesinin bu kapitalist sistem içinde mümkün olmadığını, kadınların özgürleşebilmesinin sosyalizm ile olanak bulacağını iddia etmektedir. Sosyalist feministler kamusal alan-özel alan ayrımı çerçevesinde mahrem olarak kabul edilen özel alanın politik nedenleri olduğunu savunarak aile kurumuna da şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Sosyalist feministlere göre, kadının kurtuluşu ancak aile kurumunun ortadan kaldırılması ile mümkündür. Kadının kurtuluşunun sosyalist bir sistem ve kadının kamusal alana açılması ile gerçekleşebileceğini savunan *Kaktüs* dergisi, radikal feministlerin kadına ait yüceltici değerler olduğunu savunduğu hoşgörü, sevgi gibi

⁵⁷“Biz Sosyalist Feministiz”, *Sosyalist Feminist Kaktüs*, Sayı:1, 1 Mayıs 1998, ss.14-15.

unsurların kadınların annelik ve ev kadınlığı rollerini pekiştirmeye sebep olduğunu iddia ederek eleştirmiştir.⁵⁸

Kaktüs dergisinin on ikinci sayıdan sonra 1990 yılında yayını sona ermiştir. 1980 sonrası ivme kazanan kadın hareketlerinin kapsamında, bilinç yükseltme grupları, eylemler ve örgütlenmeler yolu ile elde edilen kazanımlar sonucu hayata geçen *Feminist* ve *Kaktüs* dergisi Türkiye'deki kadın hareketlerinin kimi zaman yönünü belirlemiş, şekillendirmiş yayınlar olarak bağımsız feminist yayıncılığının önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

⁵⁸ Çaha, 1996, *op. cit.* ss.165-172

BÖLÜM II

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETİ VE ÖZEL OLANIN POLİTİKLEŞMESİ

1.1. 1980’lerde Türkiye’de Kadın Hareketi

Türkiye’deki kadın hareketlerinin tarihsel süreci incelendiğinde kadınların Osmanlı döneminden günümüze kadar kendilerine yaratılmış olan toplumsal rolleri sorgulayarak, söz konusu olan bu mevcut rolleri ve gelenekçi tutumları değiştirebilmek adına çeşitli mücadeleler verdiklerini gözlemlemekteyiz. Türkiye’de feminizm ilk kez 1980’lerde gündeme gelmemiştir, hatta 1980 darbesi gerçekleşmeseydi de feminist örgütlenmenin gerçekleşeceği yönünde kabul gören yaygın görüşlerin varlığı söz konusudur. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, gerçekleştirilen 1980 askeri darbesi, feminist hareketlerin ortaya çıkıp yükselişe geçmesini hızlandırmıştır. Aynı zamanda feminizm, 1980 öncesinin sabıkalı ideolojileri arasında yer almadığı için de siyasal yasaklara çok takılmadan yaratıcı örgütlenme modelleriyle birlikte zamanla politik yaygınlık alanını genişletmiştir.⁵⁹

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Türkiye, diğer ülkelerde yaşananlardan farklı bir gelişmeye sahne olmuştur: genel olarak kadın hareketinin yükselişi diğer toplumsal hareketlerin de ivme kazandığı dönemlerde gerçekleşirken, 1980’ler Türkiye’inde bunun tersi yaşanmıştır. Bu dönemde oldukça radikal çıkışlar yapılmış, her ne kadar sayıları az olsa da kadınlar tarafından nitel bir etki yaratılmış, toplumun ataerkil yapısına meydan okunarak, bağımsız bir kadın hareketi ortaya çıkmıştır.⁶⁰

⁵⁹ Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.180.

⁶⁰ Ayten Alkan ve Serpil Çakır, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar” in *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları- Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Derleyenler: B. Emrah Oder vd. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss.197-239.

Darbe öncesi sol hareketlerden gelen 1980'lerin feministleri eğitimli, modern, Kemalist annelerin kuşağından son derece farklılardı.⁶¹ 1970'li yıllardan itibaren kadınların solda Payal Yayınevi tarafından çıkarılmış Simone de Beauvoir, Kate Millet ve Shulamit Frestone gibi feministlerin kitaplarını çevirmeye başlamaları feminizm ile tanışmalarını sağlamış olmasına rağmen kadınların durumu sol kesimin içinde 1980'lere gelene kadar tartışma konularının arasında yer almamıştır.⁶² Türkiye'nin az gelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurumlar gibi yapısal sorunlarının gündeme gelmesi ile eşitlik ve sömürü gibi kavramların siyasal söylemin temel kavramları haline gelmiş olduğu 1970'li yıllarda, kadınların da yasalarda var olduğu iddia edilen eşitliğe karşın eşit olmayan bir "cins grubu" oluşturdukları bilincinin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bilinç ortaya çıkmıştır ama o yılların söylemi ile "kadın sorunu", Marksizmin antifeminist tahlillerine dayandırılmıştır. Kadınların hem evde hem de işte olacak şekilde çifte emek sarf etmesinin yol açtığı problemlerin üstesinden gelinebilmesi için tek çare olarak sosyalizm gösterilmiş ve kadınlar kurtuluşlarının gerçekleşebilmesi için erkeklerle omuz omuza gerçekleştirecekleri sınıf mücadelesine davet edilmişlerdir. Böylece, 1968 sonrasında Batıda gerçekleşen yeni feminist hareketlerden etkilenebilecek pek çok öğrenci, akademisyen, meslek sahibi genç kadın birbiri ile yarış halinde olan sol grupları destekleyerek onların militanlıklarını yapmış ve bu sebeple kadınların bilinçlenmesi açısından Batı'ya oranla hemen hemen 10 yıllık bir zaman yitirilmiş, feminizmin keşfedilip dillendirilmesi ancak 1980 askeri darbesinin tüm siyasi kuruluşlara, özellikle de Marksist sola indirdiği darbe sonrasında gündeme gelebilmiştir. Bazı görüşlere göre, sol kendi içinde bir evrim geçirmekteydi ve bu hareketin içinde yer alan kadınlar er ya da geç Batı'da yaşanan gibi kendi ezilmişliklerinin farkına varacaklardı. Bir diğer yoruma göre ise, eğer sol 12 Eylül'de böyle bir darbeye maruz kalmasaydı, sonradan feminizme yönelmiş olan kadınların bu hareket içinde erkeklerin kurmuş olduğu hegemonyayı kırmaları kolay olmayacak ve kendi sesleri ile buluşamayacaklardı. Bu noktadan hareketle, feminizm solda "Eylülist" olarak damgalanarak, söylemlerinde eşitlik ve toplumsal değişim

⁶¹ Şirin Tekeli, "Women in Changing Political Associations of the 1980s" in *Turkish State, Turkish Society*, Andrew Finkel and Nükhet Sirman (eds.), Routledge, London and New York, 1990, pp.276.

⁶² Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluş Hareketinin Gelişmesi", *Birikim*, Temmuz 1989, s.36.

unsurlarının egemen olması sebebi ile aslında özünde sol bir ideoloji olmasına rağmen, solun dışında bir hareket olarak algılanıp konumlandırılmıştır.⁶³

Nihayet “feminizm” kavramı güçlü bir şekilde Türkiye gündemine girmiştir. Önceki bölümde belirtildiği üzere, darbe sonrası basında hâkim olan baskının ve devlet şiddetinin izlerine rastlanılan haberler yerine apolitik bir görüntü hâkimdi. Algı, baskı ve devlet şiddetinden özel hayata kaydırılmış, aile içi şiddet, cinsellik, taciz gibi konular konuşulmaya başlanmıştı. Bu minvalde, feminizmin “siyaset dışı” alanlar olarak kabul gören, kadın sayfaları, küçük gruplar ve evlerde gerçekleştirilen bilinç yükseltme gruplarıyla ortaya çıkmaya başlaması ve yine “siyaset dışı” kabul edilen, kadına yönelik şiddet, tecavüz, bekaret, pornografi ve medyada kadın imgesi gibi konuları gündeme getirip tartışması dolayısıyla bir tehlike olarak görülmemiş ve kadınlar bu apolitik ortamı yeni bir politik anlayış oluşturma fırsatına çevirebilmiştir. Bir söz patlamasının yaşandığı ve o güne kadar mahrem olarak kabul edilip konuşulmamış olan alanların konuşulmaya başlandığı bir dönem olan 80’ler, kadınları 80’lerin başında bilinç yükseltme grupları oluşturmaya itmiştir. Kadınlar bir araya geldikleri bu toplantılarda, kendilerini anlatma fırsatı yakalamışlar, yaşadıkları olayların sadece kendirinin başına gelmediğini keşfetmişler ve kendilerine olan güvenleri artmıştır. Kendilerini keşfetmeye başlayan kadınlar üstlerinde kurulan tahakküm ilişkisinin de bilincine varmıştır.⁶⁴ 1980’lerle birlikte Türkiye’de kadınlar açısından yeni ve farklı bir dönemin kapısı açılmıştır. Toplumsal hareketlere ait gelecek projelerinin geleneksel sol ve sağ içinden şekillendiği uzun bir dönemin peşinden gelen zorunlu bir suskunluk bir yandan da bazı gruplar açısından geçmişle ve geleneksel olanla hesaplaşmaya, yüzleşmeye dönüşmüştür. Yekpare bir toplumsal kurtuluş projesine olan güvenin azalması farklı ortak çıkarlara sahip olan grupları gelecek adına projeler meydana getirmeye yönlendirmiştir. Kadın kimliğinin var olan coğrafyada inşasının çerçevesi ve yeniden üretilmesi ile alakalı düşünme pratikleri bu projeler minvalinde Türkiye gündeminde yer bulan yeni bir politik alanı oluşturmuştur.⁶⁵

⁶³ Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim, Altıncı Baskı, İstanbul, 2015, ss.30-31.

⁶⁴ Şule Aytaç, “Türkiye’de Feminist Hareketin Oluşumu”, Özgürlüğü Ararken: *Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der. Devrim Çakır, S.S. Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul,2005, ss.37-58.

⁶⁵ Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.13.

Feminizm adına ilk kıpırdanmalar yayın faaliyetleri alanında gerçekleşmiştir. Yazar ve çevirmenler tarafından kurulmuş bir kooperatif olan Yazarlar ve Çevirmenler Kooperatifi (YAZKO) kadın konusunda bir dizi yayın gerçekleştirmeye başlamıştır. YAZKO, bütün odağını kadın meselelerinin araştırılmasına veren ve Batılı feminist eserlerini Türkçe’ye çeviren ortalama elli kişilik bir kadro oluşturmuştur.⁶⁶ 1982’de YAZKO tarafından, İstanbul’da Gazeteciler Cemiyeti’nde “feminizmin” kamuoyu önünde ilk defa açıkça savunulduğu uluslararası katılımlı bir sempozyum düzenlenmiştir.⁶⁷

Resim 1. 23 Nisan 1982: Türkiye’de feminizm ilk kez kürsüden seslendi

Sempozyum dönemin sıkıyönetim koşullarında gerçekleştirilmiş ilk kamuoyu açık toplantısı olması açısından önemli bir nitelik taşımaktaydı. Bunun yanı sıra, sempozyum kamuoyunda feminizme dikkat çekmek açısından da dikkat değer bir önem arz etmektedir. Bu minvalde, 1980’lere kadar özel alan içinde sıkışıp kalan farklılıkların kamusal alana doğru girişi ile 1960’larda Batı’da sıkça duyulmuş olan “Özel Olan Politiktir” sloganının 1980’lerde Türkiye’ye geldiğini gözlemlemekteyiz. Sempozyumun ardından kadınlar küçük gruplar halinde bir araya gelerek resmi olmayan ev toplantıları gerçekleştirmeyi sürdürmüşlerdir. Kadınlar bu yolla sıkıyönetim rejiminin yasaklarından etkilenmeden hareket edebilmişler, fark edilseler dahi birkaç kadının evlerde çay içerek sohbet etmesi zararsız olarak yorumlanmış ve ayrıca feminizm pek de ciddiye alınmadığı için ara rejim açısından bir tehdit yaratmamıştır.⁶⁹ Bu minvalde Aksu Bora’ya da atıfla şunu söylemek mümkündür ki, 80 sonrası feminist hareket küçük gruplar içinde doğmuş ve uzun bir süre de harekete

⁶⁶ Ömer Çaha, “Türk Kadın Hareketi: “Kadınsı” Bir Sivil Toplumun İmkânı”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, 1995, s.9.

⁶⁷ *Ibid*, s.31.

⁶⁸ <https://bit.ly/2WfJ436> (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019)

⁶⁹ Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.184.

ivme kazandırıp çerçevesini belirleyen bu gruplar olmuştur.⁷⁰ Genellikle evlerde toplanıp bir araya gelen, birbirini tanıyan, hayatları birbirine yakın olan kadınlardan oluşan bu gruplardaki kadınlar bir nevi kendi kadınlık hikayelerine farklı bir gözle bakmayı denemişler ve bu durumdan çok şey öğrenmişlerdir. Özellikle de en çok annelerinden çok fazla ilerde ve kurtulmuş durumda olmadıklarının bilincine varmışlardır. Aksu Bora bu bilinçlenme ile ilgili ek olarak, özellikle sol hareketler içinden gelen kadınların, hayatı bir çeşit “vazifeli personel” gibi yaşarken, yani hep kurtarılması gereken birileri, dünyanın yükü, düzenin çarkı gibi mücadeleler içinde yer alırken, göz ardı ettikleri, erteledikleri, bastırdıkları, unuttukları, üstünü örttükleri kendi kadınlık durumları ile hesaplaştıklarını dile getirmektedir. Bu küçük kadın gruplarının örgütlenme biçimi formel ve hiyerarşik yapılardan oldukça uzak ama annelerin kabul gününden de farklıydı. Bora, bu farklılığı politik bir özellik barındırıyor olması ile açıklayarak, ezilişin fark edilmesinin, dillendirilmesinin, paylaşılmasının ve ortak bir mücadele alanı oluşturulmasının amaçlanmış olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Toplantıların temel çerçevesini “kişisel olan politiktir” sloganının içeriği oluşturmuştur. Kadınların doğrudan kendi hayatları üstünden gerçekleştirdiği tartışmalar ve değerlendirmeler feminizm ekseninde bilinç yükseltme olarak tanımlanabilir. Ev toplantıları, bireysel yaşam deneyimlerinin tüm kadınlar için genel bir kapsayıcılığı göstermiş olması açısından önemli bir bilince varılmasını sağlamış, kadınlığın oluşumu ve yaşanma biçimlerinin sahip olduğu ortaklık ve kadınlar arasındaki benzerliklerin gün yüzüne çıkarılması, ayırt edici bir kimliğin, kadınlık kimliğinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda, kadın deneyimleri baz alınarak gerçekleştirilen düşünme sürecinin yaşanması bu toplantılarda yer alan kadınların kapsayıcı siyasal kurtuluş politikaları ile aralarına koymuş oldukları mesafenin göstergesini oluşturan bir nitelik taşımaktadır.⁷² Şirin Tekeli’ye göre, “Bugünden ilk feminist bilinç yükseltme gruplarının oluştuğu 1982’nin başına geri dönüp bakıldığında, feminist hareketin 1980 askeri darbesine karşı oluşan demokratik muhalefetin birçok açıdan önünde giden, kendi içerisinde en ileri derecede demokratikleşmiş kadını oluşturduğu, dolayısıyla toplumun demokratikleşme arayışında temel bir işlev gördüğü savunulabilir.”⁷³

⁷⁰ Aksu Bora, “Kadın Hareketi: Nereden Nereye”, *Birikim*, Sayı:83, Mart 1996, ss.39-41.

⁷¹ *İbid*, s.39.

⁷² Timisi ve Gevrek, *op. cit*, s.17-18.

⁷³ Tekeli, *loc. cit*.

1983 yılında YAZKO' nun yayınladığı haftalık bir dergi olan *Somut*'ta feministlerin yazdığı bir kadın sayfası oluşturulmuştur. Feministler bu sayfada, kürtaj, kadınlar günü, cinsel taciz, tecavüz gibi konuları ele almışlardır. Bu yayınlanan sayfa hiyerarşi ve iş bölümü ilkelerinin yer almadığı bir yöntemle hazırlanıyor, söyleyecek bir sözü olan her kadının yazılarına yer veriliyordu. *Somut* dergisinin yer vermiş olduğu bu feminist sayfa öne çıkarak derginin geri kalanından daha fazla ilgi uyandırmış fakat sadece altı ay devam edebilmiştir. *Somut* dergisinden ayrıldıktan sonra daha özerk bir örgütlenme ihtiyacı duyan kadınlar Kadın Çevresi'ni kurmuşlardır. 1983'te Kadın Çevresi hem bir yayıncılık girişimi hem de kadınların ev içi ve dışı emeğini değerlendirmeyi amaçlayan bir hizmet ve danışmalık şirketi olarak kurulmuştur.⁷⁴ Kadın Çevresi feminist kadınlar tarafından kurulan ilk tüzel kişiliktir. Bu girişimin ilk faaliyeti dönemin de yaşadığı ilk feminist eylem olarak tarihe geçmiş daha sonra ayrıca bir başlıkta ele alınacak olan CEDAW'ın (Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi) uygulanması adına TBMM'ye sunulan imza kampanyası olmuştur. Bu dilekçe kampanyasıyla birlikte kadınların ezilmişlik karşısında takındıkları tutum kamuoyu nezdinde meşruluk kazanmış olmuştur. Bu yasal girişim doğrultusunda, hareket içinden gelen kadınlar tarafından Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği kurulmuş ve yeni yasanın takipçiliğini sürdürmüştür. Derneğin CEDAW'ı referans alarak ataerkil sistemin egemen olduğu tüm kurumları, kültürel yapıyı ve yasaları dönüştürmeyi amaçlaması ulusal bağlamda meşruiyet kazanmasını sağlamış ve taleplerin evrenselliğini ortaya çıkarması bağlamında kendisine bir önem atfetmiştir.⁷⁵ 1985'ten sonra genç kadınların da katılımı ile birlikte oldukça radikal bir çizgiye ulaşan Kadın Çevresi, *Feminist* dergisini çıkarmıştır. 1987'de Kadın Çevresi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, *Feminist* dergisi kadına yönelik şiddete karşı daha sonra bu bölümün içinde ayrıca bir başlıkta ele alınıp yer verilecek olan "Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya" isimli bir kampanya başlatmıştır⁷⁶. Bu kampanya 17 Mayıs 1987'de gerçekleştirilen "Dayağa Karşı Yürüyüş" ile başlayıp, 4 Ekim 1987'de Kadın Şenliği, *Bağır Herkes Duysun* kitabının yayınlanması ve 1990'da da Mor Çatı Kadın Sığınağı'nın açılmasıyla sonuçlanmıştır. *Feminist* dergisinin yayımlanmaya

⁷⁴ Parmaksız, *loc. cit.*

⁷⁵ Sevgi Uçan Çubukçu, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: F. Berktaş, KA-DER Yay., İstanbul, 2004, s.62.

⁷⁶ Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.185-186., Vildan, "Yürüyüşün Hikayesi", *Feminist*, 1987, Sayı:3-4.

başlamıştı. Bir yıl sonra, sosyalist feminist dergi, *Kaktüs* dergisi yayımlanmaya başlamıştır. İlk bölümde detayları ile ele alınıp incelendiği üzere, *Kaktüs* dergisi kampanyalar ile kamuoyunun gündeminde yer almış şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularla ilgili teorik yazılara yer vermiş ve bu durum bütün kampanyalar sürecini beslemiştir.⁷⁷

Daha önceki dönemlerden büyük ölçüde farklı olan bu yeni oluşumlar, gerek topluma ve sorunlara bakış açısı, gerekse mücadele tarzı ve yöntemi açısından farklıdır. Toplumsal, siyasal ve kültürel yapı, gündelik yaşam pratikleri aracılığı ve ataerkinin çeşitli biçimleri ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Feminizmin mihenk taşlarından biri olan “Kişisel/Özel Olan Politikadır” vurgusu, Türkiye’nin kadın hareketinin kavramsal ve yöntemsel açıdan gündemine girmiştir.⁷⁸ Feminist kadınlar çıkarttıkları yayınlar, gerçekleştirdikleri yürüyüşler ve dilekçe kampanyaları ile seslerini duyurmuş, medya da dahil olmak üzere birçok farklı kesimde büyük yankı uyandırmıştır. Feminist hareketin, darbe sonrasında gerçekleştirilen ilk demokratik hareket olması, hareketin demokratikleşme sürecindeki işlevselliğine büyük bir önem atfetmektedir. Dönemin gerçekleştirilen ilk yürüyüşünün ise özel alan politikası bağlamında olduğu düşünüldüğünde, feminist hareketin ataerkil yapıda en hassas alanı ele alarak sorgulamaya başlamış olması dikkate değerdir.

1980 sonrası feminist hareketi oluşturan önemli diğer bir grup Ankaralı feministlerdi. 1989 yılının ocak ayında Ankara’da Kadın Dayanışma Derneği kurulmuştur. 1980’li yılların önemli feminist gruplarından olan daha sonra bu bölüm içinde ayrıca bir başlıkta yer verilecek Perşembe Grubu da feminizm konularında çalışmalar yürütmekteydi. İstanbul ve Ankara’daki feminist gruplar birbirleri ile iletişim içindeydiler ve 1989 yılının şubat ayında Perşembe Grubu’nun önerisi ile bu iki büyük şehirdeki feministler I. Feminist Hafta Sonu’nda bir araya gelmişlerdir. Her zaman beklentiler ile doğru orantılı ortak çalışmalar gerçekleştirilemedilerse de birbirlerini etkiledikleri gözlenmektedir. Taciz konusunda bir kampanya başlatma fikrinin tartışılması sonrasında 1989 Kasım’ında “Cinsel Tacize Hayır” kampanyası açılmıştır.⁷⁹ Bir yandan Ankaralı feministler sarkıntılığa karşı bir kampanya

⁷⁷ Gülnur Savran, “Kaktüs Dergisi Deneyimi”, in *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der: Devrim Çakır, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, 2005, s. 129.

⁷⁸ Alkan, Çakır, 2010, *op.cit.* s.214.

⁷⁹ “Bedenimiz Bizimdir! Cinsel Tacize Hayır! Kampanyası” çağrı metnine Ek-2’de yer verilmiştir.

yürütürken, bir yandan da İstanbul’da feministler bir araya gelerek daha geniş kapsamlı olduğu fikri doğrultusunda evde, iş yerinde ve sokakta tacize dikkat çeken bir kampanya başlatmışlardır. 2 Kasım 1989’da “Mor İğne Kampanyası” adıyla Kadıköy vapurunda bir grup gazeteciyle tacize karşı mor iğne dağıtılmıştır. Feminist kadınlar Mor İğne’yi, “Saldıran tüm erkeklere karşı, küçücük, taşınması kolay ama etkili bir silah” olarak tanıtmışlardır. Mor İğne’nin satış metni şu şekildeydi;

“Kadınlar,

Sokakta, lokantada, vapurda, otobüsde, işyerinde tanıdığımız tanımadığımız, hoşlandığımız, hoşlanmadığımız birtakım erkekler tarafından ellenmekten, omuzlanmaktan, çimdiklenmekten, dokunulmaktan, bıktınız mı? Baygın ya da saldırgan bakışlarla süzülme, sözle taciz edilmek, istemediğiniz şeylere zorlanmak, canınıza tak mı dedi? Bıyık burup size yanaşanlara tepkinizi göstermek için hiç uygun bir araç aramadınız mı? Artık vapurdan inerken ya da binerken itilip kakılmaya dur demek istiyor musunuz? İşte sarkıntılığa karşı süper bir koruyucu; karşınızda göz süzen peşinizden gelen, bizi aşağılayan laflar geveleyen, bıyık burarak yalanan, otobüsün her fren yapışında üzerinize abanma fırsatı bulan, oturduğu yerden bacaklarınızı süzen, elleyen, koklayan, bakan, saldıran tüm erkeklere karşı küçücük, taşınması kolay ama etkili bir silah. Şimdi size harika bir ürün tanıtmak istiyorum. Elimde gördüğümüz bu iğne paslanmaz çelikten olup, nikel-krom alaşımli olup, 7 cm uzunluğundadır. Üzerinde bulunan mor kurdele tüm giysilerinizle birlikte kullanabileceğiniz bir aksesuar görünümündedir. Bu şık aksesuarın aynı zamanda size sarkıntılık edenlere karşı savunmanızda bir araç olduğunu şimdi size göstereceğiz. Hareket şu... Hiç acımadan batırın, korkmanıza gerek yok, tetanoz yapmaz. Bu iğne MOR İĞNE Kampanyası’nın bir ürünüdür. Kampanya grubumuz kadınlardan meydana gelmiş olup, elle, sözle, gözle yapılan sarkıntılığa karşı etkin ve kalıcı önlemler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sarkıntılığa karşı çıkmak isteyen bütün kadınları MOR İĞNE Kampanyası’na katılmaya çağırıyoruz...”⁸⁰

Resim 2. 2 Kasım 1989 Kadıköy- Kabataş Vapuru Mor İğne Satışı

Mor İğne’ ye tacize karşı kadın dayanışmasında iki açıdan sembolik önem atfedilmişti. İlki, sarkıntılık yapan erkeklere iğne batırmanın bir geleneği olması, kadınların çözüm olarak dikiş kutularından çıkardıkları bir iğneyi çantalarına koyması veya yakalarına takmasıydı. İkinci atfedilen önem ise, yakalarda taşınan

⁸⁰ “Mor İğne Satış Metni”, *Kaktüs*, 1989, Sayı:9, s.21

⁸¹ <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)

iğnenin kadınlar arasında bir haberleşmenin, erkeklere karşı yalnız kalmayıp birlikte hareket edileceğinin, yardımlaşılacağına işaretidir.⁸² TÜYAP Kitap Fuarı'nda kadın sığınağı standının yanında kurulmuş olan stantta da kampanya devam etmiş, “Bedenimiz Bizimdir: Cinsel Tacize Hayır” yazan bir pankart açılmıştır. Stantta taciz olaylarını belgeler nitelikteki gazete kupürlerine, karikatürlere ve tanıklık toplamak amaçlı kurulmuş bir kapalı kutuya yer verilmişti. Mor iğne satışı burada da gerçekleştirilmiş ve yoğun ilgi görmüştür. Bu kampanya çerçevesi dahilinde gündeme gelen bir diğer konu Anayasa Mahkemesi'nin Türk Ceza Kanunu'nun 438. Maddesini kapsayan karar ile ilgili protestodur. Cinsel tacize karşı yürütülen kampanyanın sürdüğü dönemde, bir kadının tecavüze uğraması üzerine mahkeme, kadının fahişe olduğu gerekçesi ile 438. Madde'ye dayanarak cezayı üçte iki oranında indirmiş, Antalya Sulh Ceza Mahkemesi karara itiraz etmiş fakat Anayasa Mahkemesi iffetli kadınların mağduriyetinin daha fazla olacağı yönünde beyan bildirerek itirazın reddine karar vermişti. Protesto kampanyası ile iffetli iffetsiz kadın ayırımına karşı çıkılmış, “haklı tecavüz yoktur” teması işlenmiştir.⁸³

84

Resim 3. Madde 438'e Karşı Protesto

⁸² “Kadınlar! Cinsel Tacize Karşı Dayanışmaya”, *Kaktüs*, 1989, Sayı:9, s.14, “Bedenimiz Bizim”, *Feminist*, 1990, Sayı: 7, ss.18.

⁸³ “438'e Hayır”, *Kaktüs*, 1990, Sayı: 10, ss.6-7.

⁸⁴ <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)

85

Resim 4. Feminist kadınların “438’e Hayır” kampanyası kapsamında hazırlayıp dağıttıkları “İffetli Kadın Sertifikası”

86

Resim 5. "438'e Hayır" kampanyası kapsamında 18 Şubat 1990'da gerçekleştirilen yürüyüş

Kampanya başarı ile sonuçlanmış, TCK madde 438, 3679 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılmış ve hareket ilk yasal kazanımını sağlamıştır.⁸⁷

⁸⁵ <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)

⁸⁶ <https://bit.ly/2RhcW4O> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)

⁸⁷ Gülnur Savran, “80’li Yılların ve Özel Alanın Politikası”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der.: Devrim Çakır, S.S Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, 2005, s.89.

80’li yıllarda feminizmin kapsamını genişleten, dönem içi feminizmi için yeni kabul edilebilecek bir gelişme de eşcinsel, transseksüel ve travestiler ile olan dayanışmadır. 1987 yılında artan baskılar karşısında seslerini duyurmaya çalışmak için açlık grevi yoluna giden eş cinseller sokaktan, yaşam alanlarından, gece kulüplerinden polisler tarafından herhangi bir gerekçe gösterilmeden alındıklarını, işkenceye maruz bırakıldıklarını, saçlarının kesildiğini, dövüldüklerini söyleyerek bu durumdan sorumlu olanların cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Bu duruma ek olarak, eş cinsellere yönelik ayrımcılığın sona ermesini ve herkese cinselliğini özgür bir şekilde seçme ve yaşama hakkı tanınmasını istiyorlardı. O döneme kadar Türkiye’de eşcinsellerin gerçekleştirdiği ilk eylem olarak kabul gören bu eyleme feministler tarafından da destek verilmiş ve feminist kadınlar onları da kadın dayanışmasına dahil etmişlerdir.⁸⁸

Çalışmanın birinci bölümünde de ele alındığı üzere 80’li yıllarda basında da yaşanan değişim ve dönüşümler paralelinde 1989 yılında özel kanalların açılması ile kadın konusu daha yaygın ve kapsamlı bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Özel kanalların açılması ile birlikte feminist literatürde tartışılan konular kendisine daha geniş bir alan bularak dile dökülmeye, tartışılmaya başlanmıştır.⁸⁹ Bu minvalde, dönemin Türk sinemasının, bazı sinema araştırmacıları tarafından “kadının on yılı” olarak nitelendirildiğini söylemek mümkün olacaktır.⁹⁰ Dönemin sinema yapıtlarında, feminist kavramların ve kadın meselelerinin, kadın temasının işlendiği *Dağınık Yatak*, *Bir Yudum Sevgi*, *Adı Vasfiye* ve *Kadının Adı Yok* gibi filmlerde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu filmler yolu ile cinselliğinin bilincinde olan, cinsiyetçi kalıplara ve toplumun kadına dayattığı küçük düşürücü kurallara karşı mücadele eden bağımsız kadınlara dikkat çekilmiştir.

Türkiye’de kadın müzelerinin açılmaya başlaması da yine 1980’li yıllara tekabül etmektedir. Kadın hareketinin 1980’lerdeki gelişimine paralel olarak 8 Mart 1988’de gerçekleştirilen “Geçici Kadın Müzesi” sanat projesi kadın müzelerinin ve feminizmin müzeye adımının Türkiye’deki ilk örneğidir. Kadınlar bu geçici kadın

⁸⁸ Handan, “Bir Direniş...” *Feminist*, Mayıs 1987, Sayı: 2, s.27.

⁸⁹ Çaha, 1996, *op. cit.* s.147.

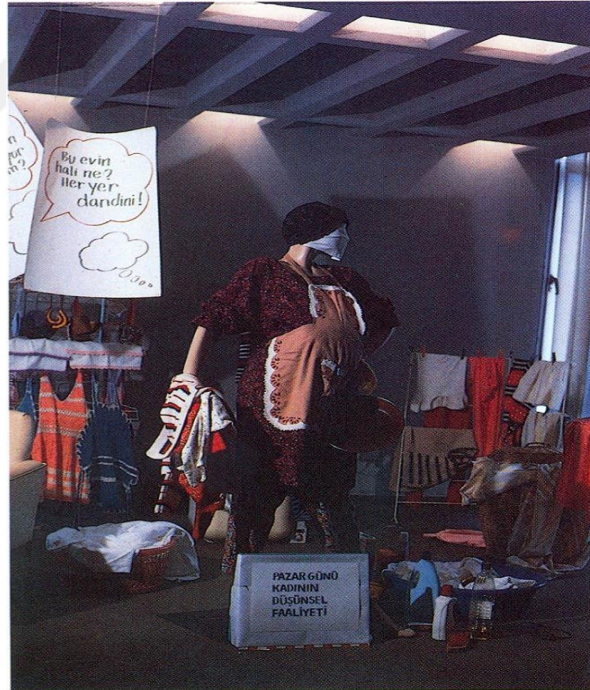
⁹⁰ Çaha, 2006, *op. cit.* s.9.

müzesi vasıtasıyla günlük deneyimlerini, sıradanlaştırılmış ve küçümsenen ev işlerini eleştirel bir bakış açısı kazandırarak sergilemişlerdir.⁹¹

92

Resim 6. Geçici Modern Kadın Müzesi: Kadın Anıtı

93

Resim 7. Geçici Modern Kadın Müzesi: Pazar Günü Kadının Düşünsel Faaliyeti

⁹¹ “Öykümüz”, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, <https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2019)

⁹² <https://bit.ly/2Xgo6w4> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2019)

⁹³ Gül Aydın, *Kadın Temsiline Eleştirel Bir Bakış: Türkiye'deki Kadın Müzeleri* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018, s.117.

1980’li yılların sonuna geldiğimizde ise feminist hareketin artık giderek kurumsallaşma eğilimi içinde olduğunu görüyoruz. Devlet kurumları, üniversiteler, kütüphaneler kurumsallaşmanın temel yapıları olarak ortaya çıkmışlardır. 1989 yılında, Osmanlı kadın tarihini ve feminist hareketi gün yüzüne çıkartmak ve 1980’lerin feminizmini arşivleyerek gelecek kuşaklara aktarmak maksadı ile Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi kurulmuştur.⁹⁴ 3. Bölümde bu kurumsallaşma hareketinin devamlılığı ve 90’lı yıllara yansısı ele alınacak olup, 1980’lerden 1990’lara kadar yaşanan süreç içinde feminizmin kurumsallaşarak kalıcı bir siyasal duruş ve akademik disiplin olarak varlığını sağlamlaştırdığını söylemek doğru olacaktır.

1980’lerde feminist hareketin en verimli etkilerinden biri resmi siyasal alanda kadınlar açısından gerçekleştiren olumlu değişiklikler olmuştur. Bu tür olumlu gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlayan feminist kadınların düzenlediği protesto, kampanya ve yürüyüşlerdir. Birçok farklı görüşten kadın bir araya gelerek kadına ait olmayan olarak tanımlanmış sokaklarda dayanışma içinde gerçekleştirdikleri protestolar ile toplumsal dönüşümü sağlayabilecek değişimleri önermişler ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Yasal düzenlemelerin kadın adına olumlu değişikliği, kadın tartışmalarına medyada ve basında yer verilmeye başlanması, sinemada kadın temasının ele alınması feminist hareketin sonuçlarının yansısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Feminizm toplumsal görünürlüğe ulaşmış ve toplumsal projeleri besleyen bir demokrasi ölçütü olarak toplumdaki yerini almıştır. Bu minvalde feminizmin, 1980’lerin depolitizasyon ortamında taleplerinin, örgütlenme ve eylem biçimlerinin siyaset alanını yeniden tanımlamaya yönelik nitelikler taşıması nedeni ile demokrasi açısından önemli bir katkıya sahip olduğu gözlemlenmektedir.⁹⁵ 1980 sonrası feminist hareketin, sivil toplum alanını siyaseti içerecek şekilde biçimlendirmesi açısından önemi büyüktür.⁹⁶ Bu noktadan hareketle, feminist hareketin toplum nezdinde meşruiyet kazanmış olması dikkate değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Feminist hareket içindeki kadınlar, kadın hakları söyleminin yetersiz olduğu bilincine erişmiş ve kadın kimliğini oluşturarak sadece kamusal alana yönelik kadın haklarını değil, gündelik yaşam pratiklerini de içine

⁹⁴ Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.191.

⁹⁵ Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Kadın Hareketi: Sürekli ve Devingen Bir Hareket”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt.1, Sayı: 129, 1991, s.15.

⁹⁶ Yeşim Arat, “Towards a Democratic Society: The Women’s Movement in Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, Vol. 17, No. 2-3.

alan bakış açısını topyekûn değiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda, 1980 sonrası baskı ortamında kendilerini politik olarak konumlandıran kadınlar, bir tehlike olarak kabul edilmedikleri veya bir diğer görüşe göre feminist hareketin kamusal alanda yer almasının, hareketin kontrol edilebilirliğini sağlayabileceği düşüncesi ile otorite tarafından engellenmemiş olması sebebiyle devlet otoritesi tarafından gelen ciddi bir engel ile karşılaşmamışlar, kamusal alanda seslerini açıkça duyurabilmişlerdir. Kadın hareketinin kamusal alanda devlet engeli ile karşılaşmadan bu denli sesini duyurabilmesinin, Kemalist geleneğin kadın konusuna meşruiyet tanımış olmasına dayandıran kimi görüşler de vardır.⁹⁷ Diğer yandan, daha öncede söz edildiği üzere 1970’lerde sol örgütlenmelerin içinde yer almış olan kadınların pek çoğu, o örgütlenmelerin içindeyken edindikleri bilgi ve siyasi eylem deneyimleri doğrultusunda bu hareketleri feminist bir bakış açısıyla eleştirme eğilimi içinde olmuş ve kazandıkları deneyimleri feminizme kanalize etmeye yönelmişlerdir. Bu minvalde, 1960 ve 1970’lerin sol siyaset ve diğer muhalefet biçimleri 1980’lere geldiği zaman askeri idare tarafından bastırılırken, kadınların, toplumsal cinsiyet kimlikleri ekseninde örgütlenmeleri ve toplumsal, politik, ekonomik sorunlar doğrultusunda faaliyet göstermeleri görece olarak daha kolay bir imkân bulmuştur.⁹⁸

Feminist hareketin 1980’lerden sonraki kazanımları incelendiğinde, bu kazanımların pek çoğunun 1980’lerdeki feminist hareketten kaynaklanıyor olması dikkate değerdir. 1980’lere günümüzden geri dönülüp bakıldığında, bu yıllarda oluşmuş olan feminist hareketin daha geniş tabanlı bir kadın hareketinin meydana gelmesinde önemli bir katkıya sahip oluşu göz ardı edilemez bir gerçektir. Feminist terimin, feminist kadınlar dışındaki pek çok kadın örgütü tarafından da kullanılıyor olması, medyada, devlet kurumlarında ve günlük konuşma dilinde dahi yer almaya başlaması, 1980’lerde gerçekleştirilen eylemlerin ve kampanyaların sonucudur. Aksu Bora’nın da söylediği gibi, “1980’lerin aracılığı ile “feminist söz” tüm topluma sızmıştır.”⁹⁹

⁹⁷ Yeşim Arat, “1980’lerde Türkiye’de Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 435-446

⁹⁸ Feride Acar ve Gülbanu Altunok, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Taleplerini Anlamak: Türkiye’de Kadın Hareketinin Temelleri ve Sınırları”, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Der.: Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.80-81

⁹⁹ Timisi ve Gevrek, *op. cit.* s.38.

1980'ler Türkiye'de feminist hareketin bağımsız ve etkili bir kimlik kazanmasında bir dönüm noktası olmuş ve feminizm, demokrasinin yerleşip gelişmesinde, farklı seslerin temsilciliğini üstlenme hususunda önemli bir misyon edinmiştir. Köktenci, çoğulcu, demokrat, katılımcı ve bireyci bir hareket olan feminizm, Türkiye'deki siyaset yapma üslubunu değiştirecek bir biçimde siyaset yaparak yol almıştır.¹⁰⁰

1.1.1. 1980 Sonrası Politik Ortamın Sağladığı Olanakların Feministler Üzerindeki Etkisi

Feminizm, 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan toplumsal ve siyasal değişimlerin sonucu ve yürütücüsü olarak konumlanırken dönemin yükselen hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşim Arat Türkiye'de kadın hareketinin, askeriyenin parametrelerinin yeniden düzenlenip hükümetin siyaset dışı bırakılmasının planlandığı yıllar içerisinde oluşmaya başladığını ve bu oluşumun dünyadaki feminist hareketin düşüşe geçtiği yönünde görüşlerin ve tartışmaların yer aldığı bir dönemde gerçekleşmiş olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Bu oluşumu gerçekleştiren kadınlar, kadın meselesi ile daha önce ilgilenmiş olanlardan farklı olarak kendilerine feminist diyen, ilk kez sadece kendileri adına mücadele edip, kendileri için bir şeyler isteyen kadınlardı. 1980 sonrası kadın hareketi, içinde bulunduğu dönemin koşulları, kullandığı söylemin ve söze döktüğü gerçeklerin çarpıcılığı ve gençlere daha yakın bir çizgide durması sebebi ile toplumda oldukça önemli bir yer edinerek, sesini daha geniş kitlelere duyuracak bir gelişme kaydetmiştir.¹⁰²

Türkiye'de feminist siyasetin özgürlükçü sol siyaset ile 1968 sonrası dönemlerde eş zamanlı olamaması kadın hareketini Batı'dan farklı kılan en önemli özelliklerden biridir.¹⁰³ Türkiye'de 1980'lere kadar ivme kazanmayan feminist

¹⁰⁰ Tekeli, 1989, *op. cit.* s.40

¹⁰¹ Yeşim Arat, "Toward a democratic Society: The Women's Movement in Turkey in the 1980s", *Women's Studies International Forum*, vol. 17, No: 2/3, March-June 1994, s.242.

¹⁰² Meryem Koray, "Türkiye'de Kadın Hareketi'nin Soru ve Sorunları", *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.362.

¹⁰³ 1970'li yıllarda Türkiye'de az gelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurumlar gibi yapısal sorunlar gündeme gelmiştir. Eşitsizlik ve sömürü gibi kavramların siyasal söylemin temel kavramları olarak meydana geldiği bu ortamda kadınlar da yasalarda var olduğu iddia edilen eşitliğe rağmen gerçek bir eşitliğin olmadığı bilinci doğmuş ama kadınların ezilmesine dayandırılan bu "kadın sorunu" o yıllarda Marksizmin antifeminist tahlillerine dayandırılmıştır. Kadının hem işte hem evde çifte emek kullanmasından kaynaklanan sorunlarla baş edebilmek için sosyalizme işaret ediliyor ve kadınlar kurtuluşları için erkeklerle birlikte omuz omza verecekleri sınıf mücadelelerine çağırılıyorlardı. Sol grupları destekleyerek onların militanlığını yapan kadınların bilinçlenmesi Batı'ya oranla on yıllık bir zaman kaybindan sonra gerçekleşmiştir. Serpil Sancar,

örgütlenmeler, sol hareketlerin Batı'da feminist siyasetlerle karşılaşp etkilendiği 1970'li yıllarda değil, dünya siyasetinin yeni bir liberal/muhafazakâr siyasal dalga ile biçimlendiği döneme rastlamaktadır. Bu dönemin belirleyici siyaset biçimi soldan gelen eşitlik ve özgürlük talepleri değildir; Türkiye'de feminist örgütlenmeler 1990'lara da damgasını vuracak olan kimlik ve kültürel tanınma talep eden siyasetler ile şekillenen etnik ve dini kökenli siyasal hareketler ile eş zamanlı olarak oluşmuştur.¹⁰⁴ Kimliklerin yeniden inşası sürecine geçilmiş ve bir yandan da birçok demokratik- çoğulcu yapının etkisiz kılındığı bir sürecin içinde olunan bu dönemde, aslında rastlantısal olmayan sebepler ile kadın hareketi de yükselişe geçmiştir. Kadın hareketinin yükselişinin gereklilik koşullarından biri olarak toplumun yeniden kimliklendirilmesi gözlemlenirken, bir diğer yandan da rejimin içinde bulunduğu zor süreçte egemen sınıfın toplum desteğine duyduğu ihtiyaç dikkate değer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski bir siyasal gelenek doğrultusunda marjinal gruplar ve sınıflar, zor süreçlerin destekçileri olarak öne çıkarılmaktadır. Bu minvalde, 1980'ler Türkiye'sinde devlet desteğini almış olan bir feminizm olgusu ile karşılaşmak şaşırtıcı ve tesadüf değildir. Birçok ülkede feminizmin yükseliş i ülkede hareketlilik ve başkaldırı dönemlerinde yaşanırken, Türkiye'de feminist hareketin meydana gelişi ve ses getirmesi ülkede demokratik hakların askıya alındığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Yeşim Arat, 1980 askeri rejiminin siyasal hayatta bir baskı dönemi yarattığı kadar bir boşluk da meydana getirdiğinin altını çizerek, sağ ve sol güçlerin sindirilmesi ile ortaya çıkan boşluğun, yeni parametrelerin belirlenmesini mümkün kıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda, feminizm, sağdan ve soldan bağımsız olacak şekilde hareket ederek sesini duyurabilmiş ve feminist gruplarda Yeşiller veya İslami gruplar gibi politikayı yeniden tanımlamaya çalışmışlardır.¹⁰⁵ Darbe sonrası devletin de politikayı bir boyutta yeniden tanımlamaya ve bütünlüklü bir talepler zinciri olma durumundan ayırmaya çalışması, feministlere ve diğer gruplara bu anlamda olanak yaratmıştır diyebilir.

"Türkiye'de Kadın Hareketinin Politđi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", içinde *Birkaç Arpa Boyu/ 21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Derleyen: Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.78.

¹⁰⁴ Serpil Sancar, *loc.cit.*

¹⁰⁵ Yeşim Arat, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der: E.Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, ALFA, İstanbul, 2000, s.435.

Feminizmin keşfedilip dillendirilmesi, bu yüzden ancak, 1980 askeri darbesinin tüm siyasi kuruluşlara, özellikle de Marksist sola indirdiği darbe sonrasında gündeme gelebilmiştir. Bazı görüşlere göre, sol kendi içinde bir evrim geçirmekteydi ve bu hareketin içinde yer alan kadınlar er ya da geç kendi ezilmişliklerinin Batıda yaşanan gibi farkına varacaklardı. Bir diğer yoruma göre ise, eğer sol 12 Eylül'de böyle bir darbeye maruz kalmasaydı, sonradan feminizme yönelmiş olan kadınların bu hareket içinde erkeklerin kurmuş olduğu hegemonyayı kırmaları kolay olmayacak ve kendi sesleri ile buluşamayacaklardı. Bu noktadan hareketle, feminizm solda "Eylülist" olarak damgalanarak, söylemlerinde eşitlik ve toplumsal değişim unsurlarının egemen olması sebebi ile aslında özünde sol bir ideoloji olmasına rağmen, solun dışında bir hareket olarak görülmesine sebep olmuştur.¹⁰⁶ Sol hareket içerisinde gelen Yaprak Zihnioğlu, sol hareketten ayrılış sebebinin 12 Eylül değil, sol hareketin geçmişi olduğunu şu şekilde ifade eder: "Çok merkezi bir hareketten geldiğim için, artık merkeziyetçiliğe tahammül edemeyeceğimi biliyordum. Kimse benim yerime düşünmesin, bana emretmesin istiyordum...zaten soldan gelen kadınlarda da bu vardı."¹⁰⁷ Ayşegül Devocioğlu ise 12 Eylül'ün bu kadınlar için pratikte nasıl bir anlam ifade ettiğini şu şekilde dile getirmiştir: "Pek çok kadın çocuklarına ve hapisteki kocalarına bakmak zorundaydı. Kadınlık durumunu dullar ve yarı dullar olarak şiddetli bir biçimde yaşıyorduk. Önderler ve erkekler içerdeydi. Bugüne kadar çoğunlukla omuz verebilmek için girebildiğimiz eylem alanları kadınlara kalmıştı."¹⁰⁸

80'leri önceki baskı dönemlerinden ayıran, bu baskıyla birlikte aynı zamanda kültürel alanda bir özgürlük vaadinin bulunmasıydı. 1980'ler bir yandan devlet şiddetinin kendisini en çıplak şekilde hissettirdiği bir dönem olurken, bir yandan da bir kültürel çoğullaşmayı, bugüne kadar bütünsel ideolojiler içinde hapis kalmış kültürel kimliklerin serbest kalmasını mümkün kılmıştır. 80 öncesinde sadece siyasi tasarılar içinde var olabilen, bu tasarıların diline tabi olan kültürel talepler, kendilerini ifade etme olanağını ancak 80'lerde bulabilmişlerdir.¹⁰⁹ Bu minvalde, kadınların kendi söylemlerini oluşturarak, kamuoyunda kendi adları ile var olmaları bu dönemde mümkün olmuştur. Bu değişimin ilk nedeni olarak karşımıza yukarıda

¹⁰⁶ Tekeli, 2015, *op. cit.* ss.30-31.

¹⁰⁷ Yaprak Zihnioğlu, "Üslup Sorunu Vardı ama Konuşulmazdı", *Birikim*, Sayı:83, Mart 1996, s.33.

¹⁰⁸ Ayşegül Devocioğlu, "Kadın Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler", *Birikim*, Sayı:11, Mart 1990, s.49.

¹⁰⁹ Gürbilek, 2016, *op. cit.* s.102.

da detaylı olarak belirtilen sosyalist hareketin eski meşruluğunu yitirmesi çıkmaktadır. Siyasetin eski gücünü kaybetmesi, geçmişte aynı siyasi yapı içinde yer alan, kendilerini ortak bir siyasi dil ile ifade eden farklı kesimlerin kendi bağımsız kimliklerini aramalarında etkili olmuştur. Fakat Nurdan Gürbilek'e atıfla sözü edilen kültürel çoğullaşmayı kültürel değişimi ele alarak açıklamak, 1980'lerin yapısal değişimi üzerine daha kapsamlı bir açıklama sağlayabilir.¹¹⁰ 1980'ler toplumunun en belirgin dinamikleri, 1950'lerde başlayarak hızla devam etmiş olan kapitalistleşme ve iç göç yani şehirleşmedir. Nurdan Gürbilek'e göre, 1980'lerle birlikte kendini birçok alanda birden hissettiren bu kültürel çoğullaşma bir bakıma "aşağı kültür" patlaması olarak da tarif edilebilir. Bu patlama, bu toplumun bugüne kadar inşa ettiği modern kimliğe yönelik bir tepkiyi içeriyordu. Bu bağlamda Gürbilek, 80'lerin kültürel iklimini belirleyen şeyin sadece kitle kültürü olmadığını, aynı zamanda daha çok "taşra" olarak adlandırılacak bir yaşantının, bugüne kadar modern kültürel kimlikler içinde ancak bastırılarak var olabildiğini, kendini onlara tabi kılmış yaşantıların geri dönüşüydü. Gürbilek "taşra" derken sadece büyük şehrin dışını değil, toplumun modern olabilmek adına o döneme kadar dışarıda bırakılmak zorunda kaldığı her şeye işaret etmekte ve 80'lerin ayırt edici yanını şu şekilde ifade etmektedir: "80'ler bu dışlanmış, bastırılmış, modern kültürel kodların dışına itilmiş, orada ancak bir yokluk, bir eksiklik olarak var olan taşraya yönelik bir özgürlük vaadini temsil ediyordu. Ona, Kemalizmin bu topluma biçtiği modern kültürel kimliğin baskısından kurtulma umudunu vaat etti."¹¹¹ Bu patlama yalnızca yüksek kültürün dışındaki "aşağı kültürün" keşfi değil, aynı zamanda yüksek kültürün bunca yıldır kendi içinde bastırıldığı yanlarının da keşfiydi. Kemalizmin temsil ettiği yüksek kültür, bütün toplum adına davranmayı, ortak bir modern kimliği temsil etmeyi gerektirmiştir. Bu minvalde, 1980'ler bir bakıma söz konusu olan bu yüksek kültüre de kendi adına davranma, sadece kendini temsil etme serbestliğini vermiştir.¹¹² Göle de, 1980 sonrası Türkiye'de politik kültürün değiştiğini ve bu değişimin, politik yaşama getirilen kısıtlama ve yasakların etkisi ile izah edilemeyeceğini, politik kültürdeki yeniliklerin salt partiler arası mücadelelerde değil, toplumsal aktörler arası yeni ilişkilerde, yeni arayışlarda aramak gerektiğini söylemektedir. Göle, bu aktörler arasında kadınları, yeşilleri, türbanlıları ve eş cinselleri göstermekte ve 80'lerden

¹¹⁰ *İbid.*, ss.102-103.

¹¹¹ *İbid.*, ss.103-104.

¹¹² *İbid.*, s.106.

önce sol hareketler tarafından ciddiye alınmayan doğanın korunması, kadın kimliği, birey özgürlüğü gibi konuların bugün bu konuları ele alan yeni radikal hareketler ve kamuoyu arasında sempati köprüsü yaratmakta olduğunun altını çizmektedir.¹¹³ Marksist kimliklerini sorgulayarak farklı kimlik yönelimli politika içerisine giren kadınlar, aynı zamanda eşitlikçi Kemalist cinsiyet söylemini eleştirerek Kemalist cinsiyet rejiminin paternalist karakterini sorgulamışlardır. Kemalizmin “kurtulmuş” kadınları toplumda kadınların yerine getirmesi beklenen toplumsal rollerin çelişkiler taşıdığını fark ederek, kadınların ezilmesinin Kemalist çerçeve içinde kadın hakları üzerinden geliştirilen bir perspektif ile sonlandırılmayacağını fark etmişlerdir. Bu feminist eleştirinin sahipleri, öte yandan Kemalist devletin yarattığı fırsat alanından yararlanabilmiş, eğitilmiş, iş sahibi, büyük oranda Batı dilini bilen kadınlardı. Bertay’a göre, bu fırsat alanından yararlanabilmiş olmaları, onların eleştirel feminist bir bilinç geliştirmelerine yardımcı olmuştur.¹¹⁴

Bu dönemi farklı kılan bir özellik, kadınların kurtuluşu temasının kendinden önceki dönemde hep kendini aşan Osmanlı’nın son zamanları ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kurtuluş reçetesi olarak değerlendirilen Batılılaşma, Türkçülük, İslamcılık ve daha sonraki dönemlerde kalkınmacılık, sosyalizm gibi bazı başka davaların yanında ve hatta doğrudan içinde yer alması karşısında, kadınların kurtuluşunun ilk defa başlı başına kendi içinde bir mesele olarak ele alınmasıdır.¹¹⁵

1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de yeni bir oluşumun içine giren kadın hareketi, birkaç yıl içinde kamusal alanda siyasal eylemler düzenlemiş ve seslerini geniş kitlelere duyurmaya başlamıştır. 1980 sonrası basında yaşanan değişimler çerçevesinde Türkiye’de feminizm olanaklarının ele alındığı bu çalışmanın ilk bölümüne atıfla, 80’ler ile birlikte yeni gazeteler çıkmış, haftalık haber dergileri basılmaya başlamış, giderek daha adlandırılmış bir okura yönelik dergiler yayın hayatına girmeye başlamıştı.¹¹⁶ Özel hayat kavramının yeni bir bölge olarak kamuoyunun gündemine girdiği bu minvalde, kadınlık meselesi medyanın,

¹¹³ Nilüfer Göle, “80 Sonrası Politik Kültür”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, ALFA Yayınları, İstanbul, 2000, ss.425-428.

¹¹⁴ Fatmagül Bertay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.359.

¹¹⁵ Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed: Ayşe Bertay Hacımiraçoğlu, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.345.

¹¹⁶ *Supra*

kitapların, dergilerin, araştırmaların, televizyonun, sinemanın ve tiyatronun konusu olmaya başlamıştır. Kadınlar geliştirdikleri politikalar ile karanlıkta kalan ve o güne kadar söze dökülmeyen mahrem olarak kabul edilmiş kürtaj, dayak, cinsel taciz, tecavüz, sarkıntılık, aile içi şiddet, bekaret, flört, kadın cinselliği, ailedeki eşitsiz iş bölümü gibi bazı konuları ve Türk toplumunda yer alan bazı değerleri kamuoyuna taşıyarak burada tartışmaya açmışlar ve bu konular kamuoyunun gündeminde geniş bir tartışma alanı bulmuştur.¹¹⁷

1.1.2. Özel Olanın Politikleşmesi

Siyasetin sadece formel kurumlar ve yönetim mekanizmaları ile siyasi partilere ve seçimlere indirgenediği dar tanımların eleştirilmesinde ve bu bağlamda toplumdaki farklı iktidar ilişkilerinin ve eşitsizliklerin de siyasetin bir parçası olarak görölmesinde kadınların hak mücadelelerinin, özellik de feminist hareketin dikkate değer bir katkısı olmuştur. Siyaset genel olarak hükümet kurumlarının, siyasi partilerin, baskı gruplarının ve kamusal tartışmanın kamusal alanında yürütölen faaliyetleri bütünü olarak kabul görürken, aile yaşamı ve bireysel ilişkiler genellikle özel alanın bir parçası ve bu sebep de siyasi-olmayan olarak kodlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ile hemen hemen bire bir örtüşen kamusal alan-özel alan ayrımının en gelişmiş ifadesini oluşturan Rousseau, kadın ve anne temasını birbirinin içinde eriterek kadınların bağımlılıklarını ve toplumsal görünmezliklerini inşa eder ve ailenin, genel iradenin kurulması için ihtiyaç duyulan tarafsızlığa ulaşamayacağını ifade ederek toplumsal sözleşmeye katılmayacağını söyler.¹¹⁸ On sekizinci ve on dokuzuncu Yüzyıl düşünürleri Rousseau'nun izinden giderek "ayrı alanlar" düşüncesini geliştirmişlerdir. Bu ayrılığın en önemli belirleyicileri kadınların siyaset dünyasına katılmasının önüne geçilmesi ve öteki kamusal alan olan iş piyasasına cinsiyetli bir çifte standardı sokmaktır. Bu bağlamda feministler, cinsiyet eşitsizliğinin korunmasının sebebinin toplumda mevcut olan cinsiyete dayalı iş bölümünün siyasal değil doğal bir sorun olarak görölmesinden kaynakladığını öne sürerler. Bu düşünceye göre, geleneksel olarak, siyaset, iş, sanat, edebiyat tarafından kuşatılan yaşamın kamusal alanı erkekler tasarrufundayken, kadının varlığı, aile ve

¹¹⁷ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Toplum*, Gendaş Kültür, İstanbul, 2003, s.268.

¹¹⁸ Yasemin Özgün, "Feminizm", *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der: Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s.354.

eve ait sorumluluklarından oluşan özel alan ile sınırlandırılmıştır.¹¹⁹ Feministler kamusal ve özel hayatın bu şekilde bölünmüşlüğüne karşı çıkmakla birlikte mücadelelerinin yönünü kamusal alandaki bir eşitliğin ötesine, özel alanda, ailede, cinsellikte kadınların özgürleşmesine çevirmişlerdir. Bu minvalde, feminist kadınlar tarafından kişisel olanın toplumsal ve siyasal yapılar ve eşitsizlikler ile ilişkisi vurgulanmıştır.

Feminist hareketin, siyaseti nasıl anlamak gerekir sorusuna getirdiği en önemli yaklaşım “kişisel olan politiktir” önermesidir. “Kişisel olan politiktir” önermesi, Batı’da 1960’larda ortaya çıkan ve İkinci Dalga Feminizm olarak adlandırılan feminist hareket tarafından öne sürülüp yaygınlaştırılan bir düşüncedir.¹²⁰ Birinci Dalga Feminizm kadınların eşitlik talebinden yola çıkarken, İkinci Dalga Feminizm her alanda bir özgürlük talebini içermektedir.¹²¹

Kişisel olan politiktir önermesi, aile ilişkileri ve kadının ev içi emeği gibi kişisel ve özel alana ait olarak görülen alanların da güç mücadelesinden ve hiyerarşik ilişkilerden bağımsız olmadığını vurgular. Bu bağlamda, eğer evde, ailede, aşk ilişkilerinde, evlilikte, iktidar ve hiyerarşik ilişkiler ile eşitsiz bölüşüm varsa, bu alanlarda da siyaset vardır; aile politiktir, evlilik politiktir, aşk politiktir. Bu noktadan hareketle feministler, kişisel ya da mahrem olarak kabul edilmiş, politikanın dışında bırakılmış, özel alana ait olduğu düşünülen alanların ve ilişkilerin de siyasetin ve kamusal tartışmanın bir parçası olduğunu savunmuşlardır.¹²²

1980’ler Türkiye’sini ele aldığımız zamanda, hem Batı’dan en az 10 yıl gecikmeli olarak gelen ikinci dalga feminizmin etkileri hem de dönemin kültürel ve politik özellikleri temeline dayanan bir özel hayatın kamusallaşması durumu karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de 1980’ler öncesine kadar mahrem olarak kabul edilmiş, adı konmamış pek çok alan ilk kez bu dönemde kamuoyunun gündemine gelmiş ve konuşulmuştur. 1980’lerde Türkiye’de yaşanan, özel hayatın, daha çok bir özgürleşme ve bireyselleşme söylemi içinde, bilmek isteyen bir otoriteden bağımsız olarak söze dökülmesidir. Bu süreçte dikkate değer bir durum, 1980 darbesiyle

¹¹⁹ *İbid.*, s.355.

¹²⁰ Sevgi Adak, “Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der: Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s.28

¹²¹ Jane Pilcher and Imelda Whelehan, *50 Key Concepts in Gender Studies*, Sage Publications, Londra, 2004, p.144.

¹²² Adak, 2016, *op. cit.* s.29.

birlikte kendilerine yeni haber alanları yaratmak isteyen basının sorularına, büyük bir iştah ile cevap veren, iç dökmek isteyen, bunda bir özgürleşmenin, bireyselleşmenin olanağını gören kesimler, gönüllü anlatıcıların ortaya çıkmasıdır.¹²³ Yaşanan bu gelişmeler ve değişimler doğrultusunda, kamusal ve özel alan arasındaki farklılıkları ilk sorgulayan hareket feminizm olmuştur. Daha önce siyaset dışı olarak tanımlanmış pek çok alan siyasetin konusu olmuş, feminist kadınlar devlete karşın siyasal özerklerini oluşturmaya, hiyerarşinin yer almadığı doğrudan katılımı sağlayacak mekanizmaları ortaya çıkarmaya, teoriyi gündelik sorunlarla eklemlenmeye çalışarak yeni bir siyasi dil oluşturmuşlardır.¹²⁴ Nurdan Gürbilek, 80’lerde hakim olanın, uzun sürmüş resmi bir söylemin ardından özel hayatı yeni keşfetmiş, bunu kamusalılaştırmak isteyen bir ses olduğunu; çok uzun süredir görmezden gelinmiş, hakkı yenmiş bir bölgenin su yüzüne çıkmak istediğini, bu öznelleşme, bireyselleşme, içe dönme söylemi içinde özel hayatın sokağa dönük yüzüyle gündeme geldiğini söylemektedir.¹²⁵ Kadınların bunu politik bir dil ile, kendilerini 70’lerin sol hareketinden ayırarak, misyoner bir tavır ile yapıyor olması da söylediklerine işaret etmektedir. 1980’li yıllardan önce politik projeler, her çeşit farklılığın geride bırakıldığı ve sadece ortak bir geleceği içeren kurtuluşun tartışıldığı, politika üretildiği bir kamusal alana taşınmış ortak çıkarlar doğrultusunda örgütlenmekteydi. Farklılıklar ve özel çıkarlar, özel hayatın içine hapsedilmiş durumdaydı. 1980’lerle birlikte ise özellikle kadın hareketi kamusal ve özel arasındaki keskin ayrımın sorgulanmasını bir politik mücadele eksenine oturtmakla işe başlamıştır.¹²⁶ Feminist kadınlar “Özel olan politiktir” sloganı ekseninde ilk olarak ev toplantıları ile başlangıç yapmış, bu toplantılarda kendi deneyimleri üzerinden konuşarak, yaşadıkları sorunları sadece kendilerinin yaşamadığı, bunların ortak sorunlar olduğu bilincine varmışlardır. Filiz Kerestecioğlu özel olanın politikleşmesi ve mevcut kolaycı ve dışlayıcı politikaya baş kaldırmak için harekete geçmenin gerekliliğini vurgulayarak şunları söylemiştir:

“Kuşkusuz özel olarak yaşadıklarımız, kendiliğinden, gizli köşelerde kalarak politikleşemez. Özel olan konuların politik nitelik taşıyabilmesi, yani değiştirilebilirlikleri, sorunlar ancak ortaya atılıp konuşulmaya, tartışılmaya ve eyleme dönüşmeye başlarsa mümkün olur. Özellikle aile, cinsellik gibi alanlarda yaşanan en büyük baskının muhatabı olan kadınlar, yaşadıklarını ancak yüksek sesle söylemeye

¹²³ *loc. cit.*

¹²⁴ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Kadınlara Yönelik Aile İçi Şiddet: Mücadele, Kazanımlar ve Sorunlar”, *Birikim*, Sayı:184-185, Ağustos- Eylül 2004, s.123.

¹²⁵ Gürbilek, 2016, *op. cit.*, s.121

¹²⁶ Timisi ve Gevrek, *op. cit.* 2009, s.14.

başladıkları an diğer kadınlarla yaşadıkları ortak durumların varlığı ortaya çıkar ve birlikte değiştirme yoluna gidebilirler. En önemlisi de, dünyada büyük şeyler olur ve bunların politikası yapılırken bizlerin yaşadıklarımızı ciddiye almamak ve politik saymamak gibi bir yanılığa düşmemizdir. Gündelik hayatın içinde her gün yeniden ve yeniden yaşadığımız sorunlarla boğuşmadan değiştirici ve dönüştürücü bir politika yapılamaz.”¹²⁷

Bu noktadan hareketle, bu kadınlar 80’li yıllarda “Özel olan politiktir” sloganı ile kendilerini gerçekleştirebilmeleri konusunda en önemli engellerden birini teşkil eden “aile içi şiddet” kavramını kamuoyuna taşıyarak dile getirmişler, dayaa, cinsel tacize karşı kampanyalar düzenleyerek seslerini duyurmuşlardır.

Özel olanın politikliğine yapılan vurgu, siyasal tartışmaların sınırını genişleterek, demokratik talepleri de özel alanı da kapsayacak şekilde çoğaltır. “Özel olan politiktir” sloganı çerçevesinde ilerleyen kadın hareketi 80’li yıllarda darbe sonrası ortaya çıkmaya başlayan demokratik muhalefetin ilk hareketi olmuş ve demokrasiyi besleyen önemli kanallardan biri olmuştur. Bu önerme, sonraki yıllarda da siyasetin çok daha geniş ve katmanlı olarak anlaşılmasına yol açmıştır.

2.2. Döneme İlişkin Ayırt Edici Temel Kadın Etkinlikleri

2.2.1. 1980 Sonrasının İlk Kitlesele Eylemi Olarak Kadınlar Dilekçesi

Birleşmiş Milletler’ in (BM) ulusal ve uluslararası düzlemlerde feminist forumlar ortaya çıkartan örgütlenmeler oluşturması uluslararası feminist eylemliliği beslemekteydi.¹²⁸ BM’ in 1975’te ‘Kadın Yılı’ını ilan etmesi kadınların sorunları konusu açısından dünya genelinde bir duyarlılık oluşturmuş ve hatta ulusal hükümetlerin mevcut yasalarını uluslararası ilkeler doğrultusunda düzenlemesi konusunda bir nevi baskı oluşturmuş, bununla birlikte ulusal boyutta kadın gündeminin meydana gelmesine katkı sağlamıştır. Uluslararası girişimlerin mihenk taşı, BM’de 1979 yılında kabul edilip 1981’de yürürlüğe giren “Kadınlara Karşı Her Türle Ayrımcılığın Önlenmesi” (CEDAW) olmuştur.¹²⁹ Özgün ve ileri bir insan hakları anlayışı içeren CEDAW sözleşmesinin hukuken bağlayıcı nitelikli bir insan hakları sözleşmesi özelliği taşıması, kadınlara karşı ayrımcılığı uluslararası yasa

¹²⁷ Filiz Kerestecioğlu, “Özel Olan”, *Feminist*, Sayı:2, s.29.

¹²⁸ Najma Chowdhury (et.al), “Redefining Politics: Patterns of Women’s Political Engagement from a Global Perspective”, *Women and Politics Worldwide*, Eds.: Barbara J. Nelson and Najma Chowdhury, Yale University Press, New Haven and London, 1994.

¹²⁹ The Working Group on Ratification of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, *Human Rights For All*, 2001, s.8. , CEDAW, Kadınların Uluslararası Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) olarak adlandırılmaktadır.

düzeyinde tanımlaması (bu alanda uluslararası standartları belirlemesi) bu metnin özgün niteliğidir. CEDAW sözleşmesi kadınların herhangi bir alanda insan hakları ve temel özgürlüklerden, erkeklerle eşit şekilde yararlanmasını engelleyen veya engelleyici eğilime sahip olan, cinsiyetleri sebebi ile yapılan her türlü ayrımcılık, mahrumiyet veya kısıtlamayı bireyin insan hakları ihlali olarak tanımlamıştır.¹³⁰ CEDAW' ın kapsadığı alanlara sadece kamusal alan değil, özellikle aile hayatını da kapsayan özel kişisel alanlar da dahildir. CEDAW, evrensel sözleşmelerden farklı olarak kadınların günlük hayatlarının gerçekliği kapsamında karşılaştıkları ayrımcılık biçimlerine parantez açmaktadır.¹³¹ Sözleşme, kadına karşı ayrımcılığın ortadan kalkması için kadınların, başta siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olmak üzere tüm alanlarda gelişmesini ve ilerlemesini sağlamayı ve insan hakları ve özgürlüklerinden erkeklerle eşit olarak yararlanmalarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, sözleşme, sözleşmeye taraf devletleri öncelikli olarak temel yasaları olmak üzere, tüm hukuki kapsayıcılıklarında gerekli değişiklikleri gerçekleştirmek ve kadın haklarının korunmasını ile görevlendirilen kurum ve kuruluşların oluşturulması ile yükümlendirmiştir. Sözleşmede, onaylayan taraf devletlere belirli yükümlülükler yükleyen, siyasi katılım, sağlık, eğitim, istihdam ve kırsal alanda yaşayan kadınların karşılaştıkları zorluklar gibi sorunları geniş bir çerçevede ele alan 30 madde yer almaktadır.¹³² Türkiye, Haziran 1985'de CEDAW'ı imzalamış; yürürlüğe girdiği tarih ise 14 Ekim 1985 olmuştur. Türkiye sözleşmeyi imzalarken Medeni Kanun ile çelişen 15. ve 16. maddeye geçici rezerv koymuştur.¹³³ Kadınların özellikle evlilik ve aile içinde karşılaştıkları eşitsizliklerle ilgili ilkeler ortaya koyan sözleşmenin bu maddeleri, evin reisini erkek olarak kabul gören ve kadınların çalışma durumunu

¹³⁰ Feride Acar ve Yakın Ertürk, "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar", *Birkaç Arpa Boyu... (21.Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar)*, Derleyen: Serpil Sancar, Cilt 1, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss.281-301.

¹³¹ Sonja Wölte, *The International Human Rights of Women, An Overview of the Most Significant International Conventions and the Instruments for their Implementation*, Sector Project Strengthening Women's Rights, Ministry of Economic Cooperation and Development, Germany, 2003, s.7.

¹³² Elizabeth Evatt, "Eliminating Discrimination Against Women: The Impact of the UN Convention", *Melbourne University Law Review*, No: 435, 2003, s.1.

¹³³ 1926 tarihinde kabul edilen ve 4.4.1926 tarihinde 339 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'nun evlilik ve aile münasebetleri konusundaki hükümlerine ters düştüğü için Türkiye tarafından sözleşmenin 15. Maddesinin ikinci ve dördüncü fıkraları ile 16. Maddenin c,d,f ve g fıkralarına çekince koyularak imzalanmıştır. CEDAW sözleşmesinin maddeleri ile Medeni Kanunun ters düşen maddeleri için; Bkz. Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan İkinci ve Üçüncü Birleştirilmiş Periyodik Türkiye Raporu, 1993, Ankara.,

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasi_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/ulke_raporlari/CEDAW%20Komitesi'ne%20verilen%20T%C3%9CRK%C4%B0YE%20RAPORU%202%20ve%203.%20d%C3%B6nem.pdf

kocalarının iznine bağılı kılan Medeni Kanun ile ters düşmekteydi. Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki, sözleşmeye taraf olan hükümetlerin, sözleşmeye uymama durumunda uluslararası alanda itibar kaybına neden olacağı varsayılmıştı; taraf ülkeler açısından başka bir yaptırım söz konusu değildi.¹³⁴ CEDAW, bağlayıcı bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Türkiye, dört yılda bir olmak üzere, sözleşme bağlamında yerine getirmesi gereken yükümlülükleri komiteye bir rapor ile sunmaktadır. Komite taraf ülkeler tarafınca sunulan raporları değerlendirerek bu ülkelere yönelik tavsiye kararları vermektedir.¹³⁵

Türkiye'nin sözleşmeyi imzalaması Nairobi'de gerçekleştirilecek Dünya Kadın Kongresi'nden hemen önceye denk gelmesi sebebi bu sözleşmenin konferansa katılmak için göstermelik bir biçimde imzalandığı ve hükümetin sözleşmenin uygulaması konusunda isteksiz davrandığı kanısına varılarak 8 Mart 1986'da aralarında profesörler, yazarlar ve sanatçıların da bulunduğu bir grup kadın tarafından Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin gerçek anlamda uygulamaya geçmesini, mevcut yasaların sözleşme ile uyumlu hale getirilmesini talep eden 6 bin imzalı bir dilekçe TBMM'ye sunulmuştur.¹³⁶ Ankaralı ve İstanbullu kadınların düzenledikleri ilk ortak kampanya olan ve "Kadınlar Dilekçesi" eylemi olarak bilinen bu imza kampanyası büyük bir ilgi görmüş ve 1980 sonrasında ilk kitlesel eylemi olarak kabul görmüştür. Feministlerin başlattığı ve oldukça kitlesel bir girişim olan bu kampanyanın, feminizme, bir ad, hatta bir ideoloji olarak kısmen meşruiyet sağladığı düşünülmektedir.¹³⁷

Dilekçe kadın ve erkek eşitliği ile alakalı somut talepler de içermekteydi. Bu somut taleplerden dikkate değer bazıları şunlardır; Medeni Kanun'un özellikle Aile Hukuku'na ilişkin maddelerinin ve Ceza Hukuku ile Vergi Hukuku'ndaki ayrımcı hükümlerin değiştirilmesi, kadınların çalışma hakkından eksiksiz ve eşit bir şekilde yararlanmasını engelleyen uygulamaların sonlandırılması, ev kadınlarına bilgi ve yetenekleri doğrultusunda para kazanmalarını sağlayacak olanaklar oluşturmak, özel ve kamu olmak üzere bütün işyerlerinde kreşlerin açılması ve bu durumu

¹³⁴ Günseli Berik, "State Policy in the 1980s and the Future of Women's Rights in Turkey", *New Perspective on Turkey*, Volume 4, Fall 1990, pp. 82-88

¹³⁵ Dilek Aydemir ve Elvan Aydemir, *Türk Siyasetinde Kadınlar: Çok Oluyoruz!*, USAK Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2011.

¹³⁶ Şirin Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 274.

¹³⁷ *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der. Devrim Çakır, Amargi Yayınları, İstanbul, 2005, s.82.

yaygınlaştırıcı düzenlemelerin yapılması, kadın ve erkeğin kalıplaşmış geleneksel rolleri ile ilgili kavramların eğitim içeriğinden çıkarılması.¹³⁸

Bu yasal girişim ardından hareket içinde yer alan kadınlar tarafından Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği kurulmuş ve yeni yasanın takipçiliğini üstlenmiştir. Dernek CEDAW' ı işaret ederek ataerkil sistemin egemenliği altında olan bütün kurumlar ile kültürel yapıyı ve yasaları dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, feminist talepleri uluslararası bir metni referans göstererek tartıştığı için ulusal boyutta bir meşruiyet kazanmış ve taleplerin evrenselliğinin ortaya çıkarılmasında dikkate değer bir rol oynamıştır.¹³⁹

1975 yılında da Üniversiteli Kadınlar Derneği katkısı ile toplanan kadın kongresinde Medeni Kanun'un eşitlik ilkesiyle çelişen maddelerine dikkat çekilmiş, değiştirilmesi gerektiği önerilmiştir. TBMM Hukuk Komisyonu değişiklik önerisi ile alakalı çalışmalar başlatmış ve bu çalışmalarını 1980'de rapor olarak Adalet Bakanlığı'na göndermişti. 1985 yılında, yasalaşma aşamasından önce bu konu hakkında kamuoyunda bir tartışma ortamı yaratmak amacı güdülerek değişiklik tasarısı bir kitapçık şeklinde komisyon tarafından üniversitelere ve barolara gönderilmiştir.¹⁴⁰ Fakat bu girişim istenilen neticeye ulaşamamış ve CEDAW' ın ilgili maddelerine konulan çekinceler korunmuştur. 1990'lara gelindiğinde hükümetin yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek hususundaki isteksizliği apaçık ortadaydı. Daha öncede belirtildiği gibi CEDAW' a taraf olan ülkeler belirli süre aralıkları ile BM'ye gelişim raporu sunmak ile görevliydi. Türkiye bu gelişim raporlarında değişikliklerin devam ettiğini öne sürerek bu konu hakkındaki yükümlülüklerini savuşturmuştur. 2001 yılında, Medeni Kanun değişikliğini talep eden girişimler kadın sivil toplum örgütlerinin bir araya gelmesi ile yeniden başlamış ve "Medeni Yasa Platformu" adı ile kamuoyu üzerinde baskı oluşturup, TBMM'de lobi faaliyetleri yürütülmesini kapsayan bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanya sonucunda 2001 yılında, yeni medeni kanun yürürlüğe girmiş, 15. ve 16. Maddeler üzerindeki çekinceler kaldırılmıştır. Yeni Medeni Kanun ile her alanda tam bir eşitliğe ulaşılamamış olmasına rağmen, erkeğin evlilik ve aile içindeki yasal

¹³⁸ "Kadınlar Dilekçesine İmza" *Elele*, Nisan 1986.

¹³⁹ Uçan Çubukçu, 2004, *op. cit.* s.62.

¹⁴⁰ Şirin Tekeli, "Kadınların İsteddiği 'Özgürleşme' mi, 'Eşitlik' mi? Medeni Kanun Tartışmalarının Düşündürdükleri", *İktisat Dergisi*, No:246, İstanbul, 1985, s.46.

üstünlüğünü sağlayan unsurları kaldırarak eşitlik sağlamış olması açısından dikkate değer bir önem taşımaktadır.¹⁴¹

“Kadınlar Dilekçesi”, 1980 askeri darbesinin yarattığı siyasal baskı ortamında kadın hareketinin ivme kazanması açısından önemli bir adım olmuştur. Bu girişimin BM tarafından oluşturulmuş ve hükümet tarafından sürdürülen bir eksende gerçekleştirilmiş olması yasal ve meşru bir zemini de desteklemiştir. Bu minvalde, kadınların böyle bir siyasal ve toplumsal meşruiyet temelinden yararlanarak politik talepler ile örgütlenip harekete geçmeleri zor olmamıştır.

2.2.2. Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü

1987 yılında Kadın Çevresi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ve *Feminist* dergisi kadına yönelik şiddete karşı *Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya* isimli bir kampanyaya girişmiştir. Bu kampanya 17 Mayıs 1987’de gerçekleştirilen “Dayağa Karşı Yürüyüş” ile başlamış ve yürüyüşe 1000’den fazla kadın coşku içinde katılmıştır.¹⁴² 4 Nisan 1987’de alınan bir mahkeme kararı kampanyanın başlatılması adına tetikleyici unsur olmuştur. Çankırı’da kocası tarafından sürekli şiddete maruz kalan hamile bir kadının boşanma davası hâkimin resmi gerekçe olarak “kadının sırtından sopa, karnından da sığa eksik edilmez” atasözünü göstererek reddedilmişti. Bu haberin gazetelerde yer almasının hemen ardından bir grup feminist ve İnsan Hakları Derneği’nden temsilciler karşı bir dava açarak yaşanan bu durumu protesto etmişlerdir.

¹⁴¹ Parmaksız, 2017, *op. cit.* ss. 182-183.

¹⁴² Tekeli, 2015, *op. cit.* s. 309.

Resim 8. 4 Nisan 1987 İstanbul Sultanahmet Adliyesi

Feminist kadınlar, o günlerde bazı şeylerin özel hayat olduğunu ve bunların kapalı kapılar ardında kaldığını konuşuyorlardı, bunlar daha öncede dile getirilmişti ama hâkimin sözleri ilk kez geniş toplantılarda konuşulmasını tetikleyen bir etken olmuştur. Kadınlar açılan karşı davanın reddedilmesi üzerine uzun süren bir tartışma süreci sonrasında algı yaratmak ve feminist bilinç oluşturmak amacıyla dayağa karşı gerçekleştirilen bir yürüyüş düzenlemeye karar vermişlerdir.¹⁴⁴ Bu yürüyüş darbe sonrası gerçekleştirilen ilk izinli yürüyüş olması ve feministlerin beklediğinden daha büyük bir ses getirerek kamuoyunda meşruluklarını bir kez daha arttırmış olması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁴⁵ Askerlerin hiçbir oluşuma müsaade etmediği bir ortamda kadınların örgütlenmesine engel olmaması ve bu yürüyüşe müsamaha göstermesi, feminizm “sabıkalı ideolojiler” arasında yer almaması ve siyasi iktidar açısından doğrudan bir tehdit oluşturmaması ile ilişkilendirilebilirken bir yandan da Çaha’ya atıfla askerler açısından feminizm sabıkalı ideolojilerden kopuşu temsil ettiği için yararlı kabul edilebilirdi.¹⁴⁶

10 Mayıs 1987’ de, Ankaralı kadınlar da İstanbul’da başlayan “Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası”nı desteklemek için ilk sokak eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Basın, “Kadınlar Dövülmesin Kampanyasına İlgi Az”,

¹⁴³ <https://bit.ly/2Xgo6w4> (Erişim tarihi 4 Mart 2019)

¹⁴⁴ Parmaksız, 2017, *op. cit.* s.186., Yürüyüşün Çağrısına *Feminist Dergisi* 2. Sayısında yer vermiştir, Bknz. Ek-3.

¹⁴⁵ Stella Ovadia, “Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları Özgün Örgütlenme Deneyimleri)”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der: D. Çakır, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul,2005, s.64.

¹⁴⁶ Çaha, 1996, *op. cit.* s.146.

“Kadınlar Dövülmesin” ve “Yağmurda Altı Güzel” başlıklı yazılarla kampanyayı ilgili ama oldukça iğneli cümleler ile ele almışlardır.¹⁴⁷ Ankaralı feministler bu kampanyaya desteklerini Anneler Günü’nde gerçekleştirmişlerdir. Kadınlar üzerinden yapılan her çeşit yüceltmenin politik yanına atıfta bulunan vurgu bu eyleme sembolik önem atfetmiştir.¹⁴⁸ Ankaralı kadınlar bir imza kampanyası başlatmışlar ve “Bugün Anneler Günü, tüm kadınlara geçmiş olsun” cümlesi ile biten bir basın bildirisini dağıtmışlardır. Bunun yanı sıra, bir eylem düzenlemişler ve üzerinde “annenizi seviyor, karınızı dövüyor musunuz?” yazan rozetler dağıtmışlardır.¹⁴⁹ Aksu Bora bu eylemi şu şekilde değerlendirmektedir, “Annelik üzerinden kurulan ticari pazarın yeniden okunması, aynı zamanda kadınların feminist kimlikle ilk kez sokağa çıktıkları, en azından Ankara’da bir dönüm noktasıdır”.¹⁵⁰ 17 Mayıs’ta ise İstanbul Yoğurtçu Parkı’ndan başlayarak Söğütluçeşme’ye kadar uzanan, 3000 kadının katılım gerçekleştirdiği, pankartların ve sloganların yer aldığı bir yürüyüş gerçekleştirmişlerdir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Kadınlar kamusal destek için eylem öncesi gazetelere başvurmuşlardır. Gazetecilerin eylem için genel tutumu “hoş kadınlarsınız ne işiniz var bu eylemde” şeklinde olmuştur. *Günaydın* gazetesi eyleme ilişkin haberi eylemden bir fotoğrafa yer vererek “Yağmurda yedi güzel” başlığı ile vermiştir. Bkz. 11 Mayıs 1987, *Günaydın*.

¹⁴⁸ Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.23.

¹⁴⁹ Filiz Kerestecioğlu, “Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya”, *Feminist*, 1987, Sayı:2, s.7., ‘Kadınlar Dövülmesin’ yazılı rozet takan Ankaralı feminist kadınlar, “aile içindeki şiddetin, şiddeti ideolojiye dönüştürdüğünü savunmuşlardır”. Bkz. 11 Mayıs 1987, *Hürriyet* gazetesi, Gençlik Parkı’nda gerçekleştirilmesi planlanan eylem yoğun yağmur yağışı sebebi ile Altındağ Belediyesi Kültür Merkezi Önünde başlatılmıştır. Basın fazlasıyla yer varmış olsa da eylemi gerçekleştiren kadınlar yeterli sayıda kadına ulaşamadıkları için eylemlerinden çok fazla memnun kalmadıklarını dile getirmişlerdir. Bkz. Aksu Bora, *SF Kaktüs*, 1988, s.1. s.50.

¹⁵⁰ *loc. cit.*

¹⁵¹ Bir ilk olarak yürüyüşün en arka sırasında omuzlarında çocuklarıyla yürüyen erkekler de yer almaktaydı., Yürüyüşte kullanılan sloganlar: “Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya”, “Dayağa Ceza”, “Dayağın Çıktığı Cenneti İstemiyoruz”, “Kadınlar Vardır”, “Yeter Söz Kadınların”, “Haklı Dayak Yoktur”, “Dayak Aileden Çıkmaz”, “Utanma Şikâyet Et”.

152

Resim 9. 17 Mayıs 1987 “Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü”

153

Resim 10. 17 Mayıs 1987 Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası'nın Öne Çıkan Sloganları

¹⁵² <https://bit.ly/2WIGsXi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

¹⁵³ <https://bit.ly/2WIGsXi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

154

Resim 11. Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşünün Basına Yansımaları, Cumhuriyet Gazetesi

155

Resim 12. Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşünün Basına Yansımaları, Milliyet Gazetesi

154 "Koca Dayağına Son Yürüyüşü", *Cumhuriyet*, 18.05.1987

155 "Kadınların Protesto Yürüyüşü: Dayağa Paydos", *Milliyet*, 18.05.1987

Feminist kadınlar için bu yürüyüşün önemi kadınların ilk kez kendileri için bir şey yapmalarıydı. Bu yürüyüş onlar için “kendilerine ve hayatlarına erkeklerin sözüyle, erkeklerin değerleriyle yani erkeklerin gözüyle bakmayı reddetmek anlamına gelmekteydi”.¹⁵⁶

Farklı gruplardan pek çok kadın, yürüyüşün de verdiği kuvvet ile düzenli olarak toplanmaya başlamış ve kampanyanın olası diğer biçimlerini tartışmışlardır. Dışa yansıyan önemli bir toplantı da 4 Ekim 1987’de “Kariye Müzesi” bahçesinde bir şenlik şeklinde gerçekleştirilmiştir.

157

Resim 13. 4 Ekim 1987 Kariye Müzesi Bahçesi: Kadın Şenliği

Düzenleme komitesi adına Şirin Tekeli’nin konuşmasıyla başlayan şenlikte, aile, çocuk, cinsiyet gibi pek çok konu tartışılmış, bazı ürünler sergilenmiştir. Yazarlar ile söyleşiler gerçekleştirilmiş ve Deniz Türkali’nin bir kadının günlük uğraşlarını konu alan tek kişilik tiyatro oyunu sergilenmiştir. Ayrıca şenlikte, *Feminist* dergisi yazarlarından Filiz Kerestecioğlu’nun yürüyüş toplantıları sırasında ilham alarak yazıp bestelediği *Kadınlar Vardır* isimli şarkı seslendirilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Vildan, “Hep Birlikte Yürüdük”, *Feminist*, 1987, Sayı:3, s.6.

¹⁵⁷ <https://bit.ly/2ZprQZE> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

¹⁵⁸ Filiz Kerestecioğlu’nun yazıp bestelediği *Kadınlar Vardır* isimli şarkının sözleri şöyledir: “Susmamız oturmamız/hep boyun eğmemiz/hayati seyretmemiz/istendi bugüne dek/kadınlar vardır/Kadınlar her yerde/Suskunduk ve bekledik/yaşandı seyrettik/sonunda yeter dedik/bir daha susmayana dek/kadınlar vardır/kadınlar her yerde” Bkz. Ek-4, *Feminist Dergisi*, Sayı:2, Mayıs 1987, s.15. Sennur Sezer, “Dayak Mayak Şenlik Menlik”, *Elele*, Kasım 1987, s.103., s.15. Ayrıca *Kadınlar Vardır* isimli bu şarkı adını namus cinayetine kurban giden Güldünya Tören’den alan, 2008 yılında kadına yönelik şiddete dikkat çekmek ve *Aile İçi Şiddet Acil Yardım Hattı*’na gelir sağlamak için çıkartılan *Güldünya Şarkıları* adlı albümde yeniden seslendirilmiştir.

Şenlikte kitap, dergi, afiş satışları gerçekleştirilmiştir. Konuyu yaşayan kadınların tanıklıklarına yer verilmiş ve şenlikten elde edilen gelir bu konuya dair tanıklıkların oluşturulacağı bir kitap için toplanmıştır. Kampanyanın da kitabın da amacı yaygın ve meşru olan dayaağa karşı çıkmaktır. İlk bölümünde şiddet gören kadınların tanıklıklarına¹⁵⁹, ikinci bölümünde ise acil durumlarda alınabilecek önlemler, yasal hakların neler olduğu ve başka yerlerde kullanılan çözüm yollarına yer veren *Bağır Herkes Duysun* isimli bu kitap 3 Mart 1988’de çıkarılmıştır.¹⁶⁰

1990’da kampanyada aktif olmuş kadınların gündeminde kadın sığınakları yer almaya başlamıştır. Dayaağa karşı kampanya sürecinde bazı kadınlar kalacak yer talebinde bulunmuşlar ve *Feminist* dergisi Avrupa ülkelerinde örneği mevcut olan kadın sığınakları adına somut adımlar atmış, dönemin Şişli belediye başkanı ve Büyük Şehir Belediye başkanının desteğini alarak Mor Çatı Kadın Sığınağı’ nı kurmuştur. Mor Çatı Kadın Sığınağı’nın kurulmasının hemen ardından sürekliliği sağlayabilmek amacı ile *Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği* ile *Kaktüs* dergisinde yer alan feminist kadınların da destek olduğu Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kurulmuştur.¹⁶¹

Mor Çatı Kadın Sığınağı’nın da temellerinin filizlenmiş olduğu Dayaağa Karşı Dayanışma Kampanyası’nın en somut kazanımı, farklı kadın ve kadın gruplarının somut bir sorun çerçevesinde, merkezi bir yapılanma olmaksızın ortak bir dayanışma içinde faaliyetleri birlikte sürdürmeleri deneyimi olmuştur. Şahika Yüksel’e atıfla, bu deneyim kadınların daha sonra daha başka pek çok kadınlık meselesi için bir araya gelebilmelerinde önem teşkil edecek bir deneyim olmuştur.¹⁶² İlk feminist eylem olarak bilinen bu kampanya ile birlikte dergilerde yer alan feminizm kavramı artık sokaklara taşmış ve hayatın içinde yer alarak feminist olmasalar dahi kadınların bilinçlenmesine olanak sağlamıştır. Özel alanın, mahrem olanın, kapalı tutulan ev hayatlarının kapıları açılmış, bastırılan söze dökülerek şiddete karşı çıkmıştır. Türkiye’de kadınlar ilk kez gerçek anlamda kendileri için yürümüş, her şeyi kendileri yapıp düzenlemiş ve ilk kez tertip komitesinde yer almışlardır. “Dayaağa Karşı

¹⁵⁹ Bu tanıklar ile erkek şiddetinin düşünülen aksine sadece toplumun eğitimsiz ve yoksul kesimine ait olan bir sorun olmadığı, tam tersi olarak son derece yaygın bir şekilde kadınların ortak bir sorunu olduğu gözlemlenmiştir. Bkz. Nükhet Sirman, “Feminism in Turkey: A Short History”, *New Perspectives on Turkey*, Fall, 1989, s.19.

¹⁶⁰ Tekeli, 2015, *op. cit.* s.310., Kitap kapağının görseli Ek-5’da bulunmaktadır.

¹⁶¹ Gül, “Mor Çatı Kadın Sığınağı”, *Feminist*, 1990, Sayı:7

¹⁶² *loc. cit.*

Dayanışma Kampanyası” sonrasında feminist hareket için yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Peşi sıra gerçekleştirilen kampanyalar, protesto eylemleri, tartışmalar, İstanbul dışında da kadınların bir araya gelmesinde hızlandırıcı bir faktör olmuştur.

2.2.3. Perşembe Grubu

1980’li yılların kadın hareketi içinde yer almış feministleri tarafından dönemin kadın hareketlerine ait pek çok çeşitli yazı yazılmıştır ama feminist hareketin İstanbul’da daha açık ve yoğun yaşanmasından kaynaklı yazıların büyük bir çoğunluğu hemen hemen İstanbul merkez alınıp öne çıkarılarak kaleme alınmıştır.¹⁶³ Fakat 1980 sonrası feminist hareketi oluşturan kadının bir diğer önemli parçası da bir grup Ankaralı feministtir.

YAZKO tarafından yayınlanan *Somut* dergisindeki sayfa hem İstanbul hem de Ankaralı kadınlar tarafından ilgi ile takip edilmiş ve hemen hemen pek çok tartışma bu sayfada yazılıp tartışılan konulardan yola çıkılarak gerçekleşmiştir. Bu tartışmalar birbirlerini bir şekilde tanıyan kadınlar tarafından ev toplantılarında sürmekteydi. Ankara’da bu toplantılara katılanların büyük bir çoğunluğunu akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencileri oluşturuyordu. Bu minvalde, Ankara’da kadın hareketi ve feminizm üzerine düşünen kadınların akademik ilginin bir uzantısı sonucu harekete geçtikleri söylenebilir.¹⁶⁴ Evlerde gerçekleştirilen toplantılar katılımın artışı ile birlikte kamusal bir düzleme geçmiş ve Ankaralı kadınlar 1985 yılında Metropol sinemasında bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Hemen ardından 8 Mart 1985 tarihinde Dönüşüm Kitapevi’nde düzenlenen 8 Mart kutlamasında toplantıların artık kamusal bir alanda devam edeceği bilgisi paylaşılmış ve yeni mekân olarak Amerikan Kültür Merkezi belirlenmiştir. Amerikan Kültür Derneği’ne ödenen kiranın zorluk yaratması sebebi ile bir yıl sonra burada gerçekleştirilen toplantılar sonlandırılmış ve toplantılar Mimarlar Derneği’nde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Daha önceki toplantılarda yaşanan saflaşma Mimarlar Birliği’ndeki toplantılarda daha da keskinleşmeye başlamış¹⁶⁵ ve 1987 yılında bir

¹⁶³ İlk ev toplantıları İstanbul’da gerçekleştirilmeye başlanmış, ilk çeviri ve dergiler İstanbul’da yayınlanmıştır.

¹⁶⁴ Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.15.

¹⁶⁵ Amerikan Kültür Merkezi’nde gerçekleştirilen toplantılar esnasında ideolojik ayrışmalar gündeme gelmiş, ilk toplantının konusu ‘Farklı Feminizmler’ olmuş ve Gülnur Savran’ın liberal, sosyalist ve radikal feminizmi anlattığı ‘Feminizmler’ referans alınmıştır. Bkz. Gülnur Savran, ‘Feminizmler’, *YAPIT/Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Şubat-Mart 1985, Ankara. Amerikan Kültür Merkezinde gerçekleşen diğer toplantılarda da farklılıklar ön plana çıkmaya başlamış ve toplantılara katılan

grup feminist Mülkiyeliler Birliği'nde gerçekleştirdikleri toplantıda kendi gruplarına yönelik çağrıda bulunmuşlardır. Bu toplantı Ankaralı kadınların, İstanbul'da başlatılan "Dayağa Karşı Dayanışma" kampanyasını desteklemek amacı ile Anneler gününde gerçekleştirdikleri ilk sokak eylemlerinden sonra yapılmıştır. Bir grup Ankaralı feminist, bu eylem neticesinde daha etkili ve ortak bir söz söylemenin ihtiyacını hissetmiş ve bu grupta yer alan Aksu Bora ile Kumru Toktamış Mülkiyeler Birliği Lokali'ndeki toplantıyı düzenlemiştir. Bu toplantı sonrasında, bu grup ev toplantıları dışında sürekliliğin sağlanması için bir mekân arayışına girmişlerdir. Aksu Bora Perşembe Grubu'nun temellerinin atıldığı o günleri şu şekilde anlatmaktadır:

"Mimarlar Derneği'ndeki toplantılar sürerken, kendi küçük grubumuzla yaptığımız toplantılar için mekân sorunu oluşmaya başladı. Mekân adres verme anlamında önemliydi. Tunus'ta bulduğumuz depoyu içinde toplanılabilecek bir mekâna dönüştürmek için epey çaba sarfettik. İlk toplantılara katılım yüksekti. 60 kadar kadın geliyordu. Perşembe Grubu'nun ilk çekirdeği burada atıldı."¹⁶⁶

Aralık 1987'de buluşma yeri olarak belirlenmiş olan Tunus'taki lokal açılmış ve genellikle perşembe günleri burada buluşulduğu sebebi ile de bu gruba Perşembe Grubu adı verilmiştir. Bu toplantılar "Nasıl bir feminist politika yapılmalı" sorusu üzerine örgütlenerek başlamış ve her toplantı bir gündem çerçevesinde geliştirilerek sürdürülmüştür. Okumaların ve tartışmaların dışında, tecavüz, şiddet, pornografi gibi konulara da toplantılarda yer verilmekteydi. Aslında her şeyden konuşmuşlar ama daha çok konuşmaları kendileri üzerinden gerçekleşmiştir. Aksu Bora, bu toplantılarda kavramlardan çok kelimelerle ilerlemeye çalıştıklarına değinir ve bir şeyi anlatmak için, konuşmak için kavramlarla yetinmeyip pek çok kelimeye ihtiyaç duyduklarını söyler.¹⁶⁷ Kişisel olan politiktir söylemi ile ilerleyip, "Benim tecrübemin politik anlamı nedir?", "Benim tecrübem nedir?" gibi sorular üzerine düşünerek konuşmuşlardır.

Perşembe Grubu'nun oluşumunun ilk aylarında toplantılarının gündemine *Nokta* dergisinin 24 Ocak 1988 tarihli "Hassas Nokta İncirlik" başlıklı kapağı

kadınlar kendilerini solcu ya da feminist olarak konumlandırmaya başlamışlardır. Bu minvalde, bir grup geniş kadın gruplarına açılarak aile, cinsellik, çocuk gibi özel alan sorunları üzerinden tartışmaları sürdürme eğilimi gösterirken bir diğer grup şiddet, baskı, yasal düzenlemeler gibi kamusal sorunlara yönelerek tartışmaları sürdürmek bağımsız bir hareket biçimi olarak örgütlenmek istiyorlardı.

¹⁶⁶ Timisi ve Gevrek ,2009, *op. cit.* s.25., Aksu Bora 21.12.2000 tarihli söyleşi.

¹⁶⁷ Aksu Bora 12.10.2018 tarihli söyleşi, Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu, Tarih Vakfı.

girmiştir. ¹⁶⁸ Perşembe Grubu, kadının bedeninin bir kısmının incir ile kaplı olduğu bu kapağı eleştirerek “Basında Kadın İmajını Protesto” kampanyası düzenlemiştir. ¹⁶⁹ Bu minvalde, 26 Mart’ta bir panel düzenleyerek pornografi ile bu tür dergilerin yaklaşımlarını ele almışlar ve tüm kadınlara çağrıda bulunarak kadınlardan bu konu hakkındaki düşünceleri ile ilgili bir protesto mektubu yazmalarını istemişlerdir. ¹⁷⁰ Amaçları protesto mektuplarını topluca *Nokta* dergisine götürerek seslerini duyurmak olan Perşembe Grubu bu konuda başarıya ulaşmış ve hatta daha sonra *Nokta* Dergisi bu kapağı gaflar listesinde yayınlamıştır. Etkinlikleri yedi yıl sürmüş olan Perşembe Grubu, etkinlikleri boyunca düzenli olarak *Yeter* isimli bir bülten çıkarmışlardır. Yerel basının olumsuz kadın imajına karşılık 1980’lerde kadınlar tarafından yaygın olarak başvurulmuş alternatif medyanın örneklerinden biri olan *Yeter* dergisi iki ayda bir olmak üzere toplam 12 sayı yayınlamıştır. Perşembe Grubu’nun toplantılarının gündemini başka kadınlar ile paylaşmak amacı güdülen çıkarmaya başlayan dergi kadın bedeni, tıpta kadınlık, sarkıntılık, bekaret gibi konular hakkında gruptan herkesin yazma özgürlüğüne yer veriyor ve hatta dergi dışındaki kadınların da yazılarını yayınlıyordu. Ayrıca, 1980’lerde günümüze oranla bu kadar ironik bir dil kullanılmamasına rağmen Perşembe grubu ironik bir yazı dilini tercih ederek öfke içeren bir dilden çok esprili bir dili tercih etmiştir. ¹⁷¹

Perşembe Grubu çıkarttığı dergi dışında eylemlerle de toplantılarını desteklemiştir. Özel günler ve haftalar konusunda tavrı net olan bu grubun gelenekselleşen eylemleri arasında Anneler günü önemli bir yer tutmaktadır. İlk

¹⁶⁸ Derginin 24 Ocak 1988 tarihli “Hassas Nokta İncirlik” başlıklı kapağa Ek-6’de yer verilmiştir.

¹⁶⁹ Türkiye’deki Amerikan askeri hava üstlerinden biri olan İncirlik Hava Üssü’nün uluslararası gelişmeler neticesinde patlamaya hazır bulunan bir bomba durumunda olduğu söylenen bu kapakta, beli ve diz hizası arası alınan çıplak bir kadın bedeni hava üssü olacak şekilde kurgulanarak kapağın yarısını kaplamaktadır. İncir yaprağı ile örtülmüş olan kadın cinsellik organı ise kalkışa geçmiş olan bir savaş uçağının havalandığı pisttir. Bu kapak ile toplumsal iktidarın en saldırgan unsurlarından olan savaş araçları erkek cinselliği ile özdeşleştirilerek kadın cinselliği de bu iktidarın el konulabilir pasif bir aracı haline getirilmiştir. Ayrıca, devletin üstünde hükümler haklarına sahip olduğu stratejik önemi olan bir askeri hava üssü, kadın bedeniyle özdeşleştirilerek, iktidarın kadın ve bedeni üzerinde sahip olduğu düşünülen haklara göndermeler yapılmıştır. Böylece, iktidar bir kez daha erkek olacak şekilde konumlandırılırken, kadın cinselliği ve bedeni de iktidarın el koyma hakkının bulunduğu bir alan olarak belirlendiği gibi benzeri diğer alanların da simgesi haline getirilmiştir. Bkz. Ayşe Saktanber, “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Der: Şirin Tekeli, İletişim, İstanbul, 6. Baskı, 2015, s.200

¹⁷⁰ Aksu Bora, “Ankara’da Kadınlar Ne yapıyorlar?”, *Sosyalist Feminist Kaktüs*, No:1, Mayıs 1988, ss.52-53, Ankaralı feministlerin *Nokta* Dergisinin “Hassas Nokta İncirlik” başlıklı kapağına karşı başlattıkları protesto kampanyalarının çağrı metni için bkz. Ek-7.

¹⁷¹ Aksu Bora 12.10.2018 tarihli söyleşi, Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu, Tarih Vakfı.

eylem olan Gençlik Parkı'ndaki eylemi, 1988'de gerçekleştirilen Seğmenler Parkı'ndaki eylem, 1989 Kuğulu Park eylemi ve 1990 Yüzüncü yıl eylemi izlemektedir. Grubun sesinin dışarı ile buluşması açısından önem teşkil eden bu eylemlerde kullanılmış olan sloganlar günümüzde de kullanılmaktadır: “Ayaklarımın altında cenneti değil, dünyayı istiyorum”, “Annem, ben, kızım ne değişiyor?” bunların içinden en dikkat çekenlerdir.¹⁷² Birbirleri ile iletişim içinde olan İstanbul ve Ankara'daki feminist kadınların taciz konusunda düzenledikleri kampanya dahilinde Ankara'da sarkıntılığa karşı kampanya yürüten, ismine çok yer verilmemiş Perşembe Grubudur.¹⁷³ Perşembe Grubu bu kampanya ile bağlantılı olarak “Maço Kime Denir?” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Ayrıca bu grup tarafından, bekaret kontrolü nedeniyle artış gösteren intiharlar sonucunda “Bedenimiz Bizimdir, Bekaret Kontrolüne Hayır” kampanyası düzenlenmiştir.¹⁷⁴

11-12 Şubat tarihinde Perşembe Grubu'nun girişimi ile Ankara'da, Türkiye'deki bütün kadın gruplarının bir araya gelmesini sağlayan Feminist Hafta Sonu düzenlenmiştir. Grubun kendi içinde gerçekleştirdiği tartışmaların ve etkinliklerin birikiminin diğer kadınlarla da paylaşılması ve diğer kadın gruplarının da neler yaptıklarının birbirleri tarafından bilinmesi gerekliliğinin düşüncesi ile ortak bir toplantının yapılması fikri ortaya çıkar ve toplantının talebi için Türkiye'deki bütün feministlere ve kadınlara bir çağrı mektubu gönderilir. “Bir feminist kongrenin zamanı gelmedi mi artık” cümlesi ile başlayan mektubun devamı şu şekildedir:

“Biz Ankara'da aşağı yukarı bir yıldır toplanıyoruz konuşuyoruz tartışıyoruz. Bu arada yaşadığımız, hissettiğimiz bir dolu problem oldu ve tabii öğrendiklerimiz de. Bunları feminist gruplarla paylaşmak istiyoruz...Kongrenin bize feminizmi içerden tartışma olanağı sağlayacağını umuyoruz...Bunun için Ankara'da iki gün sürecek bir toplantı düzenlemeyi planlıyoruz...”¹⁷⁵

Bu çağrı mektubu Perşembe Grubunun oluşturduğu gündemi içeriyordu. Belirlenen gündem feminist politikanın nereye gittiğinin tartışılması ve “Türkiye'de feminizm yapmak isteyen kadınların ortak taleplerinin ne olabileceği” sorusuydu. Aslında, Türkiye'deki farklı feminist grupların ve kadınların ürettiği çeşitli politikaların mevcudiyeti, bu politikaların ayırım noktalarının belirginleştirilmesi

¹⁷² Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.27.

¹⁷³ Parmaksız, 2017, *op.cit.* s.189.

¹⁷⁴ Aksu Bora, “Bedenimiz Bizimdir, Bekaret Kontrolüne Hayır”, *Birikim Dergisi*, Haziran/Temmuz 1992, İstanbul, Sayı:38-39., ss.137-138.

¹⁷⁵ Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.28., *Feminist Hafta Sonu* çağrı mektubunun el yazısı ile yazılmış tam hali için bkz. Ek- 8.

gerekliliğini doğurmuştur. Ayrıca, çağrı mektubu diğer kadınların da gündem hakkındaki fikir ve önerilerini öğrenme amacı taşımaktadır. Bu minvalde gelen mektuplar neticesinde, Feminist Hafta Sonu gündemi şöyle belirlenmiştir: kadın politikası, örgütlenme, dayanışma ve iletişim, feminist kimlik, patriarki, cinsiyet ilişkileri, feminist teori ve yakın gelecekteki eylem önerileri. Perşembe Grubu, Kadın Dayanışma Derneği, *Feminist* dergisi, *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisi, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ve hiçbir gruba mensup olmayan feminist kadınların katıldığı Feminist Hafta Sonu'nda en çok tartışılan konu, Kadın Dayanışma Derneğinin dernekleşmesinden de yola çıkılarak feminist örgütlenmenin nasıl olması gerektiği ve bu yapı içinde hiyerarşi durumunun nasıl aşılacağı olmuştur.¹⁷⁶ Feminist politika oluşturma ve örgütlenme biçimi hususu 1. Feminist Hafta Sonu'nun çerçevesini oluştururken, toplantıda örgütlenme, eylem önerileri ve kampanyalar sürecinde kadınlar arası iletişim ağının kurulmasına ve bir bülten çıkarılmasına karar verilmiştir.¹⁷⁷ “Bedenimiz Bizimdir, Cinsel Tacize Hayır” kampanyası bu toplantıda gerçekleştirilen tartışmalarla başlatılmıştır. Birinci Feminist Hafta Sonu'nda son olarak bir Kadın Kurtuluş Bildirgesi'nin çıkartılmasına karar verilmiştir. Toplantının politik olarak en önemli sonucu olan Kadınların Kurtuluş Bildirgesi aşağıdaki gibidir:

- Biz kadınlar cins olarak eziliyor ve sömürülüyoruz.
- Bedenimize, kimliğimize, emeğimize, tarihimize ve geleceğimize el konuyor.
- Erkek egemen toplum ve bu toplumun geliştirdiği bütün baskı aygıtları yani devlet ve himayesindeki aile, hukuk, sağlık, eğitim, bilim, güvenlik kurumları bu egemenliği örgütleyiyor.
- Ev içinde ve dışında emeğimize erkekler ve sermaye tarafından el konurken, tek tek kadınlar olarak aile kurumu içinde ve dışında erkeklerin vesayeti altında tutuluyoruz.
- Biz kadınlar ev içinde yaşamaya, ev işine ve analığa mâhkum oluyoruz.
- Ev içinde ve ev dışında (tarım ve küçük üretimde) emeğimiz yok sayılıyor; boğaz tokluğuna çalıştırılıyor.
- Ev dışındaysa, ancak ucuz ve statüsüz işlerde ücretli çalışabiliyoruz.
- Cinselliğimiz bizim dışımızda tıp, pornografi, sanat, kitle iletişim araçları, din ve toplum bilimleri tarafından tanımlanıp belirleniyor; bedenimize yabancılaştırılıyor.
- Doğurma hakkımızı ancak evlilik içinde kullanabiliyoruz. Bir kez evlenince doğurmama hakkımız yok. Buna karşılık doğum kontrolünden sadece biz sorumlu tutuluyoruz. Doğurduğumuz ve büyütme yükünü yalnız çektiğimiz çocuklar da babaların sayılıyor.
- Cinselliğimiz evlilik ve fuhuşta satın alınıyor; evlilik dışında gayrimeşru sayılıyor ve evlilik içine hapis olunuyor.
- Resmi tarih, bilimler, sanat ve estetik, din ve dil erkekler tarafından, erkekler için, erkeklere göre üretiliyor. Biz bu alanların öznesi olamıyoruz; bu alanlara girmemiz engelleniyor. Ve kadınlar üzerindeki egemenlik aşktan şiddete her türlü yöntemle

¹⁷⁶ Timisi ve Gevrek, 2009, *op. cit.* s.28.

¹⁷⁷ Şirin Tekeli, “1980’lerde Kadın Kurtuluş Hareketi’nin Gelişmesi”, *Birikim*, sayı:3, Temmuz 1989, s.39.

sürdürülüyor. Bu şiddet dayaktan, sarkıntılık, tecavüz ve öldürmeye kadar çeşitli biçimler alıyor.

- Bedenimize, emeğimize, kimliğimize el konuyor. Böylece erkekler bizim sırtımızdan yaşıyorlar, bakılıyorlar, besleniyorlar, bilgi ve sermaye biriktirdiklerinde bunu da bizim sırtımızdan yapıyorlar, yani toplumun tüm iktidar mekanizmalarını denetliyor, bize tahakküm ediyorlar.
 - Biz feminist kadınlar, kaderimizi biçimlendirme hakkımızı kullanarak bedenimize, kimliğimize, emeğimize, tarihimize, geleceğimize sahip çıkmak istiyoruz.
 - Bütün kadınları ezilmişliğimiz fark etmeye, ezilmişliğimize karşı tavır almaya, dayanışmaya, örgütlenip çıkarlarımız için mücadele etmeye çağırıyoruz.
- KADINLAR KURTULUŞUMUZ İÇİN ELELE!¹⁷⁸

Şirin Tekeli, bu metnin diğer bütün ideolojilerden ayrı, otonom bir patriarka teorisi niteliğinde olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹ Kimi görüşlere göre de , bu bildirgenin içerdiği görüşlerin kendisini ister feminist olarak tanımlasın ister tanımlamasın, kadın çalışması yapan hemen hemen bütün gruplar tarafından kabul edilmiş olması ve feminizmi tanımlayan bu ifadelerin bugün gördüğü kabul, feminizmin söylemini yaygınlaştırdığının bir göstergesidir.

1980’ler Türkiye’indeki feminist hareketin en önemli toplantılarından biri olan Birinci Feminist Hafta Sonu’nda ilk defa İstanbullu ve Ankaralı feministler bir araya gelerek birbirleri ile tanışmışlar, yüz yüze görüşmüş, tartışmışlar ve iki şehir arasındaki farklılıkların çerçevesi şekillenmiştir. Bu toplantı sonrasında, Perşembe Grubu’na toplantı hakkındaki izlenimler yazılı olarak gelmiştir. Birinci Feminist Hafta Sonu’nun en önemli sonuçlarından biri de feminist literatüre kazandırdığı “feminist otorite” kavramıdır. “Feminist ablalık” kavramıyla birlikte kullanılan bu kavram örgütlenme ve hiyerarşi açısından yaşanan sorunun diğer örgüt yapılarından farklı olarak üstesinden gelinmesi gereken en önemli problem olarak görüldüğünü gösterirken bir yandan da feminist örgütlenme içinde kadınların kendilerini feminist olarak tanımlamakla bu işi kolay çözemeyeceklerine de parantez açar.¹⁸⁰

Perşembe Grubu, Birinci Feminist Hafta Sonu’nun ardından içlerinde feminist olan ve olmayan 2500 kadının bir araya geldiği *Birinci Kadın Kurultayı*’na hazırlanmaya başlamıştır. Mayıs 1989’da gerçekleştirilen kurultayda sosyalist feministler ile radikal feministler arasında yaşanan tartışmalar sonucunda aralarında

¹⁷⁸ Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi, *Feminist*, Sayı:5, Mart 1989, s.11, Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi, *SF Kaktüs*, Sayı:6, Nisan 1989, s.6., bkz. Ek-8, Fatma Kayhan, *Feminizm*, BDS Yayınları, İstanbul, 1999, ss.59.60., bkz.1. Feminist Hafta Sonu Kitapçığı.

¹⁷⁹ Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.341.

¹⁸⁰Timisi ve Ağduk Gevrek, *op. cit.* s.30.

sert bir kırılma yaşanmış ve bu durum radikal feministlerin kurultayı terk etmeleri ile sonuçlanmıştır. Yaşanan olumsuzluklardan dolayı toplantıdan beklenen kazanım sağlanamamıştır.¹⁸¹

Perşembe Grubu daha sonra toplantılarını evlerde ve bürolarda sürdürmüş ve bu toplantılar giderek azalarak 1994 yılında son bulmuştur. O dönemde gerçekleştirmiş oldukları “Sarkıntılık Şiddet midir?” gibi tartışmalara dönüp baktığımız da pek çoğunun günümüzde de sürdüğünü görmekteyiz. Şiddet kavramı günümüzde hala sıklıkla tartışılmakta olan bir kavramdır.

¹⁸¹ Aksu Bora 12.10.2018 tarihli söyleşi, Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu, Tarih Vakfı.

BÖLÜM III

1980 SONRASI YÜKSELEN KADININ HAREKETİNİN YARATTIĞI ETKİLER

3.1. 1990'larda Kadın Hareketinde Kurumsallaşma

1980'ler dergi yayıncılığı, ev toplantıları ve bilinç yükseltme grupları ile ideolojik ve politik bir birikimin oluşturulduğu, kamusal kampanyaların düzenlendiği, siyaset dışı addedilmiş konuların sokaklara taşındığı yıllardır. 1989'da gerçekleştirilen 1. Feminist Hafta sonu ve 1. Kadın Kurultayı sonrasında politik ve ideolojik sorunlarla karşılaşan kadınlar kalıcı yapılar kurmaya çalışmaya başlamışlardır. 1980'lerde daha gevşek örgütlenme yapıları içinde ve daha çok bilinç yükseltme grupları şeklinde düzenlenen toplantılarda oluşturulan feminist politika önerileri, 1990'larda kamu politikaları haline getirilmeye çalışılmış ve kurumsallaşma açısından önemli kazanımlar yaşanmıştır. 1980'lerde başlayan bir sürecin 1990'larda kendisini göstermesi olarak kurumsallaşma ve kamu politikalarının içine sızma (gender mainstreaming) önemli bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980'lerin coşkulu atmosferinden sonra 1990'larda bir durağanlaşma göze çarpmaktadır ama durağanlaşma sözün azalması anlamına gelmemektedir. 1980'ler ele alındığında, bu yıllarda meydana gelen feminist hareketin daha geniş tabanlı bir kadın hareketinin oluşmasına sağladığı katkı göze çarparken, 1980'ler ile "feminist söz" ün tüm topluma sızdığı gözlemlenmektedir.¹⁸²

Bu yıllarla birlikte ilk kurumsallaşma çabaları birinci bölümde detayları ile ele alınmış olan kadına yönelik şiddetle mücadele ile karşımıza çıkmaktadır. Feminist kadınlar, 1980'lerde gündemlerine aldıkları ve ülke gündemine soktukları kadına yönelik şiddeti, özellikle aile içi şiddeti gündemden düşürmemek için çalışmış, 90'larda da kadına yönelik şiddet ile mücadeleyi sürdürmüş ve ülkenin gündeminde tutmayı başarmışlardır. Bu minvalde, "süreklilik", 1990'larda kurumsallaşmayı sağlayan ilk temel özellik olarak kabul edilir. Bununla birlikte

¹⁸² Timisi ve Gevrek, 2002, *op. cit.*, s.38.

kadınların bu mücadeleyi sürdürebilmek açısından kendi kurumlarını yaratma isteği bir diğer etken olan “kurumlaşma” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadına yönelik şiddet ile mücadele ekseninde, 1980’lerden devralının bir özellik olan “kendi kurumlarını yaratmak”, 1990’larda da kadınların kendilerine ait danışma merkezleri ve sığınma evleri oluşturma talepleri ile özdeşleşmektedir. Bu noktada şuna değinmek gerekir ki, kadınların danışma merkezi ve sığınak açmak doğrultusunda gerçekleştirdiği çalışmalar başka bir kurumlaşmayı da beraberinde getirmiş, kadın danışma merkezi ve sığınak açabilmenin ön koşulu olarak, kendi esnek yapılarını, birlikteliklerini de tüzel kişiliklere dönüştürmek zorunda kalmışlardır.¹⁸³ 1990 yılında kurulan “Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı” 1990’lardaki bu iki kurumsallaşmanın bir aradalığını gösteren somut bir örnektir. “Dayağa Hayır” kampanyası ile bir araya gelen kadınlar sürekliliğin sağlanması ve sorunun çözüme ulaşması amacı ile kurumsallaşmaya gitmek istemişler ve kadın danışma merkezleri ile kadın sığınağı kurmak için çalışmalara başlamışlardır. Vakıf 1990’da kurulmuş ancak sığınakların açılması 1995’i bulmuştur.¹⁸⁴ Ayrıca 1990’da Ankara’da Kadın Dayanışma Vakfı kurma çalışmaları başlamış ve vakıf kurma süreçleri sürerken 1991’de Altındağ Kadın Danışma Merkezi ve 1992’de sığınma evleri kurulmuştur.¹⁸⁵ 1990’larda kadına yönelik şiddetle mücadele bağlamında kadınların yoğunlaştığı kurumsallaşma amacı, kadın danışma merkezleri ve sığınak oluşturmaktı. Bu perspektifte Işık, 90’larda iki bağımsız sığınağı açabilmelerini ve Ankara’dakini yaklaşık olarak yedi yıl, İstanbul’dakini de yaklaşık olarak beş yıl açık tutabilmelerini büyük bir başarı olarak nitelendirir ve bir sığınağı açabilmek kadar onu yaşatabilmenin de kadın hareketinin ve bu hareketin içinde yer alan gönüllü kadınların kendi güçlerinin çok üstünde bir güç gerektirdiğinin altını çizer. Işık ek olarak, bir sığınağı oluşturabilmenin ve yürütebilmenin, bu iş için mücadele veren

¹⁸³ S. Nazik Işık, “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, 2009, İstanbul, ss.47-48

¹⁸⁴ Mor Çatı Kadın Sığınağının kuruluş aşamasında Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen ve Şişli Belediye Başkanı Fatma Girik ile sorunlar yaşanmış, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kuruluşundaki kadınların sığınağın yönetici konumlarında bulunmaması istenerek burada memur olarak çalışmaları uygun görülmiştir. Bkz. Filiz Koçali, “Kadınlar Belediyeye Kırgın: Kadın Evi Tartışması”, *Kadınca*, Temmuz, 1990.

¹⁸⁵ Zülal Kılıç, “Cumhuriyet Türkiye’inde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der: Ayşe Bertay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, İstanbul, s.357, Vakfın kurulması uzun sürdüğü için Altındağ Kadın Dayanışma Merkezi, Vakfın kurulmasından önceki bir tarihte, Ekim 1991’de açılmıştır. Belediye ile resmi protokol de ancak Vakfın resmi kuruluş işlemlerinin tamamlandığı Ocak 1993’te tamamlandıktan sonra imzalanmıştır. Türkiye’nin ilk bağımsız kadın sığınağı olan sığınma evi de Mayıs 1992’de, Vakfın resmen kuruluşundan önce, resmi kuruluş işlemi yapıldıktan hemen sonra açılmıştır. Bkz. Işık, 2009, *op. cit.* ss.49-50.

kadınların bu alandaki deneyimsizlikleri de göz önünde bulundurulduğunda, hiç kolay bir iş olmadığını da belirtir.¹⁸⁶

1990'larda şiddetle mücadele eden kadın kuruluşları açısından yaşanan önemli gelişmelerden biri Kadın Sığınakları Kurultayları' dır. 1.Kadın Sığınakları Kurultayı 1998 yılında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın girişimi ile İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Şiddetle mücadele eden kadın kuruluşlarının yıllık buluşma platformu olarak önemli bir oranda kalıcılık sağlamış olan Kadın Sığınakları Kurultaylar' ından I ve II. Kurultay çalışmaları ve kararlarından oluşan bir kitap, 1980'lerden devir alınan yazılı tarihte yeni adımlardan biri, yani bir başka kurumsallaşmanın örneği olarak yayımlanmış bulunmaktadır. Kadın Sığınakları Kurultayı, birbirinden kopuk ve kendi içine dönük olan kadına yönelik şiddetle mücadele eden kurumlar ve kadın örgütleri arasında haberleşme ve bilgi ağının oluşması yönünde bir talep ortaya koyarak ortak politika ve stratejilerin oluşmaya başlaması ve ortak eylem programı ve yeniden kendi gündemini oluşturma açısından önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca, III. ve IV. Kurultaylar 4320 sayılı Aileyi Koruma ve Medeni Kanun tasarılarının biçimlenmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. 2000'de oluşturulmuş olan elektronik haberleşme ağı, III. Kurultay'da alınan üç yıllık bir süreç içinde çatı birliğine ulaşmayı sağlayacak ortak çalışmaların gerçekleştirilmesi kararı ve yine III. Kurultay'da alınmış kısa dönemi kapsayan eylem planı kararları, bütün bu etkilerin güçlenmesine olanak sağlamıştır.¹⁸⁷ 1980'lerden devralınan bir özellik olan "kendi kurumlarını yaratmak" söylemi Kadın Sığınakları Kurultayı ile birlikte kurumsal düzeyde kendini göstermeye başlamış ve farklı kadın gruplarının bir araya gelmesi geniş yelpazeli bir müzakere zeminin oluşmasına imkân yaratmıştır.

1990'larda kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında yaşanan bir diğer kurumsallaşma deneyimi, Türkiye Barolar Birliği içinde kurulmuş olan "Kadın Hukuku Komisyonları" ve bu komisyonlar tarafından bir tür çatı organı olarak oluşturulan TÜBAKKOM (Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku

¹⁸⁶ *İbid*, s.52, 1999'da maddi imkansızlıklar sebebi ile iki bağımsız sığınakta sürdürülemez noktaya gelmiş ve kapatılmıştır. Maddi imkansızlıkların sebebi olarak; 1999 Marmara depremi sebebi ile bağışlarda bir düşüş meydana gelmesi, dış fonların 1990'ların başında tükenmiş olması sebebi ile kullanılamaması ve kuruluşların dış yardım ve bağışlardan yararlanmalarına getirilen çeşitli idari kısıtlamaların mevcudiyeti gösterilebilir. Bkz. *İbid*, s.53.

¹⁸⁷ *İbid*, s.55.

Komisyonu)'dur.¹⁸⁸ İlk kez 1999 yılında İstanbul Barosu bünyesinde “Kadın Hakları Uygulama Merkezi” adı altında fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik her çeşit şiddetle karşı karşıya kalmış kadınlara ve aile hukuku ile alakalı yardım talebinde bulunan maddi gücü yetersiz olan kadınlara gerekli bilgilendirme ve hukuki destek sağlamak amacıyla kurulan birim, hukuk alanında kadına dair ayrımcılıkla alakalı mevzuat ve uygulamaya ilişkin çalışmalar sürdürmektedir.¹⁸⁹ Yasalarda ve yaşamda kadının erkeklerle eşit haklara sahip olması amacı ile kurulan TÜBAKKOM, öncelikle Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İş Kanunu ve diğer kanunlarda yer alan eşitliğe aykırı hükümlerin değiştirilmesi için güçlü bir baskı grubu oluşturmayı amaçlamıştır. CEDAW başta olmak üzere, uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi için çalışmalar gerçekleştirilen TÜBAKKOM, kadınlara karşı uygulanan her türlü ayrımcılığın sebep olduğu sorunları çözüme kavuşturmak ve kadınların kamu otoritesi ile karşılaşmalarında yaşadıkları önemsenmeme, aşağılanma gibi ayrımcı davranış biçimlerinin sonlandırılması yönünde hareket etmektedir.¹⁹⁰ Bu kurumlaşma, Türkiye genelinde sayısı 30’u bulan Kadın Hukuku Komisyonları ile kadınlara sağlanan hukuk danışmanlığı desteği dışında, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu’nun uygulanmasını kolaylaştırmakta da önemli bir rol oynamıştır.¹⁹¹

1990’larda yapılan iki yasal düzenleme, devletin kadına yönelik şiddet ile ilgili konumu ve şiddete uğrayan kadına yönelik desteklerin kurumlaşması açısından dikkate değer bir öneme sahiptir. Bu düzenlemelerden biri, kadın sığınaklarının sosyal hizmet kurumu sayılmalarına ilişkin kanun değişikliği ve SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) kadın misafirhaneleri yönetmeliğinin çıkarılmasını içermektedir. Bu yasal düzenleme, kadın danışma merkezleri ve kadın sığınaklarına ulusal sistem içinde yer vermekte, onları kurumsallaştırmaktadır. İkinci düzenleme ise, yukarıda sözü edilen 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu’nun çıkarılmasıdır.¹⁹² Bu Kanun ile birlikte devletin çeşitli bileşenleri arasında, aile içi

¹⁸⁸ *İbid.*, s.51.

¹⁸⁹ Sevgi Uçan Çubukçu, “Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri”, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: Fatmagül Berktaş, KA-DER Yayınları, 2004, İstanbul, s: 108.

¹⁹⁰ Filiz Koçali, “TÜBAKKOM: Eşitlik Mücadelesine Devam”, 19 Mart 2003, <https://bianet.org/bianet/siyaset/17420-tubakkom-esitlik-mucadelesine-devam> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2019), TÜBAKKOM yönergesi için Bkz. Türkiye Barolar Birliği, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tubakkom-yonergesi-7325>

¹⁹¹ S. Nazik Işık, *loc. cit.*

¹⁹² Bu Kanunla birlikte aile içinde şiddete uğrayanlar kamusal korunma hakkı elde ederken, şiddet uygulayanlar da evden uzaklaştırma gibi tedbirler ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır.

şiddetle ilgili ataerkil yerleşik kabulleri kabul etmeyen tarafların da bulunduğu, bunların devlet içinde güç dengelerinde yer tutabildikleri, yürütme ve yasama iradesine yansıyabildikleri ortaya konulmuştur. Bu yasal düzenlemelere ilaveten 1990’larda, tecavüz olaylarında tecavüz edenin kadının medeni halini ve iffetli olup olmadığına göre farklı hapis cezalarına mâhkum edilmelerini öngören 438. Madde Türk Ceza Kanunu’ndan, kadının çalışmasını kocasının iznine bağlı kılan 159. Madde de Türk Medeni Kanunu’ndan çıkarılırken, “bakire”, “dul”, “boşanmış” şeklindeki tanımların nüfus kağıtlarında yer almasına son verilmiş, bekaret kontrollerine yönelik Adalet Bakanlığı Genelgesi yayınlanmış ve Anayasa Mahkemesi kararı ile zina suç olmaktan çıkarılmıştır. Bütün bu mevzuat değişikliklerinin, kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında önemli değişiklikler olması yanı sıra 1994 yılında başlatılan Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı çalışmaları, kadının güçlendirilmesi ve eşitlikçi politikalar bağlamında 1990’ların en önemli mevzuatta kurumsallaşma çalışmasıdır.¹⁹³

Kadın konusunda ulusal ve uluslararası mekanizmaların meydana gelmesi kadın ve erkek arasında bir eşitsizlik sorunun mevcudiyetinin toplumsal ve siyasal anlamda kabulü anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda bu kabul, eşitsizliğin değiştirilemez değil dönüştürülebilir bir olgu olduğunu da vurgulamaktadır. 1990 yılında feminist hareketin gelişimi ve kadın statüsünü yükseltme amaçlı uluslararası sözleşmelerin etkisi doğrultusunda Devlet Bakanlığı’na bağlı KSSGM (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü) kurulmuştur.¹⁹⁴ Bu minvalde, kadın sorunun varlığının devlet tarafından teyit edildiği ve devletin ulusal ve uluslararası düzlemlerde sorunun çözümüne ilişkin politikalar oluşturmaya istekli olduğu düşünülebilir.¹⁹⁵ Kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki

¹⁹³ *İbid*, ss.60-61., Kadın ve erkek eşitliği temelinde değişikliğe gidilen ilgili maddelerden bazıları şunlardır: Aile reisi olarak erkek belirlenmişti, zina suçlarında kadın erkeğe oranla daha fazla ceza alıyordu, kadının isteğe bağlı boşanmasına izin verilmiyordu, kadınlar kızsık soyadlarına evlendikten sonra kullanamıyordu, boşanma durumunda ailenin mal varlığı kadın ve erkek arasında eşit paylaşılmıyordu, Bkz. Ömer Çaha, 2006, *op. cit.* s.11

¹⁹⁴ Kadın- erkek eşitliğinin devlet çatısı altında kurumsallaşma süreci 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde kurulan Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu ile başlamıştır.

¹⁹⁵ Filiz Kardam ve Yıldız Ecevit, “1990’ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, 2009, İstanbul, s.91., KSSGM, 20 Nisan 1990 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 422 sayılı KHK ile “Kadın Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” adıyla kurulmuş. Altı ay bu ad ile çalışan örgüt, daha sonra “Genel Müdürlük”e dönüştürülmüştür, Bkz. Selma Acuner, “90’lı yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, 2009, İstanbul, s.128

konumlarını güçlendirmek, hak, fırsat ve imkanlardan eşit şekilde yararlanmalarını sağlamak amacıyla kurulan KSSGM, cinsiyete dayalı veri tabanı oluşturulması; üniversitelerde kadın çalışmaları merkezlerinin açılmasına da destek vererek insan kaynağının geliştirilmesi; uluslararası ilişkilerin kurulması; yasal çalışmaların yapılması ve sivil toplum örgütleri ile koordinasyonlu olarak politika hazırlaması gibi temel aşamaları gerçekleştirerek sağlam bir kurumsallaşma sürecinin temellerini atmıştır. Türkiye'nin Batı ile ilişkileri çerçevesinde Türk modernleşme ideolojisi temel alınarak oluşturulan KSSGM'nin referansı 1980'lerin sokak eylemleri ve kampanyalarından ziyade, uluslararası sözleşmelerin yükümlülüklerinin yerine getirilmesidir. Öte yandan bu gelişme, kadın örgütleri ile devlet arasında olumlu iş birliklerinin gerçekleştirilebileceğine inanan kesimler olsa dahi, bağımsız kadın hareketinin devletin vesayeti altına gireceği yönünde endişelere yol açmıştı. Resmi bir kurumsallaşmaya olumsuz olarak yaklaşan bazı kadın hareketi temsilcileri de bu düşünceyi irdelemekte ve çalışmalar yapmaktaydı. Devlet ile iş birliğine kuşkulu yaklaşan Şirin Tekeli, 1989 yılında yaptığı araştırmada şöyle bir yaklaşımda bulunmaktadır:

“Türkiye’de kadınların karşı karşıya oldukları özgül sorunların, eşitsizliğin ve ezilmenin boyutları düşünülecek olursa, bu tür bir devlet politikasının yani devlet feminizminin oluşturulmasından kaçınılmasının artık mümkün olmadığı ortadadır. 1920’li ve 1930’lu yıllardaki devlet feminizmi olasılığı karşısında, bu deneyimden çıkarılacak derslerle daha ihtiyatlı ve kuşkucu olunması gerekmektedir...Bu çerçevede kurulması uygun olacak kurum, kanımca...eğer yukarıda anılan yasa (Eşitlik ve Çerçeve Yasa) varsa onun, yoksa, kanımca Türkiye’yi bağlayan BM Sözleşmesinin uygulamasını izlemekle sorumlu, Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük türünde idari bir yapıdır.”¹⁹⁶

Tekeli'nin bu yaklaşımı devlete uzak durmayı tercih etmekle birlikte devlet çatısı altında ulusal mekanizmanın kurulmasını da tamamen reddetmemesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, bilinç yükseltme grupları da zaman zaman devletin kadına ilişkin kurumlar geliştirmesi konusunda tartışmalar yapmaktaydı. Bu noktadan hareketle, KSSGM' nin kurulmadan önce “resmi kurumsallaşma” düşüncesinin az sayıda da olsa akademisyen kadınlar ve bazı kadın grupları tarafından tartışıldığını söylemek mümkündür. Selma Acuner, bu durumun KSSGM' nin kurulması üzerinde doğrudan olmasa da görece bir etkisinin olduğunu söylemektedir.¹⁹⁷ Bunun yanı sıra, dönemin Anavatan Partisi (ANAP) hükümetinin bu kurumu kurmasında 1980'lerden

¹⁹⁶ Şirin Tekeli, “Kadın- Erkek Eşitliği Politikaları ve Devlet”, *Devlet-Kadın-Siyaset*, Der. Şirin Tekeli, Meryem Koray, TÜSES, 1991, İstanbul, s.76.

¹⁹⁷ Acuner, 2009, *op. cit.*, s.134.

itibaren kadın hareketinin hızla bir etkinlik kazanmış ve belli bir kamuoyu oluşturmuş olmasının da etkisi olduğu söylenebilir.¹⁹⁸

1990'larla birlikte feminist hareketin giderek kurumsallaşma sürecine girmesinde, üniversiteler ve kütüphaneler kurumsallaşmanın temel yapıları olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de 1990'lı yıllarla birlikte kadın incelemeleri alanında yeni araştırma imkanları meydana gelmiştir. 1980'lerde bu alan tartışma grupları, yayınlar ve Batı kaynaklarından çeviriler yapan bazı feministler ile kısıtlı iken, 1990'larla birlikte üniversitelerde kadın araştırma merkezleri kurulmaya başlamıştır.¹⁹⁹ 1990'da İstanbul Üniversitesi'nde, hemen ardından da Ankara Üniversitesi'nde Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulmuş ve Kadın Çalışmaları alanında ilk yüksek lisans programları açılmıştır. 1993 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Ana Bilim Dalı 1994 yılında kurulan ODTÜ Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Programı 1996 yılında kurulan Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı ve 2000 yılında kurulan Ege Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı üniversitelerde kadın hareketinin kurumsallaşmasına bağlı olarak açılan kadın çalışmaları ana bilim dallarının ilk örnekleridir.²⁰⁰ Kısa bir süre sonra bu örnekler diğer üniversitelerde de gözlemlenmeye başlamıştır. Ayrıca 1990'da Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi kurulmuştur. Feminist kadınlar tarafından kurulan kütüphane kadın hareketi tarihinin geçmişi gün yüzüne çıkartmak ve 1980'lerin kadın hareketini arşivleyerek gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla İstanbul'da açılmıştır.²⁰¹ Genel konulu kütüphanelerde çoğunlukla bulunmayan kadın konusuna dair özel malzemeleri bir araya getiren kütüphane, kadın bilincini yükseltme projesini daha büyük kitlelere ulaştırmayı hedefleyerek, kadın çalışmalarının hepsini toplayan ve kadın hareketi tarihini muhafaza eden bir merkez olarak hizmet vermektedir.²⁰²

¹⁹⁸ KSSGM asıl olarak İmren Aykut'un girişim ve müdahaleleri ile kurulmuştur.

¹⁹⁹ Ayşe Durakpaşa, *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.13.

²⁰⁰ Duygu Alptekin, "Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, 2011, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/112> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2019)

²⁰¹ Nazan Moroğlu, *Kadınlarımızla birlikte 10 yıl*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.13.

²⁰² A. Gürcan ve F. Özdoğan, "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihi ve Aile Araştırma Kurumu", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, 2006, s.53.

Öte yandan, birinci bölümde ele alınmış 1980 sonrası basında yaşanan değişimler çerçevesinde feminist yayıncılığın da gelişme olanağı bulmasının bir nevi 1990'lardaki sonucu olarak sayılabilecek *Pazartesi* dergisi 1995 yılında yayın hayatına girmiştir. Feminist ve popüler bir dergi olarak uzun yıllar kendisini devam ettirebilmiş olan *Pazartesi*, kadınlardan yana olan her şeyin desteklenip, kadınların zararı doğrultunda olan her şeyin karşında yer almayı kural olarak benimsemiştir. Kadınlara mahsus bir dergi olarak kadınlara dair her şeyin yazıldığı *Pazartesi*, feminizmi yaygınlaştırmayı ve daha geniş bir kadın kitlesini kışkırtmayı amaçlamıştır.²⁰³ Tanıtım sayılarında içeriklerini, “Gazetelerde güme giden, ya da hiç yer almayan ama kadınları ilgilendiren olaylar *Pazartesi*'de haber olacak...Ayrıntıları keşfeden, cesur, gerçekleri yansıtan bir gazetecilik yapacağız”²⁰⁴ olarak vurgulamışlardır. *Pazartesi*'nde her çeşit kesimden kadının bakış açısını yansıtan yazılara yer verilmiştir. Bu derginin kadın perspektiflerine yer verme özelliği ve 2000'lere gelindiğinde düzenli olarak çıkıyor olması dikkate alındığında Türkiye'nin en önemli kadın dergisi olduğu söylenebilir.²⁰⁵

1997 yılı mart ayında kurulmuş olan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) de kadın hareketi içinde kurumsallaşmayı göstermek açısından önemli bir oluşumdur. Derneğin amacı, “siyasette kadın-erkek eşitliğini sağlamak, kadınların sesini ve düşüncelerini seçilmiş meclislere taşımak, bu yolla kadınların ve ülkenin kaderini değiştirmek” olarak ifade edilmiştir. Dernek kurulduğunda, gelecek olan ilk genel seçimlerde meclisteki milletvekili sayısını en az %55'e yükselterek meclisin yüzde 10'unun kadınlardan oluşmasını amaçlıyordu. Bu amaca ulaşmak için yapmayı düşündükleri çalışmalar, kadınları siyasete daha aktif katılmaya çağırmak, siyasette yükselmek isteyen kadınları eğitmek, diğer kadın örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği halinde kampanyalar düzenlemek, toplum genelinde cinsiyetçiliğe karşı duyarlılığı ve bilinci artırıcı etkinlikler olacak şekilde özetlenmişti.²⁰⁶

²⁰³ Filiz Koçali, “Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi”, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, 2009, ss.75-81.

²⁰⁴ *Ibid*, s.77.

²⁰⁵ Nurten Kara, “80 ve 90'larda Türkiye'de Feminist Hareketler”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, 2006, s.18.

²⁰⁶ Aksu Bora, “Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der”, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul,2009, ss.115-116.

KA-DER, geniş çerçevede kadın sorununu, eğitim, siyaset, çalışma yaşamı, sosyal yaşam, sağlık, yoksulluk, sosyal güvenlik gibi toplumun her alanında cinsiyete dayalı ayrımcılıktan kaynaklanan bir sorun olarak değerlendirmekte ve cinsiyet ayrımcılığı ekseninde kadınların erkeklerden geri planda bırakılması olarak tanımlanmaktadır. Bu minvalde KA-DER, cinsiyet eşitsizliği sorununun çözümünü bütünsel bir perspektif ile ele almakta, kadın sorunun sadece siyasette eşitsiz temsili durumuna eğilmemektedir. Fakat, toplumun her alanında baş gösteren kadın-erkek eşitsizliğinin, kadınların karar alma mekanizmalarında söz hakkı elde etmeleri ile sonlanacağını savunmaktadır.²⁰⁷ Bu noktadan hareketle KA-DER, kadın sorunlarının çözümü için kadınların siyasete katılması ve mecliste kadın politikaları oluşturmasını öne sürmektedir.

KA-DER siyasetin cinsiyetini değiştirerek kadınları politik özne haline getirmeyi amaçlayarak çalışmakta ve kadınların politik özne olup kendileri adına konuşabilecekleri yönündeki vaadi Bora'ya atıfla çekiciliğini sürdürmektedir.²⁰⁸

90'larda feminizm, büyük şehir hareketi olmaktan önemli ölçüde çıkmıştır. Bu noktada Diyarbakır'da kurulan Ka-Mer (Kadın Merkezi), 90'ların yerel kadın sorunlarını da gündeme getiren özelliği bağlamında kurumsallaşma sürecinde önemli bir örnektir. Ka-Mer, temel insan haklarını savunan ve bu hakların özel alanlarında kadınlar içinde geçerli olması gerekliliğini benimseyen ve ırk, din, dil ve cins ayrımcılığına, şiddetin her türüne, hiyerarşiye karşı olan, kadınlar arası dayanışma ve paylaşımı ilke edinen kadınlar tarafından kurulmuştur.²⁰⁹ Bu noktadan hareketle Ka-Mer, kadına yönelik şiddet, kadının insan hakları, anayasal haklar, medeni kanun, aile içi ve aile dışı şiddet, cinsellik, iletişim, kadının ekonomik hakları, toplumsal cinsiyet rolleri, kız çocuğunun eğitimi, ayrımcılık, feminizm ve kadın örgütlenmesi konuları ile ilgili grup çalışmaları yapmıştır. Nebahat Akkoç, gruba katılan kadınlara çalışma sonunda uygulanan anketlerin sonuçlarına göre sağlanan yararları şu şekilde sıralamıştır:

²⁰⁷ Aysun Sayın, *Kota El Kitabı "Geçici Özel Önlem Politikası"*, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2007, s.21.

²⁰⁸ Bora, 2009, *op. cit.*, s. 124., Toplum ve bireyleri ilgilendiren kararların alındığı, seçim ve atama ile oluşan tüm karar organlarında kadın erkek eşitliğini demokrasinin bir gereği olarak kabul eden KA-DER, 2019 yılı itibari ile Mersin, Adana, İstanbul Kadıköy, İzmir ve Ankara olmak üzere 5 şubeye ve Sakarya, Balıkesir, Doğu Akdeniz ve Şanlıurfa olmak üzere de 4 temsilciliğe sahiptir., Bkz. <http://ka-der.org.tr/>

²⁰⁹ Nebahat Akkoç, "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikayesi ve Yürüttüğü Çalışmalar", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, 2009, s.209.

“Birey olduklarını hissediyorlar. Haklarını öğrenip, hakları olanı alabilmek için uğraş vermeye başlıyorlar. Şiddetin kapsamını tanımlıyorlar. Yaşadıkları şiddete karşı durmaya başlıyorlar. Gelenekleri sorguluyorlar. İş hayatına atılıyorlar. Daha iyi iletişim kurabiliyorlar. Özellikle kız çocuklarına karşı davranışları değişiyor. Birbirlerini yargılamamayı öğreniyorlar. Kadın çalışmasının önemini kavriyorlar.”²¹⁰

Grup çalışmasından verim alınması ve diğer illerden de grup çalışmalarından yararlanmak için başvurular gelmesi üzerine, daha fazla kadının bu çalışmadan yararlanabilmesi amacı ile bir el kitabı hazırlanmıştır.²¹¹

Ka-Mer 1997 Eylül ve Ekim aylarında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ile görüşmeler ve toplantılar yaparak şiddete maruz kalan kadınlara destek olmak amacıyla “Acil Yardım Hattı” çalışmasının ön hazırlıklarını yapmış ve 1 Aralık 1997 günü çalışmayı başlatmışlardır. Başvuran kadınları yargılamadan dinleyerek, yaşadıklarından utanmamalarını, yaşadıklarını hak etmediklerini ve yalnız olmadıklarını fark etmelerini sağlayarak onlara psikoloji, hukuk ve iş danışmalığı servisi sağlamaktadırlar. Bunların yanı sıra Ka-Mer 1999’ da, “Acil Yardım Hattı”na başvuran şiddet yaşamış kadınların görüşmeler esnasında çocuklarını bırakabilecekleri “çocuk evi” açmıştır. Çocuk evini takiben yuva merkezli çocuk projeleri de geliştirilmiştir.²¹²

Kadınlar nerede yaşarlarsa yaşasınlar, ırkları, dinleri, dilleri ne olursa olsun birbirlerine benzer şeyler yaşıyorlar. Ka-Mer bu düşünce ile yola çıkılarak bir araya gelip kadınlar için ve kadınlarla el ele çalışmak üzere kurulmuştur.²¹³

1995 yılında ise hedefleri genç kız ve kadınlar olan, Güneydoğu bölgesindeki kadınların sosyal hayatın içinde aktif bir şekilde yer alıp görünürlük kazanması için çalışmalar yürüten ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) açılmıştır. ÇATOM’un temel ilkesi: kadınlara ne yapacaklarını değil, hangi koşullarda neler yapabileceklerini göstermek olup, farklı olasılıklar içinden seçimi yapacak ve yeni seçenekleri ortaya koyacak olanın kadınların kendisi olduğunu vurgular. Günümüzde

²¹⁰ *İbid*, s.210.

²¹¹ Bkz. *Grup Çalışması İçin El Kitabı*, Ka-Mer Kadın Merkezi, Ka-Mer, 2002.

²¹² Akkoç, 2009, *op. cit.*, ss.211-215.

²¹³ Diyarbakır ve yakın çevresine hizmet vermek üzere kurulmuş Ka-Mer, bölgede yaşayan kadınların talebi üzerine, 2000 yılında “Kadının İnsan Hakları için Bölgesel Yayılma Projesi” başlatmış, pilot proje olarak başlayan bu proje bilgi ve deneyimlerin paylaşılarak yaygın bir örgütlenme çalışması için gerekli metodu geliştirmelerini sağlamıştır. Bunun akabinde 2004 yılında, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki 23 ilde “Kadının İnsan Hakları” için çalışan birer kadın merkezi kurulması amacı ile “Her Kadın İçin Bir Fırsat Projesi” planlanmıştır. Ka-Mer günümüzde, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki 23 ilde ve ilçelerinde kadına yönelik şiddetle mücadele alanındaki çalışmalarını sürdürmektedir., Bkz. <http://www.kamer.org.tr/>

GAP bölgesinde 9 ilde 44 ÇATOM mevcut olup, eğitim, sağlık, gelir getirici faaliyetler, sosyal destek ve kültürel-sosyal etkinlikler alanlarında çalışmalar yürütülmektedir.²¹⁴

Türkiye’de 1990’larla birlikte kadın sorunu denildiği zaman akla gelen referans noktaları çoğalmakta, Genel Müdürlüğün yanı sıra sendikalar, odalar, barolar ve partiler içinde kurulan kadın grupları ve komisyonları, üniversitelerde kurulan araştırma merkezleri, kadın özgürlüğü ve kadın-erkek eşitliği konularında kendi önceliklerini koyma çabası göstermekteydiler. Kısacası, kadın hareketi ‘münferit’ feminist kadınların ve kadın örgütlerinin hareketi olmaktan çıkarak parçalanıp genişliyordu. Bu genişleme kimileri tarafından iş birliğini ve örgütlenmeyi zorlaştıracığı ve feminist ideolojinin içini boşaltacağı yönünde eleştirilse de, kadın hareketi içinde öteden beri yer almış bazı kadınlar, bu genişlemenin aslında güçlü ve sağlıklı bir feminist politika yaratabilmenin ortamını hazırladığının farkındaydılar.

1996 yılında Uçan Süpürge tam da bu ortamda, kadın hareketi içinde başından beri yer almış, ikinci bölümde detayları ile ele alınmış olan 1980’li yılların yükselen kadın hareketinin içinden geçmiş, kadın meselesini kendisine gerçekten dert edinmiş, yüreğini ve emeğini bu meseleye adanmış bir grup kadının çözüm arayışlarının bir ifadesi olarak doğmuştur.²¹⁵ Uçan süpürge kadın hareketinin ivmesini kaybettiği yönünde endişelerin olduğu yıllarda, farkı feminist söylem ve uygulamaların iletişim kurularak bir araya getirilmesi ve kadın hareketinin yeniden güçlendirilip, canlandırılması amacıyla kurulmuştur. Ülkedeki kadın örgütleri haritasını çıkarabilmek ve bu örgütlerin yapı ve işleyiş sorunlarını çözmelerine destek olabilmek için birbiriyle ilişkili iki proje üretmişlerdir. İlk proje olan veri bankası ile Türkiye’deki bütün kadın örgütleri hakkındaki en güvenilir ve güncel bilgileri bir araya getirmek ve bunlara seçilmiş uluslararası önemli kadın kuruluşlarının bilgisini eklemek planlanmış, ikinci proje olan kadın örgütlerinde verimlilik artışı ve örgütler arası etkileşimin yoğunlaşmasının hedeflendiği proje ile

²¹⁴ Necla Açık, “Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye’deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, 2009, ss.294.295. ÇATOM’lar hakkında daha detaylı bir bilgi için Bkz. <https://www.gapcatom.org/>

²¹⁵ 13 Kasım 1996’da kurulan Uçan Süpürge, 2009 yılında dernek statüsünü kazanmış ve 2017 yılında Uçan Süpürge Vakfı kurulmuştur. Halime Güner, Sündüz Haşar, Sevinç Ünal, Elif Topkaya Sevinç ve Ayşe Ürün Güner vakfın kurucularındandır, Bkz. <http://ucansupurge.org.tr/hakimizda.html>

ise bölge toplantıları gerçekleştirerek kadın örgütlerinin kendilerini tanıma, sorunlarını saptama ve çözüm yolları bulma süreçlerine katkıda bulunmaya çalışmak amaçlanmıştır.²¹⁶ Uçan Süpürge, kadın örgütleri arasındaki iletişimi çıkarttıkları *Uçan Haber* dergisi, üç ayrı radyo istasyonunda gerçekleştirdikleri programlar, *Kedi Dili* ve *Masalın Eksik Yüzü* adında televizyon programı ve TRT’de yer alan birkaç programa yaptıkları danışmanlık, Yerel Kadın Muhabirler Ağı ve Uçan Süpürge’nin düzenli olarak güncellenen web sayfası ile desteklemiştir.²¹⁷ Bunların yanı sıra, Uçan Süpürge, Uluslararası Kadın Filmleri Festivali Projesi ile birlikte sinemaya emek vermiş kadın yönetmenleri ve oyuncularını görünür kılmaya, dünya çapındaki kadın yönetmen ve yapımcılarla Türkiye’deki kadın yönetmen ve yapımcıları bir araya getirerek bu sektördeki kadınlar arasında bir iletişim ağı kurmaya, iletişimde iş birliklerini güçlendirmeye devam etmektedir.²¹⁸

Uçan Süpürge’nin 2000 yılında gerçekleştirdiği etkinlik sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliğinin somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Uçan Süpürge, 2000 yılında Pekin’de düzenlenmiş olan 4. Dünya Kadın Konferansının beşinci yılında, geçen bu beş yıllık dönemin kadınlar açısından değerlendirileceği Pekin+5 Birleşmiş Milletler toplantısına hazırlanmak üzere Türkiye’nin pek çok kentinden kadın kuruluşlarının temsilcilerini Ankara’da buluşturmuş ve yoğun bir çalışma sürecine girerek katılımcılarla gerçekleştirdiği atölye çalışmaları sonucunda Türkiye’de son yıllarda kadınlar için önem teşkil eden konuları, sorunları ve çözüm önerilerini içeren bir STK raporu New York’a sunulmak üzere hazırlanmıştır.²¹⁹

1993 yılında kurulan “Kadının İnsan Hakları Vakfı”, uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan “Yeni Çözümler Vakfı”nın kurucu üyelerinden biri olduktan sonra ismi 1999 yılında “Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı” olarak değişmiştir. Türkiye’de ve uluslararası düzeyde kadınların insan hakları konusunda faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütü olan vakıf, kadınların özel ve kamusal

²¹⁶ Kardam ve Ecevit, 2009, *op. cit.*, ss.93-97.

²¹⁷ Birinci Bölümde basında yaşanan değişimlerin feministler için sağladığı olanaklar detayları ile ele alınmıştır. Uçan Süpürge de bu olanaklardan faydalanarak medyayı kadınlara ulaşmak için önemli bir araç olarak görmüştür., *Uçan Haber* dergisi’nin kapağında Uçan Süpürge’nin kadın iletişim bülteni olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda dergi ilk sayılarında kapakta bir slogana da yer vermişti: Bir Haber Uçur Yeter, Bkz. *Uçan Dergi*, Sayı:1, Şubat 1998

²¹⁸ Çağlayan Kovanlıkaya Ergin, “Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Bilincine Katkıları ve Uçan Süpürge Örneği”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, 2006, ss.44-46.

²¹⁹ Kardam ve Ecevit, 2009, *op. cit.*, s.98.

alanlarda, karar alma ve yönetim mekanizmalarında erkeklerle eşit katılımlara sahip olmasını desteklemeyi ve demokratikleşme sürecinde gerekli donanımları kazanmalarını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kadının insan hakları konusunda araştırmalar sürdürmekte, eğitim çalışmaları planlamakta ve ulusal ve uluslararası düzeyde lobi faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Vakıf 4320 sayılı Ailenin Korunmasına ilişkin yasanın çıkarılmasında, Medeni Kanun kampanyalarının koordinesinde yer almıştır. Türkiye’de kadının insan hakları çerçevesinde çok önemli kazanımları ile sonuçlanan Kadın Bakış Açısından Türk Ceza Kanun Reformu için destek olarak kampanyayı organize etmiş, 1998 ve 2004’te BM CEDAW Komitesi’ne Türkiye adına raporlar sunmuştur. Kadının toplumsal konumu, aile içi şiddet, Müslüman toplumlarda kadın ve cinsellik üzerine projeler yürüten vakıf, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki kadın örgütleri arasında da bir iş birliği oluşmasını sağlamaktadır.²²⁰ Bu minvalde vakıf, kadın meselelerinin farklı coğrafyalardaki mevcudiyetini karşılaştırmalı bir perspektif ile ele almış ve uluslararası iş birliğinden sağladığı güç ile kadınların taleplerinin ulusal boyutta ilgi görmesine katkıda bulunmuştur.

Gülnur Savran, 1980 sonrası feminist hareketi üç evrede değerlendirmektedir:

“80’lerin ilk yarısında, önce iç tartışmalarla, sonra Somut dergisi sayfalarında, daha sonraları da Kadın Çevresi gibi yapılar içinde yaşanmış bir ideolojik birikim oluşturma, mayalanma dönemi: 1987’de Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası ile başlayan ve yaklaşık 90’ların başına kadar süren bir kampanyalar ve hareketlilik dönemi: ve 90’ların başından bu yana, bir kurumsallaşma ve proje feminizmi dönemi.”²²¹

1980’lerin ilk yarısında feminist kadınların bilinç yükseltme gruplarında bir araya gelmeleri ile ivme kazanmaya başlayan kadın hareketi, 80’lerin ikinci yarısında önemli bir toplumsal muhalefet hareketi olma özelliklerinin neredeyse tümüne sahip olmuştur. Özellikle kadına yönelik ayrımcılığın ve bu durumdan kaynaklanan sorunları tartışma konusu yapan hareketin, tüm ayrımcı politikalar karşısında tavır alan bir tutumu söz konusuydu. Ayrıca, bu hareket içinde yer alan kadınlar, merkezi bulunmayan, yaygın, otorite ve hiyerarşinin en aza indirileceği alternatif örgütlenme modellerini önererek 1990’larda yaygınlaşan ve çeşitlenen sivil toplum örgütlerinin örgüt felsefesinin oluşumuna da katkı sağlamışlardır.²²² Bu minvalde, 1990’ların, 1980’ler kadın hareketi tarafından öne sürülmüş görüş ve öneriler açısından ciddi bir

²²⁰ Pınar İlkcaracan, “Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Vakfı”, *Sivil Toplum*, Sayı:8, 2004, s.88., <http://www.kadinininsanhaklari.org/>

²²¹ Gülnur Savran, “Yolun Neresindeyiz?”, *Pazartesi*, Sayı: 36, Mart 1998, s.3.

²²² Kardam ve Ecevit, 2009, *op. cit.*, s.89.

kurumsallaşma dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu kurumsallaşmanın sadece kadın hareketinin eseri olduğunu savunmak yanlıştır. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükleri, 1995 yılında gerçekleştiren IV. Dünya Kadın Konferansı, 1990'ların ortalarında yapılan Birleşmiş Milletler zirveler zinciri ve bu zirvelerde alınan kararlara ilişkin beş yıllık uygulamaların değerlendirildiği Birleşmiş Milletler Özel Oturumları, kamu kesiminde oluşan birikim, Türkiye'deki siyasi konjonktürün elverişliliği gibi çeşitli etkenlerin de bu kurumsallaşmaya olumlu etkileri söz konusudur.²²³

1990'larda, kadın örgütlenmesi ve hareketinde bir yandan dağınıklık ve parçalanma mevcutken, öte yandan da yukarıda ele aldığımız üzere ortak örgütlenme ve iş birliğini somutlayan çeşitli örnekler ortaya çıkmıştır.

3.2. Kadın Hareketinin Kamu Politikalarına Etkisi

1980'li yıllarda yapmış oldukları kampanya ve protestolar ile seslerini geniş çevrelere duyurmayı başaran kadın hareketi, 1990'larla birlikte de kurmuş oldukları pek çok kuruluş ve merkezle birlikte etkinliklerine süreklilik kazandırmışlardır. Kadın hareketinin düşünce ve önerileri yine 90'lı yıllarda kamu politikalarının içine sızarak kamu kuruluşlarının yapısında değişiklikler yapılmasına ve kadına karşı ayrımcı hükümleri kapsayan yasaların değiştirilmesine olanak sağlamıştır. Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır ki, her konuda olduğu gibi bu konuda da dış dinamiklerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Öncelikli olarak cinsiyet temelindeki ayrımcılık uluslararası hukuktaki yerini almış, uluslararası hukuk 1979 tarihli uluslararası insan hakları hukukunda kadının insan hakları alanındaki en önemli belge olma niteliğini taşıyan CEDAW ile kadın haklarının insan hakları olduğunu açık bir şekilde kabul etmiştir. Uluslararası hukukun kadınlar açısından tekrar yorumlanması, kamusal veya özel alanda kadının karşı karşıya kaldığı şiddetin, kadınların fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne ve insanlık onuruna saldırı olarak kabul görmesine yol açmıştır.²²⁴ Kadınlar açısından yapılan bu yorumun bir neticesi olarak, "BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı" sonucunda oluşturulan "Pekin Deklarasyonu" ile, bu konferansa katılan hükümetlerin stratejik

²²³ Işık, 2009, *op. cit.*, s.59.

²²⁴ Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.46.

hedef doğrultusunda belirlenen kadına yönelik şiddeti önlemek ve ortadan kaldırmak için bütünsel önlemleri almak zorunda oldukları belirtilmektedir. Bu belge, hükümetleri cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldıracak ulusal mekanizmalar oluşturmak ve bunları desteklemekle yükümlendirmiştir. Bunun yanı sıra bu belgeye göre, kadına karşı şiddeti bertaraf etmek için tüm uygun düzeylerde eylem planları oluşturmak ve uygulamak ile yükümlüdürler.²²⁵ Belgenin 201. maddesine göre: “Bu birimin ana görevi, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını bütün politik alanlarda hâkim kılmayı hükümet çapında desteklemektir.”²²⁶

1990’larda kamu kurum ve kuruluşlarındaki gelişmeler ve kurumsallaşmalarda, ulusal taleplerin yanı sıra uluslararası sözleşme ve konferanslar da oldukça büyük ölçüde bir öneme sahiptir. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün kurulmasında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Kadın Misafirhanesi yönetmeliğinin çıkarılmasında, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu kurulmasında, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanununun çıkarılmasında, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’nun ayrımcı hükümlerinde değişikliğe gidilmesinde CEDAW’ ın ve Pekin Belgesinin etkileri gözlemlenmektedir.

1990’larla birlikte Batı’ya eklenme sürecinin bir parçası olan devletin modernleşme faaliyetlerine kadın araştırmaları ve kurumları da katılmıştır.²²⁷ Söz konusu kurumsal yapıların ilki olan DPT bünyesindeki “Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu” kadınlardan gelen talepler neticesinde değil, “BM Nairobi İleriye Dönük Stratejiler” gibi uluslararası yükümlülükler doğrultusunda oluşturulmuştur. KSSGM 20 Nisan 1990’da 422 sayılı KHK ile “Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” ismiyle başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş ve altı ay bu adla çalışan örgüt daha sonra “Genel Müdürlük” e dönüştürülmüştür. KSSGM’ nin kurulması dönemin iktidar partisi ANAP’ın feminist grupların taleplerini dikkate alması ve bu doğrultuda bilinçli bir kadın politikası izlemesi ile değil, kadın bakan İmran Aykut’un kişisel çabalarıyla politik gündeme girerek gerçekleşmiş fakat İmren Aykut’un örgütü hızla kurmak istemesi ve kadın örgütleri ile bir görüşme

²²⁵ Pekin Eylem Platformu, *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, ss.246-247.

²²⁶ *İbid.*, s.306.

²²⁷ Füsün Çımrın, “Kendine Gelecek Hazırlayan Bir Alan Olarak 1980 Sonrası Türkiye’de Kadın Çalışmaları”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, 2006, ss.142-150.

sağlamamış olması, kadın hareketi içindeki feminist kadınların kuruma kuşkuyla yaklaşmasına yol açmıştır.²²⁸

Özellikle tasarıda yer alan *izleme, denetleme, kadının statüsünü koruma* gibi ibareler, feminist kadın çevrelerde kurumun baskıcı ve geleneksel cinsiyetçi rolleri pekiştiren bir yapıda olacağı düşüncesini doğurmuştur. Bunun yanı sıra, feminist kadınlar bu kurumla birlikte bağımsız feminist hareketin zarar görüp yok olacağından endişe duymaktaydılar. Kadın hareketinin kuşkucu yaklaşımında, Cumhuriyet döneminde devlet feminizminin bağımsız kadın örgütlenmesinden duyduğu rahatsızlık ve bunun sonucunda “Türk Kadınlar Birliği” nin kendini feshetmesi önemli bir etkidir. Bu sebeple klasik kadın örgütleri KSSGM için daha olumlu yaklaşımlarda bulunurken, feminist örgütler kuşku ile yaklaşmışlardır.

KSSGM’ nin veri tabanı oluşturma yönündeki çalışmaları, uluslararası ilişkiler kurma ve yasal çalışmalar yapma yönündeki girişimleri ve bağımsız kadın örgütleri ile yürüttüğü projeler devlet aygıtının dönüşümüne işaret ederek devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkisinin mevcut durumunun dışında da sağlanabileceğinin altını çizen önemli örneklerdir. Kurum kuruluşunun ilk yıllarındaki olumsuz tepkilere rağmen, sonraki yıllarda kadın örgütleriyle iletişim sağlayarak ortak politikalar yürütmüştür. Kurumun tasarılarında gerçekleştirdiği değişiklikler ve kurumsal yenilikler minvalinde devlet ve kadınlar arasında bir köprü görevi üstlenmiş olduğu söylenebilir. KSSGM uluslararası mekanizmalarında etkisi ile, devlet ve feminist hareket arasındaki fonksiyonu, devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliğini hiyerarşiden uzak, iletişim ve farkındalıkla temellendiren bir yapı ortaya koymaktadır.²²⁹

1990’lı yıllarda kamu kurum ve kuruluşlarındaki gelişmeler ve kurumsallaşmalar açısından dikkate değer bir çeşitlilik mevcuttur. Bu dönemde feminist grupların talepleri ve destekleri doğrultusunda kadına yönelik şiddete karşı kadın sığınaklarının sosyal hizmet kurumu sayılmalarına ilişkin kanun değişikliği yapılmıştır. Ayrıca bağımsız feminist hareketin etkisi ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kadın misafirhaneleri (konukevi) yönetmeliği yenilenmiş ve

²²⁸ Acuner, 2009, *op. cit.*, ss. 128-133.

²²⁹ İnci Özkan Kerestecioğlu, “1990’larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi”, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: Fatmagül Berktaş, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004, s.85.

yürürlüğe girmiştir. 24 Aralık 2004'te yürürlüğe girmiş olan yeni "Belediyeler Yasası" nüfusu 50 bini aşan tüm yerleşimlerde yerel yönetimlere kadın sığınağı açma zorunluluğu getirmiştir.²³⁰ Bunun yanı sıra, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün şiddet mağduru kadınların karokollarda emniyet görevlileri tarafından karşılaştıkları davranış ve uygulamalara yön veren genelgesi de kadın hareketinin bir başarısıdır. KSSGM, uluslararası sözleşmelerin getirdiği yükümlülükler doğrultusunda hazırlanan ülke raporlarında kadına yönelik şiddeti içeren kısımlara yer vererek bu kısımların kadın hareketleri içinde yer alan temsilciler ile hazırlanmasına özellikle dikkat etmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Pekin+5 heyetlerinde kadın kuruluşlarının da talepleri doğrultusunda kadın hareketinden temsilcilere yer verilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı VII. ve VIII. Beş yıllık kalkınma Planları hazırlık çalışmaları kapsamında oluşturduğu "kadın" özel ihtisas komisyonlarında kadına yönelik şiddeti hususi olarak ele almıştır. Başbakanlık bünyesinde yer alan İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nda ve İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi'nde kadına karşı şiddetle doğrudan ilişkili kadın kuruluşlarının temsil edildiği bir yapı oluşturulmuştur. 1990'ların sonlarına doğru 13 ilde valilikler bünyesinde Kadının Statüsü Birimi oluşturulmuştur.²³¹

Uluslararası kuruluşlar yürütülen projelerin maddi destekleri açısından önemli bir role sahiptir. 1990'lı yıllarının bir diğer gelişmesi de Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin maddi destek sağladığı projelerdeki artıştır. Bu kuruluşlar projelere maddi destek sağlarken, projelerin hangi konular üzerinde yoğunlaşacağı hususunda da belirleyici rol oynamaktadırlar.²³² Örneğin, 1996 yılında İstanbul'da toplanan Habitat II Zirvesi, yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarının belirlenmesine ev sahipliği yapmıştır. Bu minvalde Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı kadınların ev içinde ve kent yaşamında konumunun güçlendirilmesi başlığı altında, kadın meselesini yerel yönetimlerin sorumluluk alanları arasına almakta ve çözüm stratejisi olarak kadın sivil toplum kuruluşları ile yerel yönetimlerin iş birliği içinde çalışılmalarını önermektedir.²³³ Fakat projeler genelde nokta projeler niteliği taşıdıkları için söz konusu olan iş birlikler kısa vadeyi kapsayarak geniş bir alana

²³⁰ *Ibid.*, ss.84-85.

²³¹ Işık, 2009, *op. cit.*, ss.61-63.

²³² Belkıs Kümbetoğlu, "Kadınlara İlişkin Projeler", *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, 2009, s.165.

²³³ Yıldız Ecevit, "Yerel Yönetimler ve Kadın Örgütleri İlişkisine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel Yayıncılık, İstanbul, ss.236-237.

yayılamamıştır. Bu projeler ağırlıklı olarak kadın örgütleri tarafından hazırlanılıp sunulmuştur.

Projeler kesintiler yaşamış, büyük bir çoğunluğu teoride kalarak sadece dış güçlerin talebi doğrultusunda uygulanabilmiş ve tümüyle hedeflerini gerçekleştirerek nihai başarıya ulaşamamış olsa da kadının görünür kılınması ve gündemde tutulmasında önem teşkil edecek bir etken olmuştur. Sivil toplum örgütleri ile merkezi ve yerel yönetimler, kadın politikalarının kamu politikalarında yer almasını sağlayan ve karar mekanizmalarında kadına da yer veren süreçte projeler ve bu yöndeki girişimler ile birbirine katkıda bulunan bir iş birliği içine girmişlerdir.

1990'lardaki kurumsallaşma yönündeki önemli gelişmelerden biri de üniversiteler içindeki kadın araştırma ve uygulama merkezleridir. Türkiye'de feminist hareketin filizlenmesinde ve yükselişe geçmesinde çeviri faaliyetleri gerçekleştiren akademisyen kadınlar önemli bir etkidir.²³⁴ Ayrıca bu akademisyen kadınlar sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde feminist eleştiriyi ve kadın bakış açısını kullanarak çalışmalar gerçekleştirerek cinsiyet konusunu toplumsal ilişkileri düzenleyici bir konumda bütün disiplinlerin gündemine yerleştirmişlerdir.

Kadın araştırmaları giderek yaygınlık kazanmış ve kadınların çabası ile kadın konusu akademiye taşınmıştır. İlk kez 1989 yılında İstanbul Üniversitesi içinde kurulan Kadın Araştırma ve Uygulama Merkezleri günümüzde 2018 itibarıyla 85 üniversitede bulunmakta ve yeni kurulan üniversitelerde de kurulum aşamasındadır.²³⁵ Kadın sorunları, kadın hakları, toplumsal cinsiyet konuları, kadın

²³⁴ Sinem Bozkurt, "Touched Translation in Turkey: A Feminist Translation Approach", *Moment Dergi*, 1:1, 4 Aralık 2014, s.104-124 <https://bit.ly/2JfxLdc> (Erişim Tarih: 4 Mayıs 2019)

²³⁵ Kadın Araştırma Merkezleri bulunan üniversiteler; Adnan Menderes Üniversitesi, Ahi Evran Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Altınbaş Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, Avrasya Üniversitesi, Başkent Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Beykent Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi, Çağ Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çankaya Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Gedik Üniversitesi, Giresun Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Harran Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Marmara

girişimciliği, kadının ailedeki yeri ve kadın sağlığı gibi konularda çalışmalar yürüten bu merkezler bilimsel çalışmaların yanı sıra yapılan projeler ve kampanyalar yoluyla toplumla da iletişime geçmektedir.²³⁶ Örneğin İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi Medeni Kanun değişikliği kampanyasında koordinasyon merkezi gibi çalışmıştır. Bunun yanı sıra, bu merkezler kadına yönelik şiddet, kadın bilinci, göç ve kadın, kadın istihdamı gibi konularda yürütülen eğitim programları ve projeler ile de önemli açılımlar yapmaktadırlar.²³⁷

1989 yılında açılan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi de “Belge yoksa tarih de yok” önermesi ile feminist bilinç doğrultusunda kurulmuş, 14 Nisan 1990 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin tahsis ettiği tarihi bir binada hizmete başlayarak feminist kadınların çalışmaları neticesinde bugünkü haline gelmiştir.²³⁸ Kütüphanenin amacı Vakıf Senedi’nde şu şekilde belirtilmiştir: “Kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri bugünün araştırmacılarına derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini gelecek nesiller için saklamak”.²³⁹ Kadınların tarihsel görünmezliğine bir çözüm olarak geliştirilen bu kurumda, kadınlara ilişkin her türlü kitap, arşiv, belge, sözsel ve görsel malzeme toplama devam etmektedir.²⁴⁰

3.3. Yasal Kazanımlar

Türkiye’de 1980’lerin ilk yarısında “bilinç yükseltme” grupları ile tohumları atılmaya başlanan ve ikinci yarısında Kadınlar Dilekçesi Eylemi ile sokaklara taşınarak hareketlenen feminist hareket, 1990’lı yıllardan itibaren kendi kurumlarını

Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Munzur Üniversitesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Siirt Üniversitesi, Sinop Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Üsküdar Üniversitesi, Yalova Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bkz. “Türkiye’de Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2018, Sayı:68, <http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2018/12/Ka%C4%B1n-Merkezleri-%C3%9Czerine.pdf> (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019)

²³⁶ *İbid.*

²³⁷ Kerestecioğlu, 2004, *op. cit.*, s.86.

²³⁸ Ayten Alkan ve Serpil Çakır, “Osmanlı İmparatorluğundan Modern Türkiye’ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları- Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Der: Hülya Durudoğan vd., Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.220.

²³⁹ Aslı Davaz Mardin, “Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, 2002, s.187.

²⁴⁰ Alkan ve Çakır, 2010, *op. cit.*, s.221.

oluşturan ve kamu politikalarına sızmaya başlayan “proje feminizmi” olarak adlandırılan döneme geçiş yapmıştır. Kurumsallaşmaya gidilmesiyle birlikte pek çoğu birbirinden bağımsız olan feminist gruplar çoğalmış ve feminizm geniş bir alana yayılmıştır. 1980’lerdeki mücadelenin politik düzleme taşındığı 90’larda birçok alanda kadın lehine yasal düzenlemelerle kazanımları kalıcılaştırmak ve uygulamadaki takibini sürdürmek açısından önemli bir yol kat edilmiştir.

Önemli yasal kazanımlardan biri olarak 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” 14 Ocak 1998 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edildikten sonra, 17 Ocak 1998 tarih ve 23233 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁴¹ “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” un aile içi şiddeti önleme konusunda yapılan ilk yasal düzenleme olması, kadınların 1980’lerin ikinci yarısından itibaren şiddete yönelik vermiş oldukları mücadelesinin kazanımlarına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Yasanın temel amacı aile içinde şiddet uygulayan bireyi, gerekli durumlarda ortak yaşam alanından uzaklaştırıp, kanunda sayılan veya benzer nitelikteki tedbirleri uygulamaya koyarak aile içi şiddeti önlemektir.²⁴² Bu yasaya göre, şiddet uygulayan eşe karşı tedbir uygulanacak ve tedbire uymayan eş, eylem başka bir suç oluşturursa dahi, üç aydan altı aya kadar hapis cezasına çarptırılacaktır.²⁴³

Yasaya göre, şikâyetin mağdur tarafından yapılması zorunluluğu bulunmamakla birlikte ihbar mümkündür. Bu süreç içerisinde mağdurların yaşam düzeyleri göz önünde bulundurularak tedbir nafakası talep edilebilir. Evden

²⁴¹ *Resmî Gazete* 17.01.1998, S.23233.

²⁴² Mustafa Ateş, “4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Bu Kanundaki Değişiklikler Üzerine Düşünceler”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:3, Yaz 2007, s.161(<http://www.ankarabarusu.org.tr/site/ankarabarusu/tekmakale/2007-3/13.pdf>) ,Kanunun amacı olan aile içi şiddeti önleme işlevinin aksamadan ve acil olarak yerine getirilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Oluşturulan Meclis Araştırma Komisyonunun Raporu doğrultusunda, Kanunda 5636 Sayılı Kanunla 03.05.2007 tarihinde değişiklik yapılmıştır., Bkz. *ibid.* ss.161-162.

²⁴³ Nur Centel, “Kadını Şiddete Karşı Korumaya Yönelik Yasa Hükümlerine Eleştirel Yaklaşım”, *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın*”, Der: Prof.Dr. Bihterin Vural Dinçkol, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, 2003, ss.74-75., Öngörülebiyecek tedbirler şunlardır (Ailenin Korunmasına Dair Kanun m.1/1): Kusurlu Eşin; a) Diğer eşe veya çocuklara veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerine karşı şiddete veya korkuya yönelik davranışlarda bulunmaması, b) Müşterek evden uzaklaştırılarak bu evin diğer eşe ve varsa çocuklara tahsisi ile diğer eş ve çocukların oturmakta olduğu eve veya iş yerlerine yaklaşmaması, c) Diğer eşin, çocukların veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinin eşyalarına zarar vermemesi, d) Diğer eşi, çocukları veya aynı çatı altında yaşayan aile bireylerini iletişim vasıtalarıyla rahatsız etmemesi, e) Varsa silah ve benzeri araçlarını zabıtaya teslim etmesi, f) Alkollü veya uyuşturucu herhangi bir madde kullanılmış olarak ortak konuta gelmemesi veya ortak konutta bu maddeleri kullanmaması

uzaklaştırılan birey, evin geçiminden sorumlu olan kişiye, alınacak uzaklaştırma kararı sonucunda herhangi bir sosyal-ekonomik gücü bulunmayan şiddete maruz kalmış diğer aile bireyleri ciddi bir mağduriyet riski ile karşı karşıya kalabilir. Bu noktada, tedbir süresini kapsayacak biçimde hükmedilecek nafaka, bu tür riskleri ortadan kaldırmak açısından önem teşkil etmektedir.²⁴⁴ Bunun yanı sıra, “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” kapsamındaki mahkemelere yapılan başvurularda “kadına mali külfet getirmemesi” için harç alınmamaktadır. Bu uygulamada, kadın ve erkek arasında toplumsal ve ekonomik açıdan farklı bir güç ilişkisi olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁵

Kanun adı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” olsa dahi, bu yasal düzenlemenin asıl amacı kadının aile içinde maruz kaldığı şiddeti önleyerek kadının maddi manevi varlığını korumaya yöneliktir. Bu anlamda, Kanun’un “Genel Gerekçesi” ve “Madde Gerekçeleri” incelendiğinde aile içi şiddete çoğunlukla anne ve çocukların maruz kaldığına yönelik yapılan vurgular dikkate değerdir. Fakat, Kanun adının “Ailenin Korunmasına Dair Kanun” olarak belirlenmesi zaman zaman kimi çevreler tarafından eleştirilmiştir.²⁴⁶ Filiz Kerestecioğlu, Kanun’un Genel Gerekçesinde de bir biçimde belirttiği üzere aile içinde en fazla şiddetle karşı karşıya kalanların kadınlar olduğunu söyleyerek, Kanun’un bu gerçeklik göz ardı edilerek adlandırılmış olmasını kanun koyucunun erkek egemen bakış açısı ile ilişkilendirmiştir.²⁴⁷

Kanunun uygulanması için emniyet teşkilatının, doktorların, savcı ve hakimlerin bilinçlendirilmesi ve kanunun varlığının toplum tarafından öğrenilmesi amacıyla barolar ve kadın örgütleri iş birliği yaparak projeler üretmişlerdir.²⁴⁸ Kadın Danışma Merkezleri kadınları yeni yasal hakları konusunda bilgilendirmiştir. KA-

²⁴⁴ İzzet Doğan, “4320 Sayılı Ailenin Korunması Hakkında Yasanın Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme”, *Legal Hukuk Dergisi*, Sayı:13, Ağustos 2004, ss.1223-1235.

²⁴⁵ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.54.

²⁴⁶ Bu Kanun doğrultusunda farklı ülke örnekleri incelendiğinde ilgili Kanun adlarının neredeyse tümünün “Aile İçi Şiddeti Önleme”, “Aile İçi Şiddete Karşı Alınacak Önlemler”, “Şiddete Karşı Koruma” olarak düzenlendiği gözlemlenmektedir. Örneğin; Yeni Zelanda’da “Aile İçi Şiddet Kanunu”, Bulgaristan’da “Aile İçi Şiddete Karşı Koruma Kanunu”, İsveç’te “Koruma Emirleri” adları altında düzenlenmiştir. Bkz. CoE Directorate General of Human Rights, *Legislation in the Member States of the Council of Europe in the Field of Violence Against Women*, Vol:2, Strasbourg: CoE, 2007., UN DAW, *Good Practices in Legislation on Violence Against Women*, New York: UN, 2008.

²⁴⁷ Filiz Kerestecioğlu, *Aileyi Korumak Değil Şiddete Karşı Korunma*, 2 Nisan 2003, <http://m.bianet.org/kadin/siyaset/17921-aileyi-korumak-degil-siddete-karsi-korunma> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2019)

²⁴⁸ İnci Özkan Kerestecioğlu, 2004, *op. cit.* s.80.

DER, barolar ve emniyet teşkilatı için kanunun uygulanması doğrultusunda bir proje oluşturmuştur.²⁴⁹

4320 sayılı Kanun, kapsamın darlığı ve uygulamadaki eksiklerinden dolayı günümüz koşullarında yetersiz kalmış ve “6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” hazırlanarak 2012’de yürürlüğe girmiştir. 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun”, eşlere, çocuklara, aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerine, mahkemece ayrılık kararı verilmiş ya da yasal olarak ayrı yaşama hakkı olan veya evli olmalarına rağmen ayrı yaşayan aile bireylerine karşı uygulanan şiddet karşısında alınacak tedbirleri kapsamaktaydı.²⁵⁰ 6284 sayılı “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Dair Kanun” ile korunması amaçlanan bireylerin kapsamı genişletilerek aile bireylerinin yanı sıra, evli olsun ya da olmasın, aynı evde yaşasın veya yaşamasın kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere tüm bireylerin ve ısrarlı takip mağdurlarının korunması amaçlanmıştır.²⁵¹ Ayrıca, Kanun’un 1. maddesinde belirtildiği üzere kanun sadece şiddet mağdurlarını değil şiddete uğrama tehlikesi olan bireyleri de kapsamaktadır.²⁵²

“Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” ile kadına karşı şiddet ve aile içi şiddet açısından önemli adımlar atılmış olmakla birlikte genel olarak en temel hak olan yaşama hakkına dikkat çekilmiştir. Kanun genel hatları ile en temel hak olan yaşama hakkını koruma altına almayı amaçlamaktadır. Bu minvalde, özellikle kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin şiddet ile mücadele hususunda aktif rol almaları planlanmıştır.²⁵³

²⁴⁹ Sevgi Uçan Çubukçu, 2004, *op. cit.* s.103.

²⁵⁰ Hüsamettin Uğur, “Aile Bireyleri ve Kadının Şiddete Karşı Korunması (Kadının Korunması)”, *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, C. 8, Sayı:97-98, 2012, s.114.

²⁵¹ Kerim Tosun, “Kadına Yönelik Şiddet”, *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, C.8, Sayı:97-98, 2012, s.98.

²⁵² Madde 1-(1) Bu Kanunun Amacı; şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir., Bkz. Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6284.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2019)

²⁵³ Madde 16/2; Kamu kurum ve kuruluşları ile diğer gerçek ve tüzel kişiler, bu Kanunun uygulanmasıyla ilgili olarak kendi görev alanına giren konularda iş birliği ve yardımda bulunmak ve alınan tedbir kararlarını ivedilikle yerine getirmekle yükümlüdür. Gerçek ve tüzel kişiler, bu Kanun kapsamında Bakanlık çalışmalarını desteklemek ve ortak çalışmalar yapmak üzere teşvik edilir., Bkz., <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6284.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2019)

Uluslararası sözleşmelerin ve 1980’lerde yükselen kadının hareketinin etkisi ile devletin özel alana müdahalesi ve bu doğrultuda kurumlar ve sivil toplum örgütleri ile iş birliği içinde olması dikkate değer bir gelişmedir.

Kadına karşı şiddetle mücadele kazanımlarının devamı olarak karşımıza çıkan bir diğer önemli gelişme “İstanbul Sözleşmesi”dir. Kadınların şiddetten korunmasındaki en önemli hukuki belge olma niteliği taşıyan kamuoyunda “İstanbul Sözleşmesi” olarak anılan, resmi adı “Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi” olan sözleşme 11 Mayıs 2011’de imzaya açılmış ve Türkiye sözleşmeyi imzalayan ilk devlet olmuştur.²⁵⁴ 1 Ağustos 2014’de yürürlüğe giren sözleşme, kadına yönelik şiddet konusunda bağlayıcılığa sahip ilk uluslararası sözleşme olması açısından dikkate değer bir öneme sahiptir. Sözleşme kadınlara yönelik her türlü şiddetin önlenmesi, kadınların her türlü şiddetten korunması, kadınlara yönelik şiddetin failerin kavuşturulması, yargılanması ve cezalandırılmasına ilişkin hükümler içermektedir.²⁵⁵ Bunlara ek olarak, kadına yönelik şiddet alanında uzman üyelerden oluşan ve sözleşmenin gereklerinin uygulamadaki takibini sürdürecektir GREVIO (Kadınlara Karşı Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Uzman Eylem Grubu) adlı organın kuruluşunu, görevlerini ve işleyişini düzenlemektedir. “İstanbul Sözleşmesi” ile kadına karşı şiddet, ilk kez açık bir biçimde insan hakkı ihlali ve ayrımcılık olarak tanımlanmıştır.

Psikolojik şiddet, ısrarlı takip, fiziksel şiddet, tecavüz, zorla evlendirme, kadın sünneti, kürtaja zorlama, zorla kısırlaştırma, tecavüz ve taciz dahil cinsel şiddet olmak üzere kadına yönelik şiddetin tüm türlerini içeren İstanbul sözleşmesi²⁵⁶, Türkiye’deki kadın hareketinin öncülüğünde dünya kadın hareketinin mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul Sözleşmesi, başta Türkiye olmak üzere dünya genelindeki kadın hareketlerinin en dikkate değer somut kazanımı olarak

²⁵⁴ Nisan Kuyucu, “İstanbul Sözleşmesi Nedir?”, 12 Haziran 2017, <https://bianet.org/1/85/186497-istanbul-sozlesmesi-nedir> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)

²⁵⁵ Sözleşme, sadece özel alandaki değil kamusal alandaki şiddeti de yasaklamaktadır. “Kadına yönelik şiddetten”, ister kamusal ister özel yaşamda meydana gelsin, toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri anlaşılacaktır (Madde 3/a). Taraf devletler, hem kamusal hem de özel alanda tüm bireylerin özellikle de kadınların şiddete maruz kalmaksızın yaşama hakkını sağlamak ve korumak için gerekli olan hukuki ve diğer önlemleri almakla yükümlüdür (Madde 4/1). Bkz. Kadriye Bakırcı, “İstanbul Sözleşmesi”, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/398473> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)

²⁵⁶ Kamer Vakfı, “İstanbul Sözleşmesi”, https://www.kamer.org.tr/icerik_detay.php?id=122 (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)

görülmektedir. Türkiye’deki kadınların şiddet karşısında başvurduğu 6284 sayılı “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Dair Kanun” un , İstanbul Sözleşmesi ile koruma altına alınmış olduğunu söylemek mümkündür.²⁵⁷

1990’larda kadınların toplumsal konumuna ilişkin gerçekleştirilen en önemli yasal reform Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesidir. Türk Medeni Kanun’un değişikliğine yönelik talepler ve değişiklik önerileri kadın örgütlerinin mücadelesi öncülüğünde 1950’lilerden itibaren Türkiye’nin gündeminde yer almıştır. Medeni Kanun’un değişikliği için ilk kez 1951 yılında bir komisyon kurularak değişiklik çalışmalarına gidilmiş, 1971’de Türk Medeni Kanunu Ön Tasarısı hazırlanmış ve 1984’te de ikinci ön tasarı hazırlanmıştır. Ardından 1994’te kurulan komisyonun hazırladığı Türk Medeni Kanunu Ön Tasarısı ise 1998’de kamuoyuna açıklanmıştır.²⁵⁸

Medeni Kanun’da yapılan değişiklikler, esas olarak CEDAW’ a konulan çekincelerin 20 Eylül 1999 tarihinde kaldırılmasıyla birlikte işleyen bir süreçtir. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere, Türkiye CEDAW’ a 1985’de, kadınların medeni hakları ile ilgili dört maddeye çekince koyarak taraf olmuştur. Kadın örgütleri, Türkiye tarafından CEDAW’ a konulan çekincelerin kaldırılması ve Medeni Kanun’da gerekli değişikliklerin sağlanması için bir yandan uluslararası belgeleri kullanarak bir yandan da ülke içinde etkin lobi ve savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirerek güçlü bir baskı unsuru oluşturmuştur.²⁵⁹ Böylece, 1999’da CEDAW’a konan çekinceler kaldırılmış ve 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilerek 8 Aralık 2001 tarihinde 24607 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

²⁵⁷ Günümüzde, kimi çevrelerce İstanbul Sözleşmesi’nin aile düşmanı ve Müslümanlara tehdit olduğu gerekçeleri öne sürülerek feshedilmesi gerektiği yönünde tartışmalar mevcuttur. Bu ifadelerin hiçbir gerçekliği olmadığını belirten kadınlar, toplum olarak bu sözleşmeye daha fazla sahip çıkmamız gerektiğinin altını çizerek “Bedel de Ödesek İstanbul Sözleşmesi’ni savunacağız”, “Mücadele ile elde edilen haklarımızdan vazgeçmeyiz” demektedirler. Bkz. Evrim Kepenek, “Bedel de Ödesek İstanbul Sözleşmesi’ni Savunacağız”, 15 Temmuz 2019, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/210466-bedel-de-odesek-istanbul-sozlesmesi-ni-savunacagiz> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)

²⁵⁸ Berktaş,2003, *op. cit.* s.54.

²⁵⁹ Selma Acuner ve Ceren İfat, “Avrupa Birliği Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları ve Türkiye”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri (“Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset” Raporunun Güncellemesi)*, TUSİAD-KAGİDER, İstanbul, 2008, s.349.

Yeni Medeni Kanun ile aile birliği içinde kadın ve erkek arasında eşitlik sağlayıcı önemli değişiklikler yapılmış; aile reisi kavramını ortadan kaldırırken aile birliğinin yönetiminde eşlere eşit söz hakkı tanınmış (Madde 186), evlenme yaşını kadınlar ve erkekler için 17'ye yükseltmiş (Madde 187), kadınlara önceki soyadlarını kullanma özgürlüğü tanınmış, eşlerin çocuklarının velayetini birlikte kullanması sağlanırken, vesayette eşitlik, aile konutu üzerinde tasarrufta eşitlik (Madde 186), evlilik birliğini temsilde eşitlik düzenlemeleri getirilmiş (Madde 188), kadının çalışması kocasının iznine bağlı olmaktan çıkartılmıştır (Madde 192). Yeni Türk Medeni Kanunu'nun getirdiği en önemli yenilik, evlilik süresi içinde edinilmiş mallara eşlerin ortak katılımını sağlayan düzenlemedir (Madde 202).²⁶⁰ Fakat bu düzenleme, Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önceki evlilikleri kapsamamaktadır.²⁶¹ Bu durum, kadınlar arasında ayrımcılığa yol açarken, iki ayrı Medeni Kanun uygulamasına sebep olmaktadır.²⁶² Bu durum üzerine, aralarında Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı'nın da bulunduğu pek çok kadın örgütü "Kadına Yönelik Ekonomik Şiddete Hayır" kampanyası başlatarak söz konusu maddenin değişikliğine ilişkin yüz bin imza toplamıştır. Kampanya sürecinde "Ekonomik Şiddete Hayır!", "Bütün Anneler Çalışan Kadındır!", "Ev İçi Emek Sömürüsüne Son!" gibi sloganlar kullanılmıştır. Kadınların mücadelesine ve açılan davalara rağmen, evlilikte edinilen malların paylaşımı hususundaki madde de değişikliğe gidilmemiştir.²⁶³

Bu eksikliğe rağmen medeni kanunda kadın erkek eşitliği açısından önemli değişiklikler yaşanmış, yeni kanun ile birlikte kadının aile içindeki birey olarak konumu belirlenmiş ve kabul görmüştür. Bu süreç içerisinde kadınlar uluslararası sözleşmelerin de etkisi ile baskı yaratmış ve 1980'lerde geliştirmiş oldukları talepleri kamuoyu desteği oluşturarak yasal düzeyde kabul ettirme başarısına ulaşmışlardır. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nin koordinasyonunda 119 bin kadının imzasının bulunduğu dilekçe kampanyası ve 1994

²⁶⁰ *İbid.* s.349.

²⁶¹ Yeni Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Ocak 2002'den önce yapılmış olan evliliklerde, eşler bir sözleşme ile aksini kararlaştırmadılar ise, söz konusu tarihten sonra edinilen mallar için geçerli olacaktır., Bkz. WWHR-New Ways, *Turkish Civil and Penal Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two National Campaigns*, Women for Women Human Rights- NEW WAYS, 2005, pp.28.31.

²⁶² Acuner ve İşat, 2008, *op. cit.* s.349.

²⁶³ Güler Emektar, *17 Milyon Evli Kadın, Emeginin Peşinde*, 20 Mayıs 2003, <https://bianet.org/kadin/siyaset/19148-17-milyon-evli-kadin-emeginin-pesinde> (Erişim Tarihi: 14 Mayıs), M. Canan Arın, "Türkiye'de Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadınların Yasal Konularına Etkileri", Sivil Toplum, Sayı:8, 2004, s.70.

yılında Kadının İnsan Hakları- Yeni Çözümler Vakfı tarafından başlatılan medeni kanunda tam eşitlik talep eden bir mektup ve faks kampanyasının ardından, 2001 yılının başında 126 kadın örgütünün ülke genelinde yürüttüğü bir kampanya doğrultusunda gerçekleştirilen toplantılar, medya, faks kampanyaları, açıklamalar, bildirimler, Adalet Komisyonu ziyaretleri, TBMM Başkanlığı ve milletvekili ziyaretleri, parti başkanı görüşmeleri ve ülke genelinde yürütülen etkinlikler Medeni Kanun çalışmasının başarı ile neticelenmesinde dikkate değer bir rol oynamıştır.²⁶⁴

Medeni Kanun'daki değişikliklere paralel olarak Anayasa'nın 41. maddesinde yer alan "aile Türk toplumunun temelidir" ibaresine 3 Ekim 2001 tarihinde kabul edilen ve 17 Ekim 2001 tarihinde 24556 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 4709 sayılı Kanunla "ve eşler arasındaki eşitliğe dayanır" ibaresi eklenerek aile içinde kadının konumu hukuksal açıdan yükseltilmiştir.²⁶⁵ Anayasa'da yapılan ayrımcılık karşıtı önemli düzenlemelerden biri de, 7 Mayıs 2004 tarihinde 10. Maddesinde yapılan değişikliktir. Türkiye'deki uygulamaların kadınlar ve erkeklerin kanun önünde eşit olması hususundaki yetersizliği sebebiyle kadın örgütleri tarafından "pozitif ayrımcılık" kavramı gündeme getirilmiştir.²⁶⁶ Bu taleplerde göz önünde bulundurularak AB'ye uyum çalışmaları için çıkan Reform paketleri çerçevesinde 2004 yılında 10. Maddenin içeriği genişletilerek "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" hükmü eklenmiştir. Yapılan bu değişiklikte "pozitif ayrımcılık" kavramına yer verilmemiş, kadın örgütlerinin taleplerine yeterince cevap verememiş olsa da, ilk defa "kadınlar için özel önlem" politikalarının uygulanmasının yasal zeminini sağlamıştır.²⁶⁷

Kadınlar açısından önemli kazanımlardan bir diğeri de 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edilip Nisan 2005 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olan 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu'dur (TCK). TCK'nın kadın ile ilgili maddelerinin değiştirilmesi amacıyla kurulan TCK Kadın platformu, üç yıl boyunca kararlılıkla "Kadın Bakış Açısından TCK Reformu" kampanyasını yürütmüş ve çalışmaları

²⁶⁴ Kerestecioğlu, 2004, *op. cit.* s.87.

²⁶⁵ Acuner ve İşat, 2008, *op. cit.* s.350.

²⁶⁶ Pozitif ayrımcılık, kadınların gerçek anlamda bir hak ve fırsat eşitliğine sahip olabilmesi ve toplumda erkeklerle eşit konumda olabilmesi için bugüne kadar yapılmış olan haksızlıkların yarattığı sonuçları telafi edecek destek ve teşviklerin uygulanması anlamına gelmektedir., Bkz. *Kadın Örgütleri: Anayasanın 10. Maddesi Değişsin*, 17 Şubat 2006, <http://bianet.org/bianet/medya/74820-kadin-orgutleri-anayasanin-10-maddesi-degissin>, (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2019)

²⁶⁷ *Ibid.* s.350.

sonucunda dikkate değer bir başarı sağlamıştır.²⁶⁸ TCK, kadınlar tarafından talep edilen değişikliklerin otuzdan fazlasını kapsamaktadır. Eski TCK, kadın bedeni üzerinde toplumun ve erkeklerin kontrolünü referans alarak, kadın bedenini kadına ait görmeyen bir anlayış temelinde düzenlenmişken, yeni TCK, kadının kendi bedeni üzerindeki haklarını tanımaktadır.²⁶⁹ Yeni TCK ile birlikte, kadına karşı işlenen suçlar aile ve toplumun düzenine karşı işlenmiş suçlar olmaktan çıkartılarak “Kişilere Karşı Suçlar” kapsamına alınmıştır. Irz, edep, edebe aykırı davranış gibi ataerkil zihniyetin ürünü olan kavramlar yeni TCK’dan çıkarılmış, bakire-bakire olmayan, evli- evli olmayan gibi kadınlar arasında ayırım yapan ve cezai yaptırımları da bu ayrımlar çerçevesinde düzenleyen maddelerde değişiklik yapılmıştır. Kadına karşı işlenmiş suçların cezai yaptırımları, kadın bedeni üzerinde denetim kurmaya araç olan “namus” kavramı yerine, kadının insan haklarını gözeten uluslararası standartlar doğrultusunda düzenlenmiştir. Ayrıca, Yeni TCK’da tecavüz ve kadın kaçıma suçlarını evlilik yoluyla meşrulaştıran maddeler kaldırılmış ve evlilik içi tecavüzde bir suç olarak tanımlanmıştır.²⁷⁰ Bir başka önemli değişiklik ise, namus cinayetlerinde failin ceza indirimi almasını sağlayan haksız tahrik maddesinin değiştirilmesi ve töre cinayetlerinin ağırlaştırılmış insan öldürme olarak düzenlenmesidir. Bunların yanı sıra, cinsel suçların kapsamı ve cinsel suçlara ilişkin tanımlamalar genişletilmiş, iş yerinde cinsel taciz ilk defa bir suç olarak düzenlenmiştir.²⁷¹

Bu gelişmelerin yaşanmasında AB sürecinde hükümet tarafından karşılanması gereken siyasi kriterler ve uluslararası sözleşmelerin de etkisi olurken, 1980’lerden itibaren gelişen kadın hareketinin ve geliştirdiği bilincin önemli bir katkısı vardır. Kadınların TCK’ya ilişkin talepleri AB sürecinin de öncesine dayanmaktadır. Değişikliğin kadınlar açısından bu kadar kapsamlı olmasını sağlayanda, sürece müdahale eden ve süreci kendi taleplerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak gören kadın örgütleridir. Bu bağlamda, TCK’da yapılan reformlarda en etkin grup olarak kadın örgütleri dikkati çekerken, kadınların bu örgütlü mücadelesi

²⁶⁸ “Kadınlar TCK’da Kazandı Şimdi İzleyecekler”, 30 Mayıs 2005, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/61713-kadınlar-tck-da-kazandı-simdi-izleyecekler> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2019)

²⁶⁹ Acuner ve İşat, 2008, *op. cit.* s.353.

²⁷⁰ *İbid.*, s.352.

²⁷¹ *İbid.*, s.353., Kerestecioğlu, 2004, *op. cit.* ss.88-89.

yasalar üzerinde reform gerçekleştirme gücünün de tarihsel bir örneğini oluşturmuştur.²⁷²

1980’li yıllarda yükselişe geçen kadın hareketinin önceliğinin kadınların “kimliği” ve “bedeni” olduğunu hatırlayacak olursak, Yeni Medeni Kanun kabulü ve Yeni TCK kadın hareketinin en somut ve en büyük kazanımlarıdır diyebiliriz. Aynı zamanda, baskı altında tutulan ve şiddete maruz kalan kadın bedeni, 80’lerden itibaren kadın hareketinin öncelikli konularından biri olmuş ve günümüzde de bu mücadele sürmektedir. Bu bağlamda, “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Dair Kanun” 1980’lerde başlayan bu mücadelenin kadın hareketi açısından kazanılmış bir diğer önemli başarısıdır.

²⁷² Acuner ve İşat, 2008, *op. cit.* s.354.

SONUÇ

Türkiye’de kökleri on dokuzuncu Yüzyılın sonlarına dayanan, neredeyse yüz yıldır süren bir kadın mücadelesinden bahsetmek mümkündür. Kadınlar Osmanlı döneminden günümüze kadar kendilerine dayatılmış olan toplumsal rolleri sorgulayarak, bu var olan rolleri ve gelenekçi tutumları değiştirebilmek için çeşitli mücadeleler vermişlerdir. Bu tez çalışmasındaki temel varsayımda, Türkiye’de kadın hareketinin 1980’lerle birlikte yükselişe geçtiği ve Türkiye’de özellikle 1980 sonrası feminist hareketin kat ettiği yolla önemli adımlar atılmış olduğu anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda çalışma, 1980 sonrası kadının hareketinin tarihsel süreç içerisindeki önemli konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Feminizm, 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel değişimlerin sonucu ve yürütücüsü olarak konumlanırken dönemin yükselen hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin demokrasi tarihinde önemli bir kırılma noktası olan 1980 askeri darbesinin kadın hareketi için de bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. 1980 askeri darbesi, bağımsız bir kadın hareketinin ortaya çıkıp yükselişe geçmesine olanak sağlamıştır. 1968 sonrasında Batı’da gerçekleşen yeni feminist hareketten etkilenebilecek pek çok kadın kurtuluşları için erkeklerle omuz omuza verecekleri sınıf mücadelesine davet edilerek sol grupların içinde yer almış ve onları desteklemişlerdir. Böylece, kadınların bilinçlenmesi açısından Batı’ya oranla yaklaşık olarak on yıllık bir zaman yitirilmiş ve feminizmin keşfedilip dillendirilmesi ancak 12 Eylül darbesinin tüm siyasi kuruluşlara, özellikle de Marksist sola indirdiği darbe sonrasında gündeme gelebilmiştir. Genel olarak kadın hareketinin yükselişi diğer toplumsal hareketlerin de ivme kazandığı dönemlerde gerçekleşirken, Türkiye’de bu durumun tam tersinin yaşandığını görüyoruz. Pek çok ülkede feminizmin yükselişi ülkede hareketliliğin ve başkaldırının hâkim olduğu dönemlerde yaşanırken, Türkiye’de feminist hareketin ortaya çıkışı ve ses getirmesi ülkede demokratik hakların askıya alındığı bir dönemde gerçekleşmiştir. 12 Eylül askeri rejimi siyasal hayatta bir baskı dönemi yarattığı kadar bir boşluk da meydana getirmiştir. Feminizm sağdan ve soldan bağımsız hareket ederek bu boşluğu olanağa

çevirip politikayı yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Feminizm, 1980 öncesinin sabıkalı ideolojileri arasında yer almadığından dolayı siyasi yasaklara takılmadan yaratıcı örgüt modelleri geliştirerek politik yaygınlık alanını genişletme yoluna girmiştir. 1980 sonrası baskı ortamında etkinlik gösteren feminist kadınlar, bir tehlike olarak görülmedikleri veya otoritenin hareketi kontrol altında tutmak istemesi düşüncesi dolayısıyla ciddi bir engelle karşılaşmadan kamusal alanda seslerini açıkça duyurabilmişlerdir. Aynı zamanda, eski bir siyasal gelenek olarak marjinal grupların ve sınıfların zor süreçlerin destekçileri olarak öne çıkarılıyor olmasını göz önünde bulundurursak, kimliklerin yeniden inşası sürecine geçilmiş ve bir yandan da demokratik- çoğulcu yapının etkisiz kılındığı bir sürecin içinde olunan bu dönemde, kadın hareketinin yükselişinin gereklilik koşullarından biri olarak toplumun yeniden kimliklendirilmesi gözlemlenirken, diğer yandan da rejimin içinde bulunduğu zor süreçte egemen sınıfın toplum desteğine duyduğu ihtiyacın da dikkate değer bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

Bu baskı dönemini diğer baskı dönemlerinden ayıran bir özelliği vardır. 80'ler bir yanda baskı, yasak ve devlet şiddeti içeren bir dönem olarak karşımıza çıkarken, bir yandan da özgürleştirici, daha sivil bir söylemin olduğu bir dönemi içermektedir. 1980'ler devlet şiddetinin kendisini en çıplak şekilde hissettirdiği dönem olurken, aynı zamanda da bir kültürel çoğullaşmayı, bugüne kadar bütünsel ideolojiler içinde sıkışıp kalmış kültürel kimliklerin serbest kalmasını da beraberinde getiren bir dönem olmuştur. 1980 öncesinde sadece siyasi tasarılar içinde var olabilen, bu tasarıların diline tabi olan kültürel talepler, kendilerini ifade etme olanağını ancak 1980'lerde bulabilmişlerdir. Sosyalist hareketin eski meşruluğunu yitirmesi de bu gelişmeyi hızlandırmış, siyasetin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte geçmişte aynı siyasi yapı içinde yer alan, kendilerini ortak bir siyasi dil ile ifade eden farklı kesimlerin kendi bağımsız kimliklerini aramalarına olanak sağlamıştır. Bu noktada, kadınların da kendi söylemlerini oluşturarak, kamuoyunda kendi adları ile var olmaları bu dönemde gerçekleşmiştir. Marksist kimliklerini sorgulayarak farklı kimlik yöneliminde bulunan kadınlar, eşitlikçi Kemalist cinsiyet söylemini de eleştirmişler ve toplumda kadınların yerine getirmesi beklenen toplumsal rollerin çelişkiler taşıdığını fark etmişlerdir. Ezilmişliklerinin Kemalist çerçeve içinde kadın hakları üzerinden geliştirilen bir perspektifle sonlandırılmayacağını anlayan kadınlar, eleştirel feminist bir bilinç geliştirme yoluna girmişlerdir. Öte yandan

feminist eleştiriyi geliştiren bu kadınların, Kemalist devletin yarattığı fırsat alanlarından yararlanabilmiş, eğitilmiş, iş sahibi, Batı dilini bilen kadınlar olması, eleştirel feminist bir bilinç geliştirmelerine yardımcı bir etken olmuştur.

Feminizm adına ilk kıpırdanmalar yayın faaliyetleri alanında gerçekleşmiştir. Kadınların kendilerini ilk kez ifade etmeleri gazete ve dergilere yazdıkları mektuplar ve yazılar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Farklı fikirlerin ve görüşlerin detaylı bir şekilde ele alınıp geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlayan gazete ve dergiler, kadınların hem yazma hususunda çekincelerini ortadan kaldırmaya olanak sağlamış hem de kadınlar arasındaki iletişimi sağlayan bir etken olmuştur. Bu sebeple, kadın hareketinin gelişiminde basının önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. 1980 darbesi bütün kurumları olduğu gibi basın sektörünü de önemli bir boyutta etkilemiştir. 1980 sonrası basın sektöründe önem arz eden bir canlanma yaşandığını görüyoruz. 12 Eylül askeri darbesinden sonra basın üzerinde kurulan baskı ve denetimin bir sonucu olarak meydana gelen apolitikleşme, söz konusu bu baskıya çelişkili olacak şekilde bir özgürleşmeyi de beraberinde getirmiş ve özel hayatın kamusallaşmasına olanak sağlamıştır. 1980 darbesinin kamusal alanı kontrol altına almasıyla birlikte gazeteciler daha risksiz olan bölgelere yönelmiş ve bu doğrultuda özgürleşme, bireyselleşme ve tüketim toplumu öne plana çıkmıştır. Gazetecilerin farklı bölgelere yönelmesine sebep olan bir diğer etken de basın üzerindeki sermayenin daha önce görülmemiş bir şekilde yaşanan artışıdır. 1980 sonrasında üretim sisteminde yeniden yapılanma ihtiyacının meydana gelmesi ile basın ve yayın sektöründe de yeni teknoloji kullanımı kapsamında bir dönüşüm yaşanmıştır. Yeni teknolojiye geçiş ürün maliyeti, niteliği ve verimliliğinde bir artışa sebep olmuş ve basın dışı sermayeyi harekete geçirmiştir. Gazeteler yeni teknolojiye geçiş sonucunda artan maliyetlerinden dolayı büyük sermaye arayışına yönelmiş ve zaten hali hazırda büyüyen pastadan pay almak için bekleyen basın dışı sermaye böylece basın sektörüne giriş yapmıştır. Yaşanan bu değişimler basın sektörüne bir çeşitlilik ve canlanma getirmiş, yeni gazeteler, haftalık haber dergileri yayın hayatına girmeye başlamıştır. Bu noktada, kadın dergiciliği de yaşanan bu değişimden payını almıştır. 1980'li yıllarda biçim ve içerik olarak değişime giden kadın dergilerinin sayılarında da bir artış yaşanmıştır. Bu dergilerin bazı yetersizlikleri söz konusu olsa da, feminist gündemi izlemek, yaygınlaştırmak ve bazen de oluşturmak gibi önemli roller üstlenmiş oldukları gözlemlenmektedir. Feminist hareketin gündemini takip

ettiklerine dair feminist kadınlarla gerçekleştirdikleri röportajlar, feminist derneklerin ve grupların toplumda ve siyasal kurumlar düzeyinde yürüttükleri faaliyetleri değerlendirildikleri yazılar, feminist hareketin gündeminin önemli konuları olan kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüze neredeyse ayrı bir gündem konusu olacak şekilde sıkça ve farklı boyutlarıyla ele alarak yer verilmeleri kadın hareketinin gelişimine sağladıkları katkılar açısından dikkate değerdir. Feministler tarafından bazı hususlarda eleştiri almış olsalar da özellikle *Kim* ve *Kadınca* dergilerinin Türkiye’deki feminist yayıncılığın önünün açılmasında önemli bir etken olduğunu ve o güne kadar tartışılmayan birçok konuya sayfalarında yer vererek kadınları kendi yayınlarını oluşturma konusunda cesaretlendirmiş olduklarını söylemek mümkündür.

Feminist yayıncılığın gelişiminin temelleri 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında, kadınlar arasındaki iletişimi artırma ve bilinç uyandırma ihtiyacı doğrultusunda kadınların evlerde küçük gruplar halinde toplanarak gerçekleştirdikleri bilinç yükseltme toplantılarında atılmıştır. Kadınlar bu bir araya geldikleri toplantılarda tartıştıkları konuları ve vardıkları sonuçları diğer kadınlarla da paylaşmak amacıyla kendi yayınlarını çıkarma girişiminde bulunmuş ve feminist yayıncılık sürecine girmişlerdir. Türkiye’de 1980 sonrası ortaya çıkan kadın hareketinin gelişimi ve feminist yayıncılığın gelişimi arasında karşılıklı tezahür eden bir ilişki söz konusudur. Bir yandan kadın hareketinin gelişimi ile feminist yayınlara duyulan ihtiyaç ortaya çıkmış, bir yandan da bu feminist yayınlar kadın hareketinin imkân ve sınırlarını belirlemeye başlamıştır. Türkiye’de 1980’lerle gelişim göstermeye başlayan feminist yayıncılık, kadın hareketi içinde yer alan kadınlar arasında iletişim kurup bilgi akışını sağlayarak, kadınların sorunlarını feminist bir bakış açısıyla ele alıp tartışarak ve feminizm adına bir kamuoyu oluşturmaya çalışarak kadın hareketinin gelişim sürecinde önemli bir katkıya sahip olmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki, feminist tartışmaların önemli bir kısmı YAZKO’ nun yayınladığı *Somut* dergisinde kadınlara ayrılan sayfadaki tartışma noktalarından filizlenmiştir. Ayrıca, *Kaktüs* dergisi kampanyalar ile kamuoyunun gündeminde yer almış şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularla ilgili yer verdiği teorik yazılarıyla bütün kampanyalar sürecini beslemiştir.

1980’ler yaşananların hızla söze döküldüğü, o döneme kadar adı konmamış, “birey”, “kuşak”, “cinsellik” gibi adlandırılmalarla tarif edilen birçok alanın ilk defa

açıkça konuşulduğu, söz patlamasının nesnesi haline geldiği bir dönemdir. Bu doğrultuda, 1980’ler özel olanla kamusal alan arasındaki sınırların erimesine ve hatta yer değiştirmesine sahne olmuştur. 1980 döneminden önce politik projeler, farklılıkların geride bırakıldığı ve sadece ortak bir geleceğe ilişkin kurtuluşun tartışılıp politika üretildiği bir alana, kamusal alana taşınmış ortak çıkarlar doğrultusunda örgütlenmekteydi. Farklılıklar ve özel çıkarlar ise özel alanın içine hapsedilmişti. 1980’lerle birlikte özellikle kadın hareketi kamusal ve özel alan ayrımının sorgulanmasını bir politik mücadele eksenine yerleştirerek işe koyulmuştur. 12 Eylül askeri darbesinden sonra yaşanan politik durgunluk ve dağınıklık ortamında birbirlerini yakından tanıyan az sayıda kadın evlerde bir araya gelerek kişisel deneyimlerini paylaşmış ve özel alanlarını sorgulamaya başlamışlardır. Bu toplantılar aracılığıyla yaşadıkları olayların sadece kendilerinin başına gelmediğinin farkına varan kadınlar, özel alanın politik yanını keşfetmiş ve o güne kadar mahrem olarak kabul edilmiş, söze dökülmemiş konuları tartışmaya başlamışlardır. Kadınlar bu toplantılarda erkeklerle el ele bir savaşın içindeyken fark edememiş oldukları üstlerinde kurulan tahakküm ilişkisinin de bilincine varmışlardır. Bu bilinç kadınları, bedenlerine, emeklerine, kimliklerine sahip çıkma duygusuyla bir feminist mücadele ile onları buluşturmuştur. 1980 sonrası küçük gruplar içinde doğmuş olan feminist harekete uzun bir süre ivme kazandırıp, hareketin çerçevesini belirleyen de bu gruplar olmuştur.

1980 sonrasında Türkiye’de oluşan kadın hareketi, hem topluma ve sorunlara bakış açısı hem de mücadele biçimi ve yöntemi açısından oldukça farklı bir çizgi çizmiştir. Toplumsal, siyasal ve kültürel yapı, gündelik yaşam pratikleri aracılığı ve ataerkinin çeşitli biçimleri ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Feminizmin mihenk taşlarından biri olan “*kışisel/özel olan politiktir*” vurgusu, Türkiye’nin kadın hareketinin kavramsal ve yöntemsel açıdan gündemine girmiştir. Dönemin gerçekleştirilen ilk yürüyüşünün de özel alan politikası bağlamında olduğu düşünüldüğünde, feminist hareketin ataerkil yapıda en hassas alanı ele alarak sorgulamaya başlamış olması dikkate değerdir. Feminist kadınlar çıkarttıkları yayımlar, gerçekleştirdikleri yürüyüşler ve dilekçe kampanyaları ile seslerini duyurmuş, medya da dahil olmak üzere birçok farklı kesimde büyük yankı uyandırmışlardır. Feminizm, çoğulcu, demokrat, katılımcı ve bireyci bir kimlikle, demokrasinin imkanlarını ilk kez cesurca kullanarak toplumsal desteği kazanmış ve

toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Ayrıca feminist hareketin, darbe sonrasında gerçekleştirilen ilk demokratik hareket olması, hareketin demokratikleşme sürecindeki işlevselliğine büyük bir önem atfetmektedir.

1980'ler dergi yayıncılığı, ev toplantıları ve bilinç yükseltme grupları ile ideolojik ve politik bir birikimin oluşturulduğu, kamusal kampanyaların düzenlendiği, siyaset dışı addedilmiş konuların sokaklara taşındığı yıllardır. 1980'lerde daha gevşek örgütlenme yapıları içinde ve daha çok bilinç yükseltme grupları şeklinde düzenlenen toplantılarda oluşturulan feminist politika önerileri, 1990'larda kamu politikaları haline getirilmeye çalışılmış ve kurumsallaşma kazanımları ile bir tür "gender mainstreaming" olgusu Türkiye politik ortamına girmiştir. Kurumsallaşmaya gidilmesiyle birlikte pek çoğu birbirinden bağımsız olan feminist gruplar çoğalmış ve feminizm geniş bir alana yayılmıştır. 1980'li yıllarda yapmış oldukları kampanya ve protestolar ile seslerini geniş çevrelere duyurmayı başaran kadın hareketi, 1990'larla birlikte kurmuş oldukları pek çok kuruluş ve merkezle birlikte etkinliklerine süreklilik kazandırmıştır.

1980'lerdeki mücadelenin 1990'larla birlikte politik düzleme taşınması ve dış dinamiklerin de etkisiyle kamu kuruluşlarının yapısında değişikliklere gidilmiş ve birçok alanda kadın lehine yasal düzenlemeler gerçekleşmiştir. 1980'lerde birçok farklı görüşten kadın bir araya gelerek kadına ait olmayan olarak tanımlanmış sokaklarda dayanışma içinde gerçekleştirdikleri protestolar ile toplumsal dönüşümü sağlayabilecek değişimleri önermişler ve seslerini duyurmaya çalışmışlardı. Bu minvalde, bu tür olumlu gelişmelerin yaşanmasına katkı sağlayan feminist kadınların düzenlediği protesto, kampanya ve yürüyüşler olmuştur. 1980'li yıllarda yükselişe geçen kadın hareketinin önceliğinin kadınların "kimliği" ve "bedeni" olduğunu hatırlayacak olursak, Yeni Medeni Kanun kabulü ve Yeni TCK kadın hareketinin en somut ve en büyük kazanımlarıdır diyebiliriz. Aynı zamanda, baskı altında tutulan ve şiddete maruz kalan kadın bedeni, 1980'lerden itibaren kadın hareketinin öncelikli konularından biri olmuş ve günümüzde de bu mücadele sürmektedir. Bu bağlamda, "Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Dair Kanun" 80'lerde başlayan bu mücadelenin kadın hareketi açısından kazanılmış bir diğer önemli başarısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Feminist hareketin kazanımları incelendiğinde, bu kazanımların pek çoğunun 80'lerdeki kadın hareketinden kaynaklanıyor olduğunu görmekteyiz. Feminist terimin, feminist kadınlar dışındaki pek çok kadın örgütü tarafından da kullanılıyor olması, medyada, devlet kurumlarında ve günlük konuşma dilinde dahi yer almaya başlaması, 1980'lerde gerçekleştirilen eylemlerin ve kampanyaların sonucudur. Bu noktadan hareketle, feminist hareketin 1980'lerle birlikte toplum nezdinde meşruiyet kazanmış olması dikkate değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yasal düzenlemelerin kadın adına olumlu değişikliği, kadın tartışmalarına medyada ve basında yer verilmeye başlanması, sinemada kadın temasının ele alınması 1980 sonrası yükselişe geçen hareketinin sonuçlarının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'lerde feminist hareket içindeki kadınlar, kadın hakları söyleminin yetersiz olduğu bilincine erişmiş ve kadın kimliğini oluşturarak sadece kamusal alana yönelik kadın haklarını değil, gündelik yaşam pratiklerini de içine alan bakış açısını topyekûn değiştirmeyi hedeflemişlerdir. 1980 sonrası kadın hareketinin, sivil toplum alanını siyaseti içerecek şekilde biçimlendirmesi açısından önemi büyüktür.

1980'lerin ilk yarısında feminist kadınların bilinç yükseltme gruplarında bir araya gelmeleri ile ivme kazanmaya başlayan kadın hareketi, 80'lerin ikinci yarısında önemli bir toplumsal muhalefet hareketi olma özelliklerinin neredeyse tümüne sahip olmuştur. Ayrıca, bu hareket içinde yer alan kadınlar, merkezi bulunmayan, yaygın, otorite ve hiyerarşinin en aza indirileceği alternatif örgütlenme modellerini önererek 1990'larda yaygınlaşan ve çeşitlenen sivil toplum örgütlerinin örgüt felsefesinin oluşumuna da katkı sağlamışlardır.

1980'ler Türkiye'de feminist hareketin bağımsız ve etkili bir kimlik kazanmasında bir dönüm noktası olmuş ve feminizm, demokrasinin yerleşip gelişmesinde, farklı seslerin temsilciliğini üstlenme hususunda önemli bir misyon edinmiştir. Köktenci, çoğulcu, demokrat, katılımcı ve bireyci bir hareket olan feminizm, Türkiye'deki siyaset yapma üslubunu değiştirecek bir biçimde siyaset yaparak yol almıştır.

1980'lere günümüzden geri dönülüp bakıldığında, bu yıllarda oluşmuş olan feminist hareketin daha geniş tabanlı bir kadın hareketinin meydana gelmesinde

önemli bir katkıya sahip oluşu göz ardı edilemez bir gerçektir. Daha sonraki 30 yılı kapsayan süreçte meydana gelen tartışma ve gelişmelerin temelini 1980’lerdeki feminist söylem mücadelelerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu tez çalışmasının da amacı feminist kadınların 1980’lerdeki girişimlerinin önemini göstermek ve emeklerini ortaya koymaktır. Aksu Bora’nın da söylediği gibi, “1980’lerin aracılığı ile “feminist söz” tüm topluma sızmıştır.”

Bugün artık Türkiye’de güçlü bir kadın hareketinin varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca, kadın hareketi mücadeleleri ve uluslararası sözleşmelerin kazanımları ile kadınların hakları artmış ve kadınlar güçlenerek toplumsal saygınlığa ulaşmıştır. Fakat kadınların artan haklarına karşın bu kazanılmış haklara yönelik bir saldırının da mevcudiyeti gözlemlenmektedir. Örneğin, günümüzde İstanbul Sözleşmesi, 6284 sayılı Kanun ve kadının nafaka hakkına yönelik eleştiriler söz konusudur. Bu kazanımlar sadece kadın mücadelesi olarak değil, aynı zamanda demokrasi ve eşitlik mücadelesi olarak da görülmelidir. Toplum olarak bu kazanımlara daha çok sahip çıkmamız gerekmektedir. Bu noktada, demokrasiden ve insan haklarından yana olan erkekler de bu eleştirilere karşı ses çıkartmalı ve kadınlarla yan yana mücadele vermelidirler.

Son olarak, çalışmanın birinci bölümünde yer alan her bir başlık başka çalışmaların konusu olabilecek kapsamlı konulardır. Bu çalışmanın temel odağı, 1980 sonrası kadın hareketini anlamak ve genel bir değerlendirmesini yapmak olduğu için bu başlıklara kısaca değinilmiştir. Bu sebeple, bu çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “1980 Sonrası Basında Yaşanan Değişimler Çerçevesinde Türkiye’de Feminizm Olanakları” gelecek çalışmaların daha kapsamlı bir araştırma konusu olabilir. Bu çalışma, günümüzde kadınların kendi yapabilirliklerini ve var olan potansiyellerini hatırlamalarına ufak da olsa bir imkân sağlarsa istediği amaca ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, F., Ertürk, Y., (2011). “Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar”, *Birkaç Arpa Boyu... (21.Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar)*, Derleyen: Serpil Sancar, Cilt 1, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.281-301.
- Acar, F., Gülbanu, A., (2012). “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Taleplerini Anlamak: Türkiye’de Kadın Hareketinin Temelleri ve Sınırları”, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Der.: Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 71-98.
- Acuner, S., (2009). “90’lı yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, İstanbul, s.125-158.
- Acuner, S., İşat, C., (2008). “Avrupa Birliği Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları ve Türkiye”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri (“Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset” Raporunun Güncellemesi)*, TUSİAD-KAGİDER, İstanbul, s.301-375.
- Açık, N., (2002). “Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye’deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, İstanbul, s.279-306.
- Adak, S., (2016). “Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der: Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, s.16-32.
- Ahmad, F., (1985). “The Transition to Democracy in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol.7, s.213-214.
- Akkoç, N., (2002). “Diyarbakır Ka-Mer’in Kuruluş Hikayesi ve Yürüttüğü Çalışmalar”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, İstanbul, s.205-2016.
- Aksu Bora 12.10.2018 tarihli söyleşi, *Feminizm Tarihinin Pek Önemsiz Bir Parçası: Perşembe Grubu*, Tarih Vakfı.
- Aksu Bora 21.12.2000 tarihli söyleşi.
- Alkan A., Çakır, S., (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Cinsiyet Rejimi: Süreklilik ve Kırılmalar” in *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları- Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Derleyenler: B. Emrah Oder vd. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.197-239.

- Arat, Y., (1994). "Towards a Democratic Society: The Women's Movement in Turkey", *Women's Studies International Forum*, Vol. 17, No. 2-3., pp.241-248.
- Arat, Y., (2000). "1980'lerde Türkiye'de Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 435-446.
- Arhan, F., Demirer, T., Hozatlı, U., vd. (1988). *Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Arın, M. Canan, (2004). "Türkiye'de Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadınların Yasal Konumlarına Etkileri", *Sivil Toplum*, Sayı:8, s.67-70.
- Aslan, A. Duran, (2018). Bir Gösteriş Toplumu Eleştirisi: Vitrinde Yaşamak-1980'lerin Kültürel İklimi- , *Söylem Filoloji Dergisi*, Sayı:1, s.87-89
- Atabay, M., (2015). *Türk Basın Tarihi (1981'Den Günümüze Türk Basın Tarihi ve Gazeteciler)*, Paradigma Akademi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Aydemir, D., Aydemir, D., (2011). *Türk Siyasetinde Kadınlar: Çok Oluyoruz!* , USAK Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.
- Aydın, G., (2018). *Kadın Temsiline Eleştirel Bir Bakış: Türkiye'deki Kadın Müzeleri* (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aytaç, Ş., (2005). "Türkiye'de Feminist Hareketin Oluşumu", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der. Devrim Çakır, S.S. Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, s.37-58.
- Bedenimiz Bizim, (1990). *Feminist*, Sayı: 7, s.18.
- Berik, G., (1990). "State Policy in the 1980s and the Future of Women's Rights in Turkey", *New Perspective on Turkey*, Volume 4, pp.81-96.
- Berktaş, F., (2001). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.348-359.
- Berktaş, F., (2003a). "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F., (2003b). *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Biz Sosyalist Feministiz", (1998) *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s.7-16.
- Bora, A. (1988a). "Ankara'da Kadınlar Ne yapıyorlar?", *Sosyalist Feminist Kaktüs*, No:1, s.52-53.
- Bora, A., (1988b). *SF Kaktüs*, s.1. s.50.

- Bora, A., (1992). “Bedenimiz Bizimdir, Bekaret Kontrolüne Hayır”, *Birikim Dergisi*, İstanbul, Sayı:38-39., s.137-138.
- Bora, A., (1996). “Kadın Hareketi: Nereden Nereye”, *Birikim*, Sayı:83, s.39-41.
- Bora, A., (2002). “Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, s.109-124.
- Bu Dergi Çıkarırken Konuşulanlar Tartışılanlar Önerilenler, (1987), *Feminist Dergisi*, Sayı:1, s.3.
- Cemal, A., (2005). *Cumhuriyet’i Çok Sevmiştim*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Cemal, H., (2013). *Özal Hikayesi*, Everest Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Centel, N., (2003). “Kadını Şiddete Karşı Korumaya Yönelik Yasa Hükümlerine Eleştirel Yaklaşım”, *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın*, Der: Prof.Dr. Bihterin Vural Dinçkol, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, s.73-86.
- Chowdhury, N. [et.al], (1994). “Redefining Politics: Patterns of Women’s Political Engagement from a Global Perspective”, *Women and Politics Worldwide*, Eds.: Barbara J. Nelson and Najma Chowdhury, Yale University Press, New Haven and London.
- CoE Directorate General of Human Rights, (2007). *Legislation in the Member States of the Council of Europe in the Field of Violence Against Women, Vol:2*, Strasbourg: CoE.
- Çaha, Ö., (1996). *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Çev: E. Özensel, Vadi Yayınları, Ankara.
- Çaha, Ö., (2003). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Kültür, İstanbul, 2003.
- Çaha, Ö., (1995) “Türk Kadın Hareketi: “Kadınsı” Bir Sivil Toplumun İmkânı”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3 s. 6-15.
- Çaplı, B., Dündar, C., (1983). *2000’lere Doğru TV*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1375-1380.
- Çımrın, F., (2006). “Kendine Gelecek Hazırlayan Bir Alan Olarak 1980 Sonrası Türkiye’de Kadın Çalışmaları”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, s.142-150.
- Dagi, I., (1996). “Democratic Transition in Turkey: The Impact of European Diplomacy”, *Middle Eastern Studies*, Vol.32, No.2, s.124-141.
- Davaz Mardin, A., (2002). “Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, s.183-204.

- Demir, A., (2015). “1980’lerde Türkiye’de Sosyolojinin Görünümü Şerif Mardin ve Nilüfer Göle”, in *Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni*, Editör: Prof. Dr. Hale Okçay, Duvar Yayınları, s.8.
- Devecioğlu, A., (1990). “Kadın Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Birikim*, Sayı:11, s.48-52
- Doğan, İ., (2004). “4320 Sayılı Ailenin Korunması Hakkında Yasanın Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme”, *Legal Hukuk Dergisi*, Sayı:13, Ağustos 2004, s.1223-1235.
- Durakpaşa, A., (2002). *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dünya Kadınları Elele, (1985), *Elele*, Ekim Sayısı.
- Ecevit, Y., (1991). “Türkiye’de Kadın Hareketi: Sürekli ve Devingen Bir Hareket”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt.1, Sayı: 129, s.15.
- Ecevit, Y., (2001) “Yerel Yönetimler ve Kadın Örgütleri İlişkinde Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Sel Yayıncılık, İstanbul, s.225-258.
- Erdoğanaras, F., (2004). “Basım ve Yayın Sektöründe Yeni Teknolojilere Dayalı Yeniden Yapılanma Süreci: İstanbul Örneği”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, No 1, s. 29-36
- Evatt,E. ,(2003). “Eliminating Discrimination Against Women: The Impact of the UN Convention”, *Melbourne University Law Review*, No:435, s.1.
- Gevgilili, A., (1999). “Türkiye Basını” in *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Editörler: Murat Belge vd İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, s.202-228.
- Girgin, A., (2001). *Türk Basın Tarihi’nde Yerel Gazetecilik*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Göle, G., (2011). *Melez Desenler*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Göle, N., (2000). “80 Sonrası Politik Kültür”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, ALFA Yayınları, İstanbul, s.425-434.
- Grup Çalışması İçin El Kitabı, (2002). Ka-Mer Kadın Merkezi, Ka-Mer.
- Gül, (1990). “Mor Çatı Kadın Sığınağı”, *Feminist*, Sayı:7
- Güler, S., (1984). “Dayağa Hayır”, *Kadınca*, Sayı:65.
- Günaydın* gazetesi, 11 Mayıs 1987.
- Gürbilek, N., (2016). *Vitrinde Yaşamak: 1980’lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, Sekizinci Basım, İstanbul.

- Gürcan, A., Özdoğan, F., (2006). “Türkiye’de Kadın Hareketi Tarihi ve Aile Araştırma Kurumu”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, s.50-63.
- Halvaşı, O., Koçali, F., (1988). “78’den 88’e Türkiye’nin Gündeminde Kadın Var”, *Kadınca*, Sayı:121.
- Handan, “Bir Direniş...”, (1987), *Feminist*, Sayı: 2, s.27.
- Işık, S. Nazik, (2009). “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, İstanbul, s.47-48
- İlkkaracan, P., (2004). “Kadının İnsan Hakları ve Yeni Çözümler Vakfı”, *Sivil Toplum*, Sayı:8, s.88.
- Kabacalı, A., (1994). *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kabacalı, A., (2000), *Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Kadınlar Dilekçesine İmza (Nisan 1986), *Elele*.
- Kadınlar! Cinsel Tacize Karşı Dayanışmaya ,(1989). *Kaktüs*, Sayı:9, s.14,
- Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi, (1989). *Feminist*, Sayı:5, s.11.
- Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi, (1989). *SF Kaktüs*, Sayı:6, s.6.
- Kadınların Protesto Yürüyüşü: Dayağa Paydos”, *Milliyet*, 18.05.1987
- Kara, N., (2006). “80 ve 90’larda Türkiye’de Feminist Hareketler”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, s.16-39.
- Kardam, F., Ecevit, Y., (2009). “1990’ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günal, İletişim, İstanbul, s.87-108.
- Keesing’s Comtemporary Archives, (1984), s.32925
- Kerestecioğlu, F., (1987). “Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya”, *Feminist*, 1987, Sayı:2, s.7.
- Kerestecioğlu, İ. Özkan, (2009). “1990’larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi”, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: Fatmagül Berktay ,KA-DER Yayınları, İstanbul, s.75-97.
- Kerestecioğlu, İ. Özkan, (2004). “Kadınlara Yönelik Aile İçi Şiddet: Mücadele, Kazanımlar ve Sorunlar”, *Birikim*, Sayı:184-185, s.123.

- Kılıç, Z., (1998). “Cumhuriyet Türkiye’inde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış”, 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.347-361
- Kocabaşoğlu, U., (1984). “Türk Basını 84”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 76, No 19, Cilt 5, s.60.
- Koca Dayağına Son Yürüyüşü, *Cumhuriyet*, 18.05.1987
- Koç, H., (2005). “Feminist Dergisi Deneyimi”, *Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri: Özgürlüğü Ararken*, Amargi, İstanbul, s.105.
- Koç, H., (2012). *Feminist Dergisi- Tüm Sayılar Tıpkıbasım*, NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Koçali, F., (2002). “Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Der: Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, s.73-86.
- Koçali, F., (Temmuz 1990) “Kadınlar Belediyeye Kırgın: Kadın Evi Tartışması”, *Kadınca*
- Kovanlıkaya Ergin, Ç. (2006). “Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Bilincine Katkıları ve Uçan Süpürge Örneği”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Sayı:3, s.40-49.
- Köktener, A., (2002). *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kümbetoğlu, B., (2002). “Kadınlara İlişkin Projeler”, *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Aksu Bora ve Asena Günel, İletişim, İstanbul, s.159-182.
- Mor İğne Satış Metni, (1989). *Kaktüs*, Sayı:9, s.21
- Moralioğlu, A., (2012). “80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, s.291-297.
- Moroğlu, N., (1999). *Kadınlarımızla birlikte 10 yıl*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.
- Münir, M., (1993). *Sabah Olayları*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul.
- Ovadia, S., (2005). “Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları Özgün Örgütlenme Deneyimleri)”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der: D. Çakır, S.S. Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, s. 59-80.
- Özdemir, H., (2018). *12 Eylül 1980 Askeri Darbe Döneminde Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sansür/ Oto- Sansür Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdencanlı, G., (1991). “Artık Sığınmaevleri Var”, *Elele*, Eylül Sayısı.

- Özen, F., (1990). *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri*, Kendi Yayın, İstanbul.
- Özgün, Y., (2016). “Feminizm”, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Der: Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, s.347-361.
- Parmaksız, P. Melis, (2017). *Türkiye'nin Modernleşmesinde Kadınlar: 1939'dan Günümüze*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Pekin Eylem Platformu, *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, (2003). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, s.246-247.
- Pilcher, J., Whelehan, I., (2004). *50 Key Concepts in Gender Studies*, Sage Publications, Londra.
- Resmî Gazete, 17.01.1998, S.23233.
- Saktanber, A., (2015) “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Der: Şirin Tekeli, İletişim, İstanbul, 6. Baskı (ilk basım 1990), s.187-207
- Sancar, S., (2011). “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler”, içinde *Birkaç Arpa Boyu/ 21. Yüzyıla Giderken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Derleyen: Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s.61-104.
- Savran, G., (1998). “Yolun Neresindeyiz?”, *Pazartesi*, Sayı: 36, Mart 1998, s.3.
- Savran, G., (2005a) “80’li Yılların ve Özel Alanın Politikası”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Der.: Devrim Çakır, S.S Amargi Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Dayanışma Kooperatifi, İstanbul, s.81-100.
- Savran, G., (2005b). “Kaktüs Dergisi Deneyimi”, *Özgürlüğü Ararken*, Amargi, İstanbul, s. 119-136.
- Savran, G., (Şubat- Mart 1985). “Feminizmler”, *YAPIT/Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Ankara.
- Sayın, A., (2007). *Kota El Kitabı “Geçici Özel Önlem Politikası”*, KA-DER Yayınları, İstanbul.
- Sezer, S., (1987). “Dayak Mayak Şenlik Menlik”, *Elele*, Kasım 1987, s.103., s.15.
- Sirman, N., (1989). “Feminism in Turkey: A Short History”, *New Perspectives on Turkey*, s.19.
- Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi*, (1988). Sayı:1, s.5-6.

- Şenol, S., (2010). *Türkiye’de 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Feminist Yayıncılığın Oluşum Süreci: Pazartesi Dergisi Deneyimi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Taşdemir, E., (2005). “1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı”, *Journal of Selcuk Communication*, Sayı: 4, s.174.
- Tekeli, Ş., (1984) “Feminizm Nedir, Ne Değildir?”, *Kadınca*, Sayı:65.
- Tekeli, Ş., (1985). “Kadınların İsteddiği ‘Özgürleşme’ mi, ‘Eşitlik’ mi? Medeni Kanun Tartışmalarının Düşündürdükleri”, *İktisat Dergisi*, No:246, İstanbul.
- Tekeli, Ş., (1988). “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırılmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.337-345.
- Tekeli, Ş., (1989a). “1980’lerde Kadın Kurtuluş Hareketi’nin Gelişmesi”, *Birikim*, sayı:3, s.34-41.
- Tekeli, Ş., (1989b). “80’lerde Türkiye’de Kadınların Kurtuluş Hareketinin Gelişmesi”, *Birikim*, s.36.
- Tekeli, Ş., (1990). “Women in Changing Political Associations of the 1980s” in *Turkish State, Turkish Society*, Andrew Finkel and Nükhet Sirman (eds.), Routledge, London and New York, pp.276.
- Tekeli, Ş., (1991). “Kadın- Erkek Eşitliği Politikaları ve Devlet”, *Devlet-Kadın-Siyaset*, Der. Şirin Tekeli, Meryem Koray, TÜSES, İstanbul.
- Tekeli, Ş., (1998) “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.337-345
- Tekeli, Ş., (1998). “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Der: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.337-345.
- Tekeli, Ş., (2015). “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Der: Şirin Tekeli, İletişim, Altıncı Baskı (ilk basım 1990), İstanbul.
- Tekeli, Ş., (2017). *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tekinalp, Ş., (2005). “Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, Sayı:1, İstanbul.
- The Working Group on Ratification of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, (2001). *Human Rights For All*,

- Tickell, A., Jamie, A. Peck, (1992) “Accumulation, Regulation and The Geographies of Post- Fordism: Missing Link in Regulationist Research”, *Progress in Human Geography*, 16, 2, pp.190-218.
- Timisi, N., Gevrek, M., (2002). “1980’ler Türkiye’sinde Feminist Hareket: Ankara Çevresi”, içinde *90’larda Türkiye’de Feminizm*, Derleyenler: Aksu Bora vd. İletişim, İstanbul, s.13-39.
- Topuz, H., (1989). *Basında Tekelleşmeler*, TÜSES ve İLAD Ortak Yayını, İstanbul.
- Tosun, K., (2012). “Kadına Yönelik Şiddet”, *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, C.8, Sayı:97-98, s.98.
- Uçan Çubukçu, S. (2004a). “1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma”, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: F. Berktaş, KA-DER Yay., İstanbul, s.55-74.
- Uçan Çubukçu, S., (2004b). “Demokrasiye Önemli Bir Katkı: Kadın Sivil Toplum Örgütleri”, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, Der: Fatmagül Berktaş, KA-DER Yayınları, İstanbul, s: 108.
- Uçan Dergi*, (1998). Sayı:1
- Uğur, H., (2012). “Aile Bireyleri ve Kadının Şiddete Karşı Korunması (Kadının Korunması)”, *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, C. 8, Sayı:97-98, s.114.
- UN DAW, (2008). *Good Practices in Legislation on Violence Against Women*, New York: UN.
- Vildan, (1987) “Hep Birlikte Yürüdük”, *Feminist*, Sayı:3, s.6
- Wölte, S., (2003)., *The International Human Rights of Women, An Overview of the Most Significant International Conventions and the Instruments for their Implementation*, Sector Project Strengthening Women’s Rights, Ministry of Economic Cooperation and Development, Germany.
- WWHR-New Ways, (2005), *Turkish Civil and Penal Code Reforms From a Gender Perspective: The Success of Two National Campaigns*, Women for Women Human Rights- NEW WAYS, s.28.31.
- Yapar, A., (2000). *Türkiye ve Fransa’da Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul.
- Zihnioglu, Y., (1996) “Üslup Sorunu Vardı ama Konuşulmazdı”, *Birikim*, Sayı:83, s.31-35
- 438’e Hayır, (1990). *Kaktüs*, Sayı: 10, s.6-7.

Elektronik Kaynaklar

“Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun”, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6284.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2019)

Alptekin, D., “Sokaktan Akademiye: Kadın Hareketinin Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, 2011, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/112> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2019)

Ateş, M., “4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Bu Kanundaki Değişiklikler Üzerine Düşünceler”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı:3, Yaz 2007,s.161-172
(<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteeler/ankarabarusu/tekmakale/2007-3/13.pdf>) (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019)

Bakırcı, K., “İstanbul Sözleşmesi”, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/398473> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)

Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine Sunulmak Üzere Hazırlanan İkinci ve Üçüncü Birleştirilmiş Periyodik Türkiye Raporu, 1993, Ankara., https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararasi_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/ulke_raporlari/CEDAW%20Komitesi'ne%20verilen%20T%C3%9CRK%C4%B0YE%20RAPORU%202%20ve%203.%20d%C3%B6nem.pdf

Bozkurt, S., “Touched Translation in Turkey: A Feminist Translation Approach”, *Moment Dergi*, 1:1, 4 Aralık 2014, s.104-124 <https://bit.ly/2JfxLdc> (Erişim Tarih: 4 Mayıs 2019)

Emektar, G., “17 Milyon Evli Kadın, Emeginin Peşinde”, 20 Mayıs 2003, <https://bianet.org/kadin/siyaset/19148-17-milyon-evli-kadin-emeginin-pesinde> (Erişim Tarihi: 14 Mayıs)

<http://ka-der.org.tr/>

<http://ucansupurge.org.tr/hakkimizda.html>

<http://www.kadinininsanhaklari.org/>

<http://www.kamer.org.tr/>

<https://bit.ly/2IV2Xj8> (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2019)

<https://bit.ly/2RhcW4O> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)

<https://bit.ly/2WfJ436> (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019)

<https://bit.ly/2WIGsXi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

<https://bit.ly/2WIGsXi> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

- <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)
- <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)
- <https://bit.ly/2XdArkQ> (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2019)
- <https://bit.ly/2Xgo6w4> (Erişim tarihi 4 Mart 2019)
- <https://bit.ly/2Xgo6w4> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2019)
- <https://bit.ly/2ZprQZE> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)
- <https://www.gapcatom.org/>
- <https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2019)
- “Kadın Örgütleri: Anayasanın 10. Maddesi Değişsin”, 17 Şubat 2006, <http://bianet.org/bianet/medya/74820-kadin-orgutleri-anayasanin-10-maddesi-degissin> (Erişim Tarihi 20 Mayıs 2019)
- “Kadınlar TCK’da Kazandı Şimdi İzleyecekler”, 30 Mayıs 2005, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/61713-kadinlar-tck-da-kazandi-simdi-izleyecekler> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2019)
- Kamer Vakfı, “İstanbul Sözleşmesi”, https://www.kamer.org.tr/icerik_detay.php?id=122 (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)
- Kepenek, E., “Bedel de Ödesek İstanbul Sözleşmesi’ni Savunacağız”, 15 Temmuz 2019, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/210466-bedel-de-odesek-istanbul-sozlesmesi-ni-savunacagiz> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)
- Kerestecioğlu, F., “Aileyi Korumak Değil Şiddete Karşı Korunma”, 2 Nisan 2003, <http://m.bianet.org/kadin/siyaset/17921-aileyi-korumak-degil-siddete-karsi-korunma> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2019)
- Koçali, F., “TÜBAKKOM: Eşitlik Mücadelesine Devam”, 19 Mart 2003, <https://bianet.org/bianet/siyaset/17420-tubakkom-esitlik-mucadelesine-devam> (Erişim Tarihi: 16 Mart 2019)
- Kuyucu, N., “İstanbul Sözleşmesi Nedir?”, 12 Haziran 2017, <https://bianet.org/1/85/186497-istanbul-sozlesmesi-nedir> (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019)
- Türkiye Barolar Birliği, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tubakkom-yonergesi-7325>
- “Türkiye’deki Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2018, Sayı:68, <http://kasam.ankara.edu.tr/files/2018/12/Ka%C4%B1n-Merkezleri-%C3%9Czerine.pdf> (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019)

EKLER

EK 1: *Feminist* Dergisi Sayı:1 8 Mart 1987

EK 2: "Cinsel Tacize Hayır" Kampanyası Çağrı Metni, *Sosyalist Feminist Kaktüs* Dergisi, Sayı:9

BEDENİMİZ BİZİMDİR ! CİNSEL TACİZE HAYIR ! KAMPANYASI

ÇAĞRI

**"Bedenimiz Bizimdir, Cinsel Tacize Hayır !"
kampanyasının çağrı metni kampanyamızın
kısa vadeli hedefini dile getiriyor:
- Kadınları cinsel tacizin utancını taşımamaya,
sarkıntılık yapan erkekleri teşhir etmeye çağırmak...**

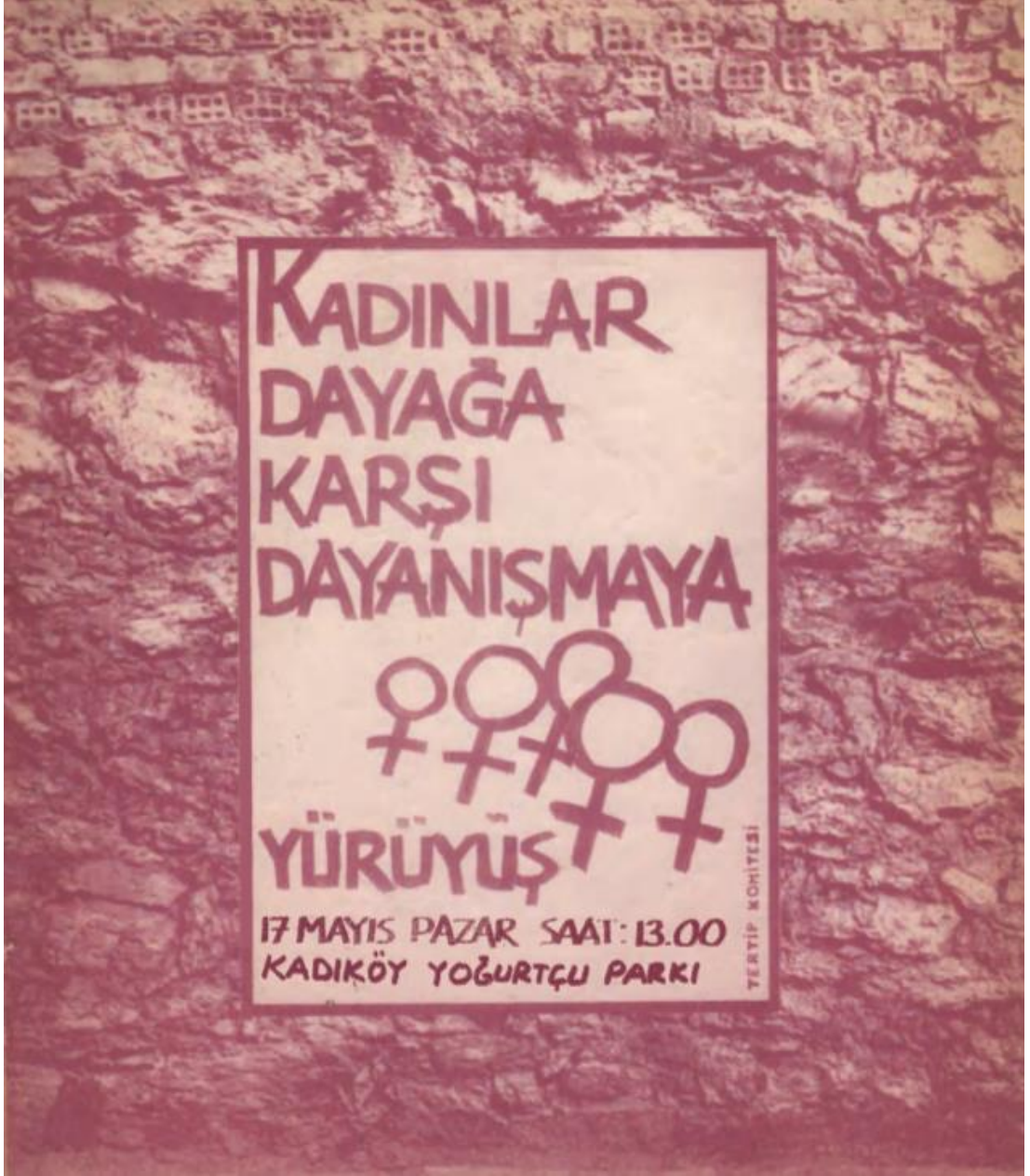
KADINLAR

BİZ KADINLAR TOPLUMDA VAR OLDUĞUMUZ HER ALANDA, SOKAKTA, İŞYERİNDE, EVDE SÜREKLİ OLARAK CİNSEL TACİZE UĞRUYORUZ. OTOBÜSTE, VAPURDA, TRENDE, SİNEMADA ELLE, GÖZLE SÖZLE BİZE SARKINTILIK EDİLİYOR. İŞYERİNDE, PATRONUN, BİRLİKTE ÇALIŞTIĞIMIZ ERKEKLERİN BİZİ BOYDAN BOYA SÜZMESİNE, ELLEMESİNE, İMALI SÖZLER SÖYLEMESİNE RAZI OLMAK SANKİ İŞİMİZİN BİR PARÇASI. EVDE, KOCAMIZ İSTEDİĞİ İÇİN SEVİŞMEK, HATTA BAZEN EN YAKIN ERKEK AKRABALARIMIZIN ÖRTÜLÜ YA DA AÇIK SARKINTILIK VE SALDIRILARI KARŞISINDA SUSKUN KALMAK SANKİ BİZİM KADINLIK GÖREVİMİZ. BUGÜNE KADAR BÜTÜN BUNLARIN UTANCI HEP BİZE YÜKLENDİ. İSTEDİĞİMİZ GİBİ GİYİNDİĞİMİZDE, SOKAKTA SADECE GEZİNMEK İÇİN YÜRÜDÜĞÜMÜZDE, OTOBÜSTE, TRENDE, VAPURDA YÜKSEK SESLE KONUŞUP, GÜLDÜĞÜMÜZDE SUÇLULUK DUYMAMIZ BEKLENDİ. BEDENİMİZİ BİR YÜK GİBİ TAŞIMAMIZ BEKLENDİ. ARTIK SUSMAYALIM... HEP BİRLİKTE BU UTANCI TAŞIMAYA " HAYIR" DİYELİM. ASIL SUÇLUNUN VE UTANMASI GEREKENİN SARKINTILIĞI YAPAN ERKEKLER OLDUĞUNU İLAN EDELİM.

HAYDİ KADINLAR, YERİMİZDEN KALKALIM, EVİMİZDEN SOKAKLARA ÇIKALIM. SOKAKLAR BİZİM DE OLSUN. BİZE YAPILANLARI BİZ HAKETMİYORUZ. HER YERDE OLDUĞU GİBİ SOKAKLARDA DA ERKEKLER EGEMEN: BİZE BÜTÜN BUNLARI CAHİL. SAPIK. KÜLTÜRSÜZ, SERSERİ OLDUKLARI İÇİN DEĞİL, KENDİLERİNİ KADIN BEDENİ ÜZERİNDE HAK SAHİBİ GÖRDÜKLERİ İÇİN YAPIYORLAR. ONLARIN BU EGEMENLİĞİNİ SARSALIM, BEDENİMİZE SAHİP ÇIKALIM. SARKINTILIĞIN UTANCI BİZE AİT DEĞİL..... ÖRTBAS ETME, TEŞHİR ET... SARKINTILIK ELLE, GÖZLE, SÖZLE TECAVÜZDÜR... CİNSELLİĞİMİZ KÜFÜRLERİNİZE MALZEME OLAMAZ..... " BEDENİMİZ BİZİMDİR, CİNSEL TACİZE HAYIR" KAMPANYASINA KATIL...

EK 3: “Dayağa Karşı Dayanışmaya”, *Feminist Dergisi*, Sayı 2.

EK 4 : “Kadınlar Vardır” Söz ve Müzik Filiz K., *Feminist Dergisi*, Sayı:2

Kadınlar Vardır

Yürüyüş toplantıları sırasında çok heyecanlanan Filiz bu besteyi yaptı.

söz ve müzik:
FİLİZ K.

Uğraşıp notaya döken Öget Ökten'e
içten teşekkürler.

EK 5: Bağır Herkes Duysun, 1988.

Ek 6: *Nokta* Dergisi “Hassas Nokta İncirlik”

EK 8: Feminist Hafta Sonu Çağrı Mektubu

Bir "feminist konferans"ın zamanı gelmedi mi artık ?

Biz, Ankara'da aşağı yukarı bir yıldır toplanıyoruz, konuşuyoruz, tartışıyoruz. Bu arada yaşadığımız, hissettiğimiz bir dolu problem oldu, tabii öğrendiğimiz pek çok şey de. Bunları, diğer feminist gruplarla ^{paylaşım} tartışmak istiyoruz. Senli, bir araya gelmenin, birbirimizi tanımamızın bir biçimiydi, konferans ise feminist hareketin gündeminin tartışıldığı bir yer olsun istiyoruz. Konferansın bize feminizmi yeniden tartışma olanakları sağlayacağını umuyoruz. Kendini feminist olarak tanımlayan grup ve kadınların feminist politikalarını tartışıp paylaşabilecekleri bir ortam düşünmemizin gerekliliğine inanıyoruz. Bunun için Ankara'da iki gün sürecek bir toplantı düzenlemeyi planlıyoruz. Daha uzun bir süre farklı mekan ve zamanlarda birliktelik olmanın daha özgür bir tartışma ortamı sağlayacağını düşündüğümüzden, Ankara dışından gelecek olan kadınları iki gün boyunca evlerde misafire etmek istiyoruz.

Toplantı gündeminde farklı grupların konularını ve politikalarını tartışmalarını, bu politikaların dayandığı analiz ve saptamaları, Türkiye'de feminist politika yapanların gündeminde olan sorunları ortaya çıkarmak istiyoruz. Ümit, ikinci günün sonunda ortak bir bildiri / farklı yaklaşımları içeren bir deklarasyonun ortaya çıkması.

Konferans için öneri ve düşüncelerinizi bekliyoruz.

Yazışma adresimiz : PK 165 Kavaklıdere - ANKARA

Sevgiler ...

Naciye, Zeynep, Nüket, Ayşe, Alex, Hilmiye, Ayşe, Mesih, Leyla, Ayşe, Bediz, Nurten, Yeşim, Cigdem, Nilüfer, Ece, Neslihan

273

²⁷³ <https://bit.ly/2IV2Xj8> (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2019)